

col.loqui
d'història
dors

barcelona
3-4 de maig 1974

col.loqui
d'historiadors
barcelona
3-4 de maig 1974

"centro de estudios históricos internacionales"
universitat de barcelona
edició patrocinada per la fundació jaume bofill
barcelona 1974

DIP. LEGAL: B. 1763/1974

INDEX

PRESENTACIÓ, per Casimir MARTÍ	5
1. EL MOVIMENT OBRER: PROBLEMES DE METODOLOGIA	7
1.1 Fonts de mitjans del segle XIX per la història del moviment obrer, per Casimir MARTÍ	9
1.2 Les archives des Pyrénées-Orientales, per Francis DENEL	13
1.3 Informació de fonts del segle XX, per Francesc BONAMUSA Guió previst	19
Ponència	20
1.4 Debat. Moderador, Albert BALCELLS	25
2. EL NACIONALISME CATALA	41
2.1 Problemes d'interpretació, per Josep TERMES	43
2.2 Els estatuts d'autonomia, per Isidre MOLAS	55
2.3 El proyecto de Estatuto de autonomía de Cataluña de 1.931, per Manuel GERPE	57
2.4 Debat. Moderador, Alfons CUCÓ	65
3. TRANSFORMACIONS AGRÀRIES I INDUSTRIALITZACIÓ	77
3.1 Principals problemes de la història agrària, per Emili GIRALT Guió previst	79
Ponència	81
3.2 El procés industrialitzador, per Miquel IZARD i Rafael ARACIL Guió previst	91
Ponència	93
3.3 Debat. Moderador, Rafael PUJOL	99
CONCLUSIONS I PROPOSTES	105

PRESENTACIÓ

per Casimir MARTÍ

M'ha estat confiada la tasca de presentar aquest col·loqui. Aquesta tasca consisteix, sobretot, a manifestar i a fer públics els antecedents i les intencions, ja coneguts probablement per cadascú de nosaltres, que han portat a la celebració d'aquesta reunió.

Els antecedents són senzills. Tots els qui van tenir possibilitat d'assistir al col·loqui sobre la guerra civil que fa alguns anys va organitzar Mr. Watson a Montserrat van agrair la iniciativa. Van poder portar a terme un intercanvi interessant, que no funciona entre nosaltres d'una manera organitzada. La necessitat d'obrir canals de comunicació ha continuat coberta per cadascú de nosaltres mitjançant esforços privats, i sempre precaris. Bastants dels aquí presents havíem manifestat en una forma o altra l'oportunitat d'organitzar un encontre com el present.

Crec que la memòria no m'és infidel si dic que la iniciativa que ens ha reunit aquí es va anar concretant en ocasió d'algunes reunions que va convocar la Fundació Jaume Bofill dins l'àmbit de la seva competència: va consultar alguns dels aquí presents sobre les prioritats en la subvenció de treballs d'investigació històrica. En aquestes reunions, una altra vegada es va parlar d'estructurar un col·loqui com aquest. La Fundació va oferir els serveis de secretaria.

Un problema que es va presentar immediatament va ser el de la llista dels assistents. El criteri que va presidir la selecció de noms va ser doble: procurar que els convocats no passessin de la trentena, per tal de poder actuar sempre en sessions generals, i de poder mantenir el caràcter informal del col·loqui; i triar exclusivament assistents que portessin a terme treballs d'investigació.

Es molt probable que, en la confecció de les llistes, s'hagin comès arbitrarietats, i que no figuri entre nosaltres alguna persona que hi hauria hagut de ser. Segur que, si això ha passat, ha estat fruit d'error o d'ignorància, però no pas de mala voluntat.

Des del primer moment, donat que un arxiu de documentació sobre la guerra civil espanyola (F.I.E.H.S.) està instal·lat a Perpinyà, i gràcies a la iniciativa de Jordi Estivill, hi va haver la preocupació que en aquest col·loqui fos possible d'establir relació amb els investigadors de la Catalunya francesa. D'aquí ve la presència entre nosaltres d'Alfícia Marcet, Joan Meyer. Jordi Estivill i Jordi Planes, Francis Denel, Joan Borrell, Robert Blanch, Andreu Valent.

La intenció bàsica, mantinguda i reafirmada tot al llarg del procés organitzatiu, ha estat la de facilitar l'intercanvi. Per això, no solament s'ha optat per un nombre restringit de participants, sinó que s'han evitat les ponències magistrals, i s'han encarregat intervencions que tinguessin exclusivament la missió d'obrir el debat, presentant l'estat de la qüestió i fonts dels temes elegits: moviment obrer, nacionalisme català i transformacions agràries i industrialització.

El quart tema del programa, "Estat de la historiografia sobre els països catalans", ha estat anunciat d'una forma general. En el curs del col·loqui, veurem si resulta possible i convenient de fer un balanç de la situació, de projectar el futur pròxim en el camp de la historiografia sobre els països catalans. De tota manera convindrà que, en un moment o altre del nostre col·loqui, en Jordi Estivill, de la Universitat de Perpinyà, ens presenti el projecte de col·loqui interdisciplinari que té en cartera. He dit.

1.

EL MOVIMENT OBRER:
PROBLEMES
DE METODOLOGIA

ponències i debat

1.1.

Fonts de mitjans del segle XIX per la història del moviment obrer

per Casimir MARTÍ

El meu propòsit és, estrictament, d'enunciar les principals fonts que hem recorregut en Josep Benet i jo per confeccionar el treball sobre el bienni progressista, que, ara sí, tenim ja en curs de publicació. L'enumeració d'aquestes fonts anirà seguida d'un comentari que pugui resultar orientador pels investigadors.

1. Escrits del cònsol francès a Barcelona.

Es troben, com tothom sap, a l'Arxiu del Ministeri d'Afers Extrangers de París, al Quai d'Orsay. En Josep Benet i jo tenim una reproducció microfilmada de la correspondència entre els anys 1854 i 1856. Crec que també en té una reproducció igualment microfilmada en Josep Fontana, ignoro de quin període.

El principal interès d'aquest material resideix en el fet que el cònsol francès enregistra les reaccions de les autoritats de Barcelona en aquest moment. La font principal d'informació del cònsol és, doncs, si voleu, tendenciosa. Però, qui negarà, per exemple, la importància de la narració de la Vicalvarada, feta per un dels seus protagonistes, el general Dulce, que al mes d'agost del 1854 és destinat a Barcelona com a Capità general?

El cònsol francès, a més, té cura d'enviar documentació que avallt la seva pròpia informació. Un paper que no hauríem tingut si el cònsol Baradère no hagués fet aquesta labor informativa documentada, hauria estat el manifest que van llençar els filadors de Barcelona, el 15 de juny del 1856, en ocasió del conflicte "de la mitja hora". Aquest paper va ser decomisat a la mateixa impremta pel Capità general, Juan Zapatero, i no va veure la llum pública. Va ser el mateix Capità general qui en donà un exemplar a Baradère.

2. Escrits del cònsol anglès.

Tinc notícia, encara que no ho he pogut comprovar, que a l'últim número de la revista de la Facultat d'Econòmiques de Barcelona hi ha àmpliament publicada la correspondència consular del cònsol anglès a Barcelona. En principi, i entorn de l'època que jo conec, l'interès és molt menor si la comparem amb la correspondència del cònsol francès. Entre els detalls que ens han interessat en la nostra investigació, hi ha la narració de la fugida del Capità general, Ramon de la Rocha, emparat pel cònsol anglès, el mes d'agost del 1854.

3. Arxiu històric nacional

Ignoro si, recentment, hi ha material nou a l'abast del públic. Però, els arxius del Ministeri de la Governació, corresponents a l'època de mitjans del segle passat, i segons informació que donaven oficialment fa uns anys, després de la guerra van sofrir a Guadalajara una crema important. En queden encara residus a l'Arxiu Històric Nacional. Per exemple, s'hi troben els fulls de serveis dels Governadors civils de Barcelona, i alguna correspondència dels mateixos, molt poc important, com pot ser per exemple l'acceptació del càrrec, etc.

4. Arxiu de les Corts espanyoles.

Vull fer esment de tres trobades de notable interès. La primera és el volum de firmes que acompanya l'exposició dirigida a les Corts, de manant el dret d'associació, a finals de desembre del 1855. Hi ha unes 22.000 signatures d'obrers catalans, i unes 11.000 de la resta de la península, segons les cròniques de l'època. Entre altres coses, aquest volum podria ser un bon índex de l'analfabetisme de la classe obrera, mirant el percentatge de signants que confessen de no saber firmar.

Hi ha, a més, una interessant documentació relativa al projecte de llei que tractava de regular les relacions laborals dintre la indústria, del mes d'octubre de l'any 1855. En aquesta documentació hi ha llacunes: s'hauria de saber on ha anat a parar l'arxiu del l'antic Ministeri de Foment, per a poder completar la correspondència entre la Comissió de Corts que havia de dictaminar sobre el projecte de llei, i el Ministeri.

Finalment, hi ha alguns reglaments de determinades societats obreres, lliurats a la mencionada Comissió de Corts pels dos obrers que van anar a representar els interessos de les societats obreres de Barcelona, els mesos d'octubre, novembre i desembre de 1855, i el gener del 1856.

5. Arxius militars.

L'experiència, en aquest sentit, ha estat lamentable. Nosaltres cercàvem sobre tot els papers dels consells de guerra i la possible correspondència del Capità general de Catalunya amb el Ministre de la Guerra. Doncs bé, les gestions per a penetrar en aquests arxius ens han resultat totalment infructuoses. A Segòvia, on sembla que hi ha aquest material, em van negar en absolut tota consulta, fins i tot als fitxers, i em van oferir únicament de donar-me certificació oficial d'algun document demanat en concret. En realitat, vaig obtenir la certificació del full de serveis del general Zapatero.

6. Arxius del Govern civil de Barcelona.

No són tampoc a l'abast dels investigadors. Últimament, em vaig assabentar de les condicions d'humitat en que es troba tot el material, situat en uns sotans. Seria interessant que es pogués recuperar aquesta documentació que a priori es pot dir de molta importància.

7. Arxius de l'Ajuntament de Barcelona.

Les Actes de les sessions municipals ja són, avui dia, a l'Arxiu Històric de la Ciutat. Però hi ha, a més, els papers de Governació, en un arxiu ubicat al carrer del Bisbe Cassadó, davant de l'església de Sant Just. L'arxiu no està massa ben organitzat: hi ha dificultats d'entrar-hi, i també d'obtenir el material, situat en unes golfes en estat molt precari. Hi ha material abundant dels anys 1840-1843, que en part ha citat Josep Maria Ollé. Hem trobat allà, també, sèries de preus de queviures, que van des de 1830 aproximadament, fins a 1874. Del material conservat als lligalls, al despatx del director de l'arxiu n'hi ha uns índexs, tal vegada no pas satisfactoris del tot, però útils.

Hi ha, finalment, en un dels edificis de davant de l'Escola Massana, al Jardins de Rubió i Lluch, entre el carrer del Carme i el carrer de l'Hospital, unes dependències de l'Arxiu Històric de la Ciutat, on hi figuren els lligalls que contenen els oficis de l'Alcaldia. És una documentació d'un gran interès: oficis dels alcaldes de barri, informacions sobre persones i fets, convocatòries dels jutjats pels obrers cridats a declarar, amb l'adreça corresponent, etc. Algun lligall està bastant malmès. Hi ha uns volums d'índex.

8. Arxiu del Foment del Treball Nacional.

Personalment, només tinc aquí una petita experiència. Hi ha els llibres de correspondència, de notable interès. Afirmen que no queden papers de secretaria.

9. Arxiu del bisbat.

En estat de reforma. Hi ha material estadístic del clergat. Hi ha els expedients judicials de la Cúria eclesiàstica. Tenen gran interès, pels temes en sí mateixos, pels testimonis cridats a declarar, etc.

10. Arxius departamentals de Perpinyà.

La presència del Sr. Francis Denel m'excusa d'explicar-me respecte de la importància del material que s'hi conserva.

1.2.

Les archives des Pyrénées-Orientales

per Francis DENEL

Avant d'aborder ce qui fait l'objet de ma communication, je voudrais répondre à M. Giralt, en la complétant, à l'allusion que vous avez faite à cette liasse datée de 1831 conservée aux Archives départementales des Pyrénées-Orientales dans la série M (affaires politiques). Ce document donne effectivement une description assez précise de la physionomie, de la taille, de l'âge, de l'origine des réfugiés espagnols ou de militants passés en France, de leur origine géographique précise et porte même un jugement politique à leur égard. Je comprends donc que vous y avez apporté une grande importance, au point peut-être de me demander aujourd'hui de vous déceler d'autres richesses équivalentes du dépôt que je gère, qui seraient utiles à l'étude du mouvement ouvrier catalan espagnol.

En préambule et à partir de cette source, je voudrais préciser qu'aucun miracle n'est à attendre, que cette catégorie de sources, sans être absentes n'est pas très nombreuse ni d'égale qualité d'exploitation et que les Archives départementales des Pyrénées-Orientales ne peuvent, en tout état de cause, qu'apporter un appoint complémentaire, quoique non négligeable, aux sources strictement catalanes espagnoles.

En second point de mon introduction, je voudrais ne pas limiter mon propos aux seules archives départementales des Pyrénées-Orientales et faire état de sources existant dans tout le département des Pyrénées-Orientales, et avec une large allusion aux fonds des Archives Nationales, qu'on oublie trop souvent, et qui sont intéressantes pour l'histoire du mouvement ouvrier catalan et roussillonnais. Or, en plus

de ces collections départementales je voudrais ne pas omettre les sources locales, qui se trouvent en Roussillon, par l'histoire du mouvement ouvrier en Roussillon, et incidemment, puisque c'est très corollaire, pour l'histoire du mouvement ouvrier en Catalogne espagnole.

Vous disiez que c'est une sorte d'aventure, dans certains services d'archives de Catalogne, de faire de la recherche. C'est aussi parfois une aventure dans les archives départementales des Pyrénées-Orientales de faire de la recherche. Cela tient à beaucoup de choses. D'abord, aux notions d'organisation générale des archives départementales en France. Il est clair que les sources importantes relatives à l'histoire économique, sociale et politique, pour le XIXe siècle, ont été un peu négligées. En conséquence, elles sont concentrées dans une série un peu fourre-tout, une série un peu pêle-mêle, qu'on appelle la série M pour orienter la recherche.

La constitution de ces séries a été décidé en 1936, à une époque où l'histoire économique, sociale, et l'histoire du mouvement ouvrier, notamment, n'était pas encore véritablement lancée. Cette naissance récente s'est traduite par une archivistique insuffisamment élaborée quant aux sources exploitées par cette discipline nouvelle. En plus cette relative indifférence des archivistes eux-mêmes pour une histoire contemporaine n'a pas contribué à affiner la méthode de recensement, de classement et d'inventaires de ces sources. L'attitude actuelle tout en étant un peu moins discriminatoire et moins méprisante, n'est guère plus marquée d'enthousiasme.

Il est certain d'autre part, et j'en aurai fini de ces quelques principes généraux, qu'on assiste actuellement en France à un manque d'intérêt très net pour les archives autres que les archives strictement -disons- du pouvoir, au sens large du terme. Je crois que c'est mon devoir de dire qu'il y a une certaine distorsion entre un rôle d'archiviste départemental, qui est de préparer la recherche future, et de réunir les matériaux, et puis une sorte d'obligation de fait, qui amène à négliger, même si nous ne le voulons pas, toutes les archives qui sont autres que celles des versements du cabinet du préfet, des directions de préfecture, ou des grands services départementaux.

Les archives départementales, ont pour mission d'être un lieu de réunion géographique du matériau historique. Je ne peux admettre, quant à moi, que soient dissociées sources et recherches, archives et histoire. Par voie de conséquence, aucun archiviste ne devrait s'exclure de la recherche historique et s'enfermer dans sa technicité. Il n'y aurait pas crime pour un historien à ne pas s'intégrer à fond dans les arcanes de l'archivistique; il est impossible pour un archiviste d'assurer, en pleine connaissance de cause, sa mission s'il ne prétendait accéder au domaine de l'historien. Il faut tout de suite savoir que c'est un lieu de réunion limité, d'une certaine catégorie, de sources que ne sont pas les syndicats, qui ne sont pas les archives d'une société, ou d'une entreprise, qui ne sont pas les archives personnelles et privées.

Ainsi, je vous marque déjà les limites de ce qu'on peut trouver dans les archives départementales.

Pour ce qui concerne le cas particulier de la série M des archives départementales des Pyrénées-Orientales, puisque c'est celle dans laquelle il faut essentiellement travailler pour cette recherche, eh bien,

elle n'est pas mieux lotie que les autres. C'est très difficile d'y travailler, et les instruments de travail sont tout à fait insuffisants. Le pourcentage de publications de ces répertoires et inventaires de cette série est minime et, en fait plus grave peut-être, ces répertoires ne correspondent que de très loin aux exigences de la recherche contemporaine.

Dans les Pyrénées-Orientales donc, la série M est classée pour ce qui concerne les affaires politiques et les élections. Pour les autres documents de cette série, nous disposons de ce qu'on appelle un classement sous forme continue, de 1 à l'infini, et en dernier lieu, de bordereaux de versements établis par les services administratifs versants.

Il n'est donc pas très simple de travailler dans les archives départementales des Pyrénées-Orientales. Je suis très à l'aise, parce que je n'en porte pas la seule responsabilité.

J'ai pris la peine de faire un état précis des sources, un peu thématique: grèves industrielles, grèves agricoles, etc., je ne veux pas être trop long, mais ce travail est à votre disposition. Simplement, je donnerai quelques indications. Il faut encore rappeler une règle générale concernant la France. Je ne sais pas si c'est aussi celle de l'Espagne: la date ultime d'autorisation de consultation des sources est fixée à juillet 1940. Après cette date, il n'est pas autorisé de consulter les sources provenant des cabinets des préfets et des directions départementales (agriculture, travail, main d'oeuvre, etc.) Une dérogation cependant peut être délivrée sous la double autorité du préfet du département et du directeur général des Archives de France, après avis du directeur départemental des Archives. Généralement, pour les travaux de qualité scientifique, cette autorisation est accordée.

PRESSE- Parmi les sources essentielles, que l'on peut consulter utilement, il y a, bien sûr, la presse. La presse est aisément consultable dans les Pyrénées-Orientales et aux Archives nationales, en fonction de ce qu'on appelle le dépôt légal. Il y a, effectivement, dans les Pyrénées-Orientales, un mouvement de presse qui est né sous le Front populaire et après la seconde guerre mondiale, il y a donc une publication de périodiques tout à fait considérable.

On peut s'orienter dans cette recherche dans la presse à partir d'un travail universitaire de très bonne qualité donc l'auteur se nomme Brousse, un patronyme très répandu dans les Pyrénées-Orientales, (c'est le nom du directeur du principal journal des Pyrénées-Orientales, qui s'appelle l'Indépendant des Pyrénées-Orientales).

Ce travail de Brousse donne une analyse un peu rapide et peut-être un peu insuffisante, puisque c'est un mémoire et non pas une thèse. Présenter devant l'Institut français de Presse, on peut y disposer d'une nomenclature de la presse qui se trouve conservée dans les archives départementales (avec les dates extrêmes de parution) et à la Bibliothèque Nationale de Paris. C'est un travail très utile, et d'une consultation très rapide.

Viennent ensuite les publications imprimées. On y pense assez peu, mais elles sont utiles. Je pense notamment à une revue locale, qui est dans la tradition de ces revues de Sociétés Savantes, en France, de la fin du XIXe siècle qui s'appelle le Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales. Ce bulletin avait une vocation à la fin du XIXe essentiellement agricole et publiait des articles techniques concernant par exemple la crise du phyloxéra ou les mouvements de 1904 ou de 1907. On trouve incidemment,

et même de manière assez continue des renseignements intéressants pour l'histoire du mouvement ouvrier dans le milieu agricole des Pyrénées-Orientales. Or, c'est un peu la définition des Pyrénées-Orientales qu'il ne faut pas oublier. Par tradition, les Pyrénées n'ont pas d'activités industrielles ou très exceptionnellement. Au début du siècle, par exemple, 6% de la population seulement fait partie d'un mouvement industriel, alors que la moyenne nationale est de 25%. Quand on parle de mouvement ouvrier dans les Pyrénées-Orientales, il faut donc penser non seulement au mouvement ouvrier industriel, mais aussi au mouvement ouvrier très important, agricole, et là, cela nous plonge dans les problèmes de la Catalogne espagnole, parce qu'on aborde les problèmes d'immigration et d'émigration d'une main d'oeuvre saisonnière ou permanente. Nous insisterons donc spécialement sur ce caractère essentiellement agricole du mouvement ouvrier dans les Pyrénées-Orientales, sans négliger pour autant le secteur industriel, qui vit à cette époque en corollaire de l'activité agricole, à savoir les petits artisanats, etc. Ainsi, n'y a-t'il que 4 secteurs d'activités qui ne dépendent pas du secteur agricole: les mines, l'exploitation du fer du massif du Canigou, notamment, les ouvriers des espadrilles de St-Laurent-de-Cerdans, et les chemins de fer.

Parmi ces publications, il faut également songer aux délibérations du Conseil Général des Pyrénées-Orientales, et aussi la Revue Politique et parlementaire, à laquelle on ne pense jamais. J'ai fait le dépouillement pour l'année 1904, et on y trouve des renseignements très intéressants pour les fameuses grèves agricoles de 1904.

Dans les archives départementales en France, les enrichissements naissent essentiellement des versements du cabinet du préfet, des différentes directions de la préfecture, et des grandes directions départementales: direction de l'agriculture, de la main d'oeuvre, de la population, du cadastre, des hypothèques, etc. Voilà les sources d'enrichissement des archives départementales.

Relèvent de l'activité du cabinet du préfet, tous les dossiers de grève, tous les dossiers concernant les mouvements politiques, tous les dossiers de surveillance d'étrangers, des réfugiés politiques. Dans les départements français, c'est le cabinet du préfet qui a la charge de s'occuper essentiellement des manifestations d'ordre politique. Il est nécessaire donc de dépouiller ces versements.

La réforme administrative de l'Administration française, en 1965, qui a supprimé, dans les préfectures, l'ancienne Direction du Travail, pour en faire une direction séparée. Jusqu'à cette date, l'exploitation des versements de cette Direction du Travail fournira les renseignements relatifs au chômage, les dossiers relatifs à l'application des lois sociales, etc. On y trouvera aussi, année par année, évidemment, les statistiques industrielles et agricoles, qui sont intéressantes.

Il y a une catégorie de dossiers sur laquelle je voudrais attirer votre attention, dossiers que nous avons, l'an dernier, réunis aux collections des Archives départementales, à la suite d'une opération d'urgence dans les locaux préfectoraux. Il s'agit d'une série de dossiers de mines, sur lesquels a commencé de travailler M. Borrell et sur lesquels j'espérais beaucoup pour l'histoire du mouvement ouvrier. Au fait, ils sont assez décevants, en ce sens qu'on y trouve essentiellement des renseignements d'ordre administratif, à savoir autorisations d'exploitations, concessions, et seulement incidemment, si vous voulez, l'allusion à des mouvements de revendication ouvriers ou à des mouvements syndicaux.

Je voudrais vous parler maintenant des archives syndicales, et notamment des archives de la Bourse du Travail. Vous savez qu'en France, vers 1883, s'est créée une sorte de fédération des syndicats, au chef-lieu des départements dans un lieu qui s'appelle la Bourse du Travail.

La Bourse du Travail de Perpignan a été fondée en 1894. Elle conserve des archives très intéressantes, qui sont d'un dépouillement très utile, surtout les procès-verbaux manuscrits. On y trouve aussi une collection de presse.

Or, c'est la Bourse du Travail qui a commencé la première à lancer ce mouvement de presse ouvrier, par deux organes essentiels d'animation, qui sont, en 1881, le Cercle d'études sociales, qui a été animé par une militante d'origine polonaise, qui s'appelle Paule Minck, dont on sait peu de chose, d'ailleurs, qui créera pendant une seule année un hebdomadaire qui s'appelle le Socialiste des Pyrénées-Orientales, qui sera repris plus tard, et qui sera l'organe d'expression de la Fédération Socialiste des Pyrénées-Orientales.

En outre, cette même Bourse du Travail, à partir de 1894, dès après sa naissance donc, édite l'Action Syndicale des Pyrénées-Orientales.

Alors, c'est effectivement dans cette presse qu'on trouve le plus de renseignements précis concernant le mouvement ouvrier à Perpignan et dans les communes du département; donc c'est un dépouillement très intéressant.

Pour ce qui à trait aux archives syndicales, je ferai une mention spéciale du petit fonds du syndicat des Espadrilleurs et trépointeurs de St-Laurent-de-Cerdans. St-Laurent-de-Cerdans est presque à la limite de la frontière espagnole, et a toujours été le lieu d'un mouvement ouvrier très animé et très vivace.

Lorsqu'on m'a demandé de parler de ces sources du mouvement ouvrier, je me suis rendu à St-Laurent-de-Cerdans, et j'ai été très étonné et ravi de trouver toutes les archives de cette ancienne Chambre syndicale, qui est le premier syndicat constitué dans les Pyrénées-Orientales, en 1880. Ne serait-ce que pour cette découverte qui me tient à coeur, je vous remercie de m'avoir invité à Barcelone.

Abordons maintenant les archives des sociétés et des entreprises. Jusque vers 1935 et 40, dans les Pyrénées-Orientales, au moins 4 grandes compagnies minières ont eu une grande activité. Malheureusement, elles ont leur siège en dehors du département, maintenant. Donc, ces archives de sociétés des entreprises, qui seraient très révélatrices, sont conservées hors du département des Pyrénées-Orientales.

Je voudrais vous dire aussi un mot, très rapidement, sur les Archives Nationales. Je me suis aperçu que les rares travaux concernant l'histoire du mouvement ouvrier dans les Pyrénées-Orientales n'y faisaient jamais allusion. Aux Archives Nationales, il y a deux séries, qui proviennent des versements de l'ancien Ministère du Travail: ce sont les séries F 7 et la série F 22, qui sont réellement des mines de renseignements pour l'histoire du mouvement ouvrier en Roussillon. Je tiens à votre disposition un grand nombre de références. Ces deux séries F 7 et F 22 disposent d'ailleurs de très bons instruments de travail publiés entre 1922 et 1973. La table vient de paraître en 1973. Cela fait cinq volumes d'inventaire qui sont d'un dépouillement très faci-

le et il est certain qu'on ne peut pas continuer de faire la recherche du mouvement ouvrier en Roussillon sans avoir recours à ces deux sous-séries F 7 et F 22.

Restent enfin d'autres sources locales, dont je vous parlerai très rapidement, avec, d'ailleurs, une sorte d'aveu d'impuissance ou d'échec.

Je n'ai rien pu savoir, par exemple, des archives de Coopératives agricoles. Il est très difficile en Roussillon d'avoir accès aux archives privées et familiales des hommes politiques ou des militants syndicalistes. Je pense, par exemple, qu'il faudrait enfin définir, par exemple, le rôle précis d'un Manalt, qui a été le fondateur de la Bourse du Travail, et qui a été à l'origine de la création de la Fédération socialiste des Pyrénées-Orientales. En fait, on ne sait rien, et il est impossible d'avoir accès aux archives des héritiers Manalt. Cet exemple, peut être multiplié à l'infini.

Donc, échec complet concernant les archives de famille. Il y a effectivement une méfiance vis-à-vis des sources officielles départementales, de ces familles de militants ou des hommes politiques.

Très peu de choses aussi concernant des archives des centrales syndicales et pourtant ce serait intéressant. Dès 1911 deux syndicats étaient affiliés à la C.G.T. à la Confédération Générale du Travail et j'ai essayé d'avoir accès à ces archives mais c'est très difficile.

Mentionnons une source à laquelle on ne pense pas assez, et ce sont les archives judiciaires. Il y a eu de nombreux procès d'ouvriers, de militants, à la fin du XIXe et au début de ce siècle. Une instruction et leur jugement ressort d'une institution qui s'appelle le Tribunal Correctionnel. Ce sont des "delits" de grèves et de mouvements syndicaux.

Reste enfin une dernière source, à laquelle on commence à s'intéresser en France qui sont les archives de la Sécurité Sociale. On commence simplement maintenant à voir l'intérêt prodigieux de cet organisme. Une commission s'est créée en France mais qui, je dois vous l'avouer, n'a pas encore eu d'incidence dans les Pyrénées-Orientales, en tout cas, qui ne s'est pas traduite par des versements dans les Pyrénées-Orientales.

Voilà en gros, si vous voulez, un trop bref tour d'horizon des sources dans les Pyrénées-Orientales, et concernant le mouvement ouvrier dans les Pyrénées-Orientales, dont je voulais vous parler. Tableau non exhaustif puisqu'il ne mentionne pas les archives des communes, les collections en cours de constitution de la F I H S E A, les sources d'état-civil et bien d'autres encore. Toutefois, les premières orientations sont données qui permettront aux chercheurs une fructueuse recherche.

1.3.

Informació de fonts del segle XX

per Francesc BONAMUSA

guió previst

La informació sobre les fonts per l'estudi del moviment obrer del segle XX (acceptant de moment, i per entendre'ns, la denominació o concepte de moviment obrer) incita, en primer lloc, a enumerar més o menys extensivament les diverses classes de documentació necessàries pel seu estudi: llibres, fulletons, premsa, correspondència, actes, manifestos, arxius de diferents classes (polítics, diplomàtics, personals, d'organitzacions polítiques o sindicals, etc.), entrevistes, etc.

En segon lloc, i considerant les condicions particulars de Catalunya i de l'Estat espanyol, que han portat a una dispersió de fonts i de documentació primària, cal analitzar quins documents es poden trobar en arxius i biblioteques espanyoles: arxius municipals, hemeroteques municipals de Barcelona i Madrid, biblioteques i arxius personals, biblioteques públiques (Biblioteca Nacional de Madrid, Biblioteca de Catalunya, de Barcelona, etc.) i també en arxius i biblioteques que disposen de documentació important, sobretot entorn d'alguns temes, i que no són de lliure accés: Servicio de Documentación de Salamanca, Archivo Histórico Militar, etc.; així com documentació possiblement existent en institucions oficials o estatals: Ministeris de Treball, Governació, Justícia, etc. Finalment, val la pena, encara que sigui de forma limitada, veure quin tipus de documentació sobre el moviment obrer del segle XX hi ha en algunes biblioteques o arxius estrangers, fonamentalment europeus: Bibliothèque Nationale, de Paris, Institut d'Història Social d'Amsterdam, Biblioteca Feltrinelli, de Milà, Institut Gramsci, de Roma, etc.; i, evidentment, considerar l'existència d'arxius d'organitzacions polítiques: socialistes, anarquistes, comunistes, etc.

En tercer lloc, i si es considera útil, es poden plantejar algunes de les qüestions metodològiques i de formes de treball que es donen en l'estadi actual de l'estudi del moviment obrer del segle XX:

1.- La manca d'estudis sobre les dues forces més importants durant el segle XX, el PSOE-UGT i la CNT, i la deficiència que comporta aquest buit en els altres estudis; 2.- els pocs estudis que hi ha sobre qüestions bàsiques per a una millor comprensió del moviment obrer: condicions de vida, etc.; 3.- la dispersió de fonts i de documentació; 4.- l'estreta dependència en que es troben els estudis del moviment obrer del segle XX respecte de les fonts bibliogràfiques i hemerogràfiques, però també la necessitat, encara, de l'estudi més o menys detallat, de la informació positiva (amb tergiversacions i desconeixement s'han escapat errors factuais i d'interpretació, que només amb una informació correcta ja quedarien subsanats); 5.- la manca d'institucions que estimulin l'estudi en aquest sentit (des de la Universitat fins a centres d'estudis); 6.- comparació i relació amb estudis realitzats i en curs en altres països (Itàlia, França, etc).

ponència

Moltes de les coses que diré ja són conegudes, i segurament molts dels assistents sabran de fonts i documentació que jo desconec.

La informació sobre biblioteques i arxius d'Itàlia potser pot tenir una mica més d'interès.

Solament pretenc presentar les fonts més importants utilitzades i que utilitzo per la realització d'un treball sobre la vida política d'Andreu Nin. Intentaré, de totes maneres, exposar fonts que serveixin per estudiar el moviment obrer durant el segle XX. Evidentment l'enumeració de fonts no és completa ni exhaustiva, i es dol d'una visió i un interès fins al moment limitat per l'estudi que em preocupa. De totes maneres i abans de presentar les fonts estrangeres, exposaré les diverses classes de documentació, que tots ja coneixem, des de llibres, fullets i premsa fins a correspondència, actes, manifestos i arxius policíacs, diplomàtics, personals, d'organitzacions polítiques i sindicals, entrevistes, etc.

1.- Llibres i fullets. Avui disposem d'un bon recull d'obres per a estudiar el moviment obrer en el segle XX. Si bé no és exhaustiu, és prou important com perquè no es pugui deixar de banda a l'hora d'investigar. Es tracta de la Bibliografia dels moviments socials a Catalunya, País Valencià i les Illes. És un instrument de treball útil i prou conegut per tots.

2.- Premsa (diaris, revistes, etc). Amb la premsa manca allò que hi ha fet per llibres i fullets: un volum on s'aplegui informació de l'existència i el contingut de diaris, revistes, etc. d'organitzacions polítiques i sindicals obreres; i el lloc on es poden consultar. De moment encara vivim de les informacions de la professora Renée Lamberet i de les que es poden extreure dels volums de Tasis i Torrent, considerant que aquests recullen exclusivament premsa escrita en català i les organitzacions obreres de o a Catalunya publicaven, també, premsa en castellà. Han sorgit intents de cobrir aquest buit com és la relació de premsa obrera que ha publicat Victor Manuel Arbelca. Hi falten moltes coses, però és un primer intent. Cal realitzar aquesta tasca i d'aques

ta forma la investigació no es convertiria en una tensió entre qui coneix una documentació i qui no la coneix.

3.- Entrevistes. L'entrevista és una font que fins avui continua essent útil, no tant per precisar dades, sinó sobretot per informació de les formes d'organització, dels militants o simpatitzants, per captar l'ambient que encerclava l'organització, etc. Ara bé, si no es troben mitjans d'acumulació d'aquestes entrevistes, i si no es comença a organitzar una recollida d'entrevistes, aquesta font quedarà reduïda solament als estudiosos d'èpoques molt properes als anys del seu estudi.

4.- Arxius municipals.- A molts pobles de Catalunya s'hi pot trobar documentació i premsa (Mataró, Sabadell, etc). Caldria considerar la possibilitat de depositar una còpia d'aquesta documentació en alguna institució de Barcelona que la fessin pública. En alguns arxius municipals la documentació està ben cuidada, en altres no tant. La recopilació i publicació de la documentació que es troba en arxius municipals ajudaria també a conservar aquests documents, perquè, si no n'hi ha còpia, poden desaparèixer. Però aquí hi ha gent que d'això pot dir-ne més que jo.

5.- Hemeroteques municipals de Barcelona i Madrid.- De l'hemeroteca i de l'arxiu municipal de Barcelona no penso dir-ne res, doncs són prou coneguts de tots. De l'hemeroteca municipal de Madrid cal dir-ne que la seva utilització és important per estudiar alguns dels moviments polítics de Catalunya. Per exemple, per estudiar la guerra civil, s'hi troba premsa d'organitzacions polítiques catalanes i d'unitats militars catalanes. Molta de la premsa que es treia en el front de batalla es troba a Madrid. I és una documentació molt difícil de trobar a Barcelona.

6.- Biblioteques i arxius personals.- Algunes d'aquestes biblioteques han estat fetes per l'esforç i l'interès de l'investigador, i tots no saltres en coneixem. Ara bé, i confirmo moltes suposicions, també hi ha biblioteques fetes després de la guerra civil sobre la base d'antigues institucions públiques (Ateneus, "Casas del pueblo", etc.); moltes d'això és alguna biblioteca d'algun polític important dels anys 40. Altres biblioteques s'han fet per mitjans encara menys elogiosos.

7.- Biblioteca Nacional de Madrid i Biblioteca de Catalunya.- D'aquestes biblioteques no en parlaré, perquè crec que aquí hi ha gent que en pot parlar més que jo. Confirmaré, solament, l'existència d'un fons sobre la guerra civil que hi ha a la Biblioteca Nacional de Madrid, ordenat pel professor Palacio Atard, i també que actualment la mateixa Biblioteca Nacional està comprant documentació sobre la guerra civil. També hi ha una donació d'Estelrich.

8.- Arxius d'organitzacions polítiques i sindicals.- En aquest cas l'efecte de la guerra civil i la consegüent dispersió de la documentació ha afectat molt la conservació d'arxius. De totes maneres, sembla que existeixen arxius d'alguna organització, per exemple de la UGT i del PSOE, i també de la CNT. No existeix res, en canvi, del POUM, que es trobà, en pocs anys, amb diverses persecucions (1937, 1939, Pétain).

9.- Arxius de dirigents polítics.- Sembla que existeixen arxius de dirigents importants com Largo Caballero i Prieto.

10.- Servicio de Documentación de Salamanca i Servicio Histórico Militar.- Solament puc donar alguna informació petita i a més indirecta, que segurament algú dels presents podrà ampliar en molt. L'arxiu de Salamanca, organitzat durant la guerra civil, està adquirint un interès quasi legendari. Possiblement moltes coses, sobretot fonts impre-

ses, es troben també a d'altres llocs (i penso en la informació que dona el professor Palacio Atard). Ara bé, crec que és important per la documentació personal i pels arxius d'organitzacions que hi ha. Tinc referència de l'existència de documentació sobre anarcosindicalisme, dels arxius del Centre Autonomista del Comerç i de la Indústria (CADCI), dels arxius de la masoneria del País Basc, requisats per la Gestapo al govern basc durant l'ocupació de París. Cedeixo la paraula a qui conegui aquest arxiu.

De l'Arxiu Històric Militar tots en coneixem la seva existència per les publicacions, entre altres, i sobretot, del coronel Martínez Bande. Ara bé hi ha alguna documentació que serà necessari revisar, com la que dona Martínez Bande sobre actes de la Generalitat de Catalunya, quan sembla que aquesta feia actes en poques ocasions. Cal confirmar-ne, almenys, la seva veracitat.

Ara bé, allò més important d'aquests arxius és el monopoli que hi exerceixen determinades persones (professor La Cierva, coronel Martínez Bande, etc.) i com resulta de complicada la seva consulta pels historiadors, sobretot de l'Estat espanyol. Però tampoc podem afirmar allò que diu el Sr. Tuñón de Lara que "todo archivo que por las razones que sean no está abierto por sus poseedores a los historiadores, se coloca automáticamente al margen de la ciencia". Un arxiu no es pot col·locar al marge de la ciència. El que cal és fer els possibles perquè sigui públic. Fa temps, el professor La Cierva va parlar d'intentar concentrar la documentació que hi ha a Salamanca, la de l'Arxiu Històric Militar i la del Servei d'Estudis sobre la guerra civil al Ministeri d'Informació, i intentà de fer una gran centre de documentació sobre la guerra civil al Valle de los Caídos. A veure què passa amb això, i a veure si serà públic i sense traves.

11.- Arxius de Ministeris.- A alguns Ministeris, com els de Governació, Justícia, Treball, etc., hi ha arxius que poden ser útils pels estudiosos del moviment obrer i del moviment obrer durant el segle XX. Sé de l'existència d'un arxiu al Ministeri de Treball, que no vaig poder consultar perquè necessitava firmes de directors generals, etc., degut, segons ens digueren a mi i a un historiador de Madrid, que una estrangera "s'havia aprofitat de la documentació". Sé igualment, d'arxius a Justícia i a Governació. Per consultar aquest últim, que també es diu que és públic, es necessita molta documentació i certificats de bona conducta prèvia, etc. Part de la documentació ha passat a l'Archivo Histórico Nacional. També hi ha una petita biblioteca sobre la guerra civil al Ministeri d'Informació, organitzada pel director general professor La Cierva.

12.- Arxiu Històric Nacional de Madrid.- Últimament hi ha arribat una sèrie de documentació del ministeri de Governació. Es tracta de telegrams creuats entre el Ministre de Governació i els governadors civils de província, durant el segle XX fins a la República, més o menys. Li volen donar l'aparença d'una documentació que procedeix de policia o de governació. Però si s'ha vist la documentació governativa d'un altre país (com Itàlia, per exemple) te'n dones compte que la d'aquí és molt fragmentària. Solament hi ha telegrams, no hi ha revistes requisades, no hi ha documentació producte de registres, no hi ha fitxes policiaques, etc. I, a més, si es miren els números, es veu que la col·lecció de telegrams tampoc no és completa.

13.- Biblioteca Nacional de París.- Aquí hi ha gent que ha de conèixer-la millor que no pas jo. No hi ha gaire documentació útil per estudiar la història del moviment obrer espanyol. Però sí que és útil per estudiar el moviment obrer internacional: hi ha força documentació, generalment impresa, sobre les diverses Internacionals obreres. Ser-

veix molt per emmarcar el moviment obrer espanyol i per estudiar fets internacionals d'aquest moviment, així com per intentar de seguir la pista a alguns dirigents obrers espanyols fora d'Espanya. Molt útil el seu catàleg de catàlegs que et remet a les biblioteques on pots consultar allò que t'interessa.

14.- Institut Feltrinelli.- Publica uns Annals interessants per seguir els estudis italians sobre el moviment obrer, sobretot italià. L'Institut rep gran quantitat de revistes de tot arreu, tant històriques com polítiques. Hi funciona un Centre d'estudis i d'orientació sobre els moviments socials. Hi ha un petit fons de llibres i fullets sobre Espanya, sobretot dedicat a la guerra civil. Molts d'ells, però, es poden trobar a d'altres llocs. És molt útil per estudiar el moviment obrer internacional i italià. A mi m'ha servit molt i encara he de consultar-hi algunes coses per estudiar l'activitat de Nin a Itàlia, durant el feixisme.

15.- Institut Gramsci.- Succeeix quelcom de semblant que a l'Institut Feltrinelli. Molt útil per moviment obrer internacional, potser una mica menys que el Feltrinelli, perquè la seva documentació és majoritàriament del PCI. Serveix i és indispensable per estudiar el comunisme italià.

16.- Arxiu de l'Estat.- Són els arxius de Governació i de policia d'Itàlia. Molt útil i bastant complet. Aquí sí que pots donar-te compte de com són uns arxius governatius. Hi ha fitxes, documentació requisada, etc. És de difícil consulta, però útil. A Itàlia hi ha força interès pels estudis del moviment obrer. Es van crear especialitzacions i es van definint tendències diverses.

17.- Institut d'Història d'Amsterdam.- Ja és bastant conegut pels present i crec que en poden dir tant o més que no pas jo. És, potser, el centre europeu on hi ha més documentació sobre el moviment obrer espanyol, sobretot anarquista. Hi ha premsa, llibres, fullets i fins i tot octavetes i manifestes.

18.- Arxiu de Perpinyà.- Aquí hi ha qui en pot parlar, també, millor que jo.

19.- Tinc referència, igualment, de fons de documentació a Universitats americanes, però no ho conec prou i crec que aquí hi ha gent que en pot dir quelcom.

20.- Arxiu del Senat (Madrid).- Actualment estan ordenant el seu fons. Pot resultar de gran utilitat.

Moderador, Albert BALCELLS

- Izard.- Per trencar el foc. En Nadal i jo hem treballat en els dipòsits del "Foment del Treball Nacional" i només hi ha premsa, llibres, publicacions pròpies, i actes i copiadors de cartes a l'arxiu. Hi ha més informació dels darrers anys. En parlar d'alguns arxius desconeguts, he pensat en la possibilitat que algun organisme edités una guia d'arxius de Catalunya o sobre la història de Catalunya, o bé d'Espanya sobre la nostra història.
- Martí.- En Josep Me Oller tindrà moltes dades concretes sobre aquest punt.
- Pujol.- Per en Nadal havíem fet, quan érem estudiants, un buidatge d'arxius parroquials de les nostres respectives localitats; compilàvem llistes de naixements, defuncions, etc.
- Izard.- Recolzant això, seria interessant d'incloure-hi els arxius particulars, com els de determinades famílies de Vilanova.
- Giralt.-No sé fins a quin punt l'arxiu de la Diputació pot ser interessant. Determinades sèries com la d'obres públiques i carreteres, sobretot, demostren com es fan obres en moment d'atur obrer; i aquesta documentació inclou informes dels alcaldes sobre atur, situació econòmica i social, etc. També és interessant pels plànols topogràfics, molt exactes, del casc urbà dels municipis afectats per aquelles obres públiques.
- Martí.- Hi deu haver un fons important sobre mossos de l'esquadra: eren els encarregats de les detencions.
- Giralt.-També de la "Milícia Nacional".

- Pujol.- Ara l'arxiver és l'Udina "junior", que és molt accessible.
- Denel.- La dificultat de treballar el moviment obrer és que no hi ha divisió possible, i cal despullar la totalitat dels arxius. A Perpinyà hi ha dos vertents interessants:
- 1) el moviment migratori espanyol a França; cada estranger té un dossier, amb permisos, historial i dades. Això es des-trueix als trenta anys, però nosaltres ara ho microfilmem.
  - 2) el dossier de la guerra civil, que encara no està autoritzat. Hi treballa, però, el Dr. Stein, de la Universitat de Florida, que investiga la incidència de la guerra civil al Midi francès.
- Estivill.- Podem facilitar l'adreça d'Stein, que és un home molt obert. Respecte a la immigració al Rosselló hi ha un treball de la senyoreta Isern sobre emigració política i econòmica dels catalans al Rosselló durant el s. XIX.
- Denel.- Hi ha també un fitxer d'estrangers per ordre alfabètic, fet a partir dels fitxers de les comunes. N'hi ha dos: un a ni vell general del departament i aquest que recull els comunals.
- Estivill.- Té l'interès que dona l'estat d'opinió dels pobles: l'alcalde demana clemència quan l'autoritat no està disposada a donar el permís, adduint les opinions del seu poble. Les migracions polítiques responen a les oscil·lacions de la política interna espanyola (repressió lliberals, guerres carlines, guerres colonials, etc.).
- Balcells.- Caldria un estudi sobre llocs de naixement, professió, etc. dels carlins emigrats, per exemple.
- Martí.- Les fitxes són incompletes. No sempre recullen totes les dades de cada individu, ni es pot dir que hi constin tots els que passen la frontera.
- Estivill.- Hi ha informacions sobre reunions, posicions que prenen, voluntat de retorn, integració, família, prof fessió, etc.
- Balcells.- ¿És una informació comparable a l'informe policíac que transcriu Jaume Torras en l'estudi de la guerra dels malcontents?
- Izard.- Aquestes fitxes es deuen referir a una capa numèricament petita, la dels dirigents, i basar-ho sobre això seria oferir una òptica desenfocada: la massa carlina no devia emigrar.
- Balcells.- Caldria comprovar també si passen membres de tropa.
- Denel .- A vegades es tracta de simples llistes, però d'altres apor ten moltes dades. El registre d'estrangers és molt complet, encara que això depèn del funcionari. Hi ha també informes estadístics.
- Giralt.- Sobre els arxius consolars estrangers, pel Primer Congrés d'Història del País Valencià es van demanar reports a París i Londres sobre la documentació dels cònsols a València i a través d'aquest reports es veu que tenen molt d'interès.

Fóra interessant un microfilm sistemàtic d'aquests fons. Aporten un punt de vista neutre, potser deslligat de la realitat, però amb moltes dades.

- Izard.- Núria Sales ha treballat a París sobre els cònsols francesos a Barcelona en diverses èpoques.
- Giralt.- Sobre els fets de 1917 i la guerra mundial, fins el vint-i-tants, hi ha documentació al consolat francès al.lusiva a empreses alemanyes que utilitzen el terrorisme per introuir-se.
- Ucelay.- Els reports consulars estan seleccionats i publicats com "U.S. Consular Reports" pel Departament d'Estat. Allò que hi ha publicat és molt pobre. Els dels anys vint i trenta del nostre segle, per exemple, fan referència quasi exclusivament a ciutadans americans i als seus problemes, evacuacions amb la guerra, etc.
- Martí.- Cal estudiar més la "Milícia Nacional" i la seva participació a les revoltes populars.
- Giralt.- No sabem ni els seus reglaments ni qui en podia ser. Hi ha documents a Reus i Valls.
- Ucelay.- Voldria saber si a Perpinyà hi ha material sobre els fets de Prats de Molló. Imagino que els del complot van ser fitxats.
- Denel .- No recordo el cas, ara. Caldria despullar els dossiers. Això depenia del gabinet del prefecte, però no he trobat cap dossier específic sobre això. Potser als Arxius Municipals de Prats... També, per al moviment obrer són interessants els dossiers sindicals dirigits als ajuntaments i que no es troben als departamentals. Potser les sèries F 7 i F 22.
- Balcells.- Passant al segle XX, caldria replantejar les qüestions sobre els fons de Salamanca.
- Pujol.- Al "Servicio Histórico de Madrid" hi ha còpies d'actes del Consell de la Generalitat del període de la guerra civil. A l'arxiu de Salamanca no vaig tenir mai cap problema i fins i tot em deixaven treure documents per fotocopiar-los a la Universitat. Vaig presentar sempre el meu treball com una anàlisi de l'estructura de les noves formes de producció nascudes durant la guerra (cosa que, per altra banda, és ben certa). El material de l'arxiu de Salamanca és immens. Procedeix de les incautacions fetes pel "Servicio de Recuperación Militar" als locals dels partits polítics, dels sindicats, de les associacions culturals i dels particulars de la zona republicana. Tot aquest material, i especialment els documents, va ser utilitzat pel "Tribunal para la represión del comunismo, la masonería y el judaísmo" per preparar expedients personals. Aquest ús condiciona per complet l'actual ordenació i classificació dels documents; en efecte, l'únic fitxer existent es compon de fitxes personals amb les referències dels documents on figura la persona en qüestió. Els documents estan guardats en bastants milers de lligalls; els lligalls estan agrupats segons la zona de procedència de la documentació requisada (Barcelona, Madrid, València, etc). Dintre cadascuna d'aquestes zones els lligalls estan ordenats correlativament i figuren en unes llistes amb una breu descripció del contingut de cada lligall.

L'aiguabarreig és molt gran i resulta molt difícil de trobar ràpidament la documentació existent sobre un tema concret; no hi ha altre sistema que anar obrint lligalls una mica a la bona de Déu i a la llum de les genèriques explicacions de les llistes. Són abundosos els materials d'arxius particulars amb molta correspondència; hi ha també llibres d'actes i les fonts administratives dels arxius de molts sindicats de la CNT i de la UGT. Segons em varen explicar els militars responsables de l'arxiu tots els materials que varen arribar a Salamanca van ser arxivats, però en canvi el personal auxiliar de l'arxiu em va donar una versió molt diferent segons la qual van ser cremats una gran quantitat de documents. Aquesta segona versió sembla la més versemblant perquè hi ha moltes carpetes dels arxius de la Generalitat amb documents que no tenen res a veure amb aquella, i en canvi no hi ha ni rastre de la documentació que haurien de contenir. A l'arxiu de Salamanca hi ha gran quantitat de llibres, de fulletons, de premsa i de cartells. La temàtica dels llibres i dels fulletons és molt variada, ja que provenen de les biblioteques requisades. La major part estava sense fitxar; de tant en tant en De La Cierva enviava una furgoneta des de Madrid que se'n enduia vuit o nou caixes plenes; al MIT ho fitxaven i ho retornaven a Salamanca amb una còpia de la fitxa. El responsable de l'arxiu és el Vicealmirall Fontán Lobo, però en De La Cierva compta força a l'hora d'aconseguir l'autorització per entrar-hi.

Cuadrat.- A Salamanca hi fan obres des del gener i una gran part del material ara no és accessible. El projecte és que després caldrà fer una petició escrita de les fotocòpies que interessin. He buscat fullets que han desaparegut des del maig passat al gener, tot i que tenen molt controlat el material. El fitxer de persones és, potser, d'uns dos milions de fitxes, però molt arbitrari. L'he consultat (acompanyat) i he buscat noms concrets. No es troben més que un nombre molt limitat de dossiers personals. Part del material està foliat i llavors cada document té la seva fitxa corresponent, però crec que moltes difícilment pogueren servir per la represió... Van arribar a fitxar informacions de premsa. En fitxar material personal hi ha moltes deficiències. Sobre Pere Foix, Serra i Moret, Andreu Nin, Jordi Arquer, etc., per exemple, gairebé no hi ha res. Hi ha molts documents importants als lligalls que no han passat al fitxer. A mi em van dir que havien sortit vagons de paper, alguns d'edicions senceres o col·leccions íntegres de revistes. Recordo d'haver-hi vist la biblioteca de Rovira i Virgili i els arxius de Lerroux, Domingo, Pestaña, etc. Vaig trobar una carta de l'A.I.T. al Comitè de la C.N.T. queixant-se de les dificultats per entendre's, ja que en les seves comunicacions aquesta signava "El Comitè". També hi ha material sobre el Partit Sindicalista i correspondència sobre les relacions de la C.N.T. amb la C.G.T. francesa. També sobre contactes d'exiliats amb gent de l'interior. Material per als articles d'en Pestaña a la revista "Orto". Hi ha cartes de Diego Parra, Peiró, etc., que expliquen els fets de Prats de Molló. De premsa de guerra, pràcticament hi és tot; anterior, només alguns exemplars de "La Ilustración Obrera" (1.904), "La Internacional" (1.920), números solts de publicacions dels anys trenta, etc. El fons bàsic deu ser el de la Biblioteca de la "Casa del Pueblo" de Madrid; també fullets i llibres que eren propietat de Maurín, Rovira i Virgili, etc. Hi ha un fitxer de fullets.

Després, s'ha fet una altra relació d'uns cinc mil títols, des de novel·letes fins a fullets polítics. Els llibres no els caben i molts estan encara encaixats; els fitxaven a Madrid, per duplicat, una fitxa se la quedava La Cierva i l'altra la retornava, amb el llibre, a Salamanca. Quan es busquen coses concretes, molt sovint és pràcticament impossible de trobar-les. Hi ha molta cosa sobre els precedents de la República (conspiració, Pacte de Sant Sebastià, cartes d'Eduardo Ortega des de París, etc.). També les Actes i altres materials de la Federació Tipogràfica des de la seva fundació (1.882) -inclosos al Catàleg de Barcelona, perquè la Federació es devia traslladar a Barcelona durant la Guerra-. Sobre les relacions Casa del Pueblo-U.G.T., etc., tot això potser seria interessant per l'ampliació de la Bibliografia dels moviments socials. Per exemple, cap al 1.910 el grup socialista "Acción", de Barcelona, publica una biblioteca, amb obres de Kropotkin, Comaposada, Melià, Pouget, Briand, Pedro Dorado, etc. He trobat també materials a Reus (Centre de Lectura), a Tarragona, a Oviedo, a l' Hemeroteca de Gijón, etc. La "Memoria" del Congrés del 27 i les Actes del Congrés del 28, del P.S.O.E., per exemple, són a Oviedo.

- Bonamusa.- El "Boletín de Estudios Asturianos" ha intentat de fer reculls de premsa. Pérez Feito hi ha escrit un article sobre la premsa publicada a Mieres.
- Cuadrat.- Hi ha un article sobre la premsa de Mieres. Al "Centro Coordinador de Bibliotecas" d'Oviedo, hi ha d'altres coses: "La Aurora Social" dels anys 1.908 i 1.909, i del 1.926 al 1.932. A Gijón, l'Hemeroteca de la Cambra de Comerç està molt ben muntada, amb facilitats per la reproducció, i té catàleg del fons disponible. Un altre punt és la premsa de Madrid, on cal acudir pels períodes de suspensió de garanties a Barcelona. A l'Hemeroteca Municipal de Madrid s'hi ha fet molt de mal...
- Bonamusa.- Ara han desaparegut o s'han extraviat exemplars de premsa diversa. Sembla que el Sr. Molina, el nou director, hi pren força interès i que es podran recuperar exemplars extraviats.
- Cuadrat.- A la Biblioteca Nacional es fan malbé els diaris en reproduir-los, perquè ho fan noies del Servei Social. Això també s'hauria de plantejar a l'Hemeroteca d'aquí.
- Bonamusa.- La Biblioteca Nacional de París té un servei d'informació que decideix si es pot fer fotocòpia o només microfilm.
- Denel.- Tampoc no és ideal perquè exigeix molt de temps. A més hi ha protestes, perquè la Société Française du Microfilm té la concessió exclusiva de reproducció.
- Cuadrat.- El fons hemerogràfic de la Biblioteca Nacional de Madrid és prou ric i hi ha coses que no figuren al catàleg específic i sí al general. L'arxiu de Comín Colomer ha estat aprofitat per Elena Angel, per treballs sobre la UGT, i per altres companys de Madrid. A Lleida, cal completar el Municipal amb el de l'Institut d'Estudis Ilerdenses. Hi ha un inventari de premsa lleidatana de Romà Sol publicat pel CSIC.
- Ferrer.- Què hi ha del CADCI a Salamanca? No hem aconseguit entrar-hi via La Cierva.

- Pujol.- Vaig veure bastants lligalls que posava "CADCI" i em sembla recordar fulls d'inscripció, relacions d'associats, carnets, etc.
- Cuadrat.- Jo hi he vist llibres d'actes. Tinc una relació, però tot està molt barrejat. Per exemple, en un lligall del sindicat de forners hi ha papers sobre les vagues de Riotinto de l'any 13 o 14 i sobre les dissensions internes del PSOE.
- Balcells.- En Giralt ers podria explicar els fons de la Universitat de Barcelona.
- Giralt.- Durant el temps que el govern de la República va ser a Barcelona es va organitzar un "Archivo de Guerra" molt important, amb publicacions del front i la reraguarda i temes econòmics, polítics i socials. Ara ja està tot fitxat i catalogat i em sembla que alguns estudiants i professors universitaris ja hi treballen.
- Pujol.- Algú té cap pista sobre els arxius administratius de les conselleries d'Economia o de Finances de la Generalitat per al període 36-39, a part de Salamanca? Em refereixo a la documentació que havien de presentar les empreses col·lectivitzades. M'havien dit que havien anat a parar a València.
- Bonamusa.- Fóra molt important de localitzar els arxius de la Conselleria de Justícia.
- Ucelay.- A l'arxiu de Terradelles...
- Pujol.- Aquest és només de Presidència.
- Izard.- En Pérez-Baró no ho sabia?
- Denel.- Hi ha límits temporals per a la consulta dels arxius?
- Cuadrat.- A l'arxiu d'Afers Estrangers hi ha coses interessants. Un italià que vaig conèixer a Madrid ha vist coses secundàries, però li han amagat les principals.
- Rodés.- En Roberto Mesa hi ha treballat.
- Pujol.- Al govern civil de Barcelona hi han anat a parar alguns llibres d'actes d'ajuntaments dels temps de la guerra civil.
- Balcells.- En Bonamusa ha proposat una relació hemerogràfica dels arxius locals, que són més rics que no creiem. A Mataró uns estudiants han redactat uns informes sobre els fons. Valdria la pena de fer un esforç centralitzat (que potser no seria gaire difícil), almenys per la part hemerogràfica, de tallant allò que existeix, ja que el Tasis-Torrent no diu on és el material. Crec que hi ha coses que és fàcil de trobar aquí i que anem a buscar a Amsterdam. Hi ha gent que podria realitzar aquesta feina que possibilitaria de veure la història catalana des de fora de Barcelona. La premsa local es doctrinalment molt pobra però reflecteix molts problemes. Aquests fons podien catalogar-los estudiants i arxivers. Quan el material estigui en perill caldria denunciar aquesta situació per interessar les autoritats locals. La crida pel salvament de l'arxiu del govern civil és important. A qui caldria adreçar-se perquè això es salvés?

- Pujol.- Per la damarcació que correspongui hauria de ser la Diputació. S'hauria d'interessar també a la Diputació per la millora de les condicions de l'arxiu de la Corporació; és molt important, però ara resulta molt difícil de treballar-hi.
- Bonamusa.- A més, sembla que en Samaranch és col·leccionista de llibres i fullets.
- Pujol.- Hi ha el projecte de revaloritzar gran part del Palau de la Generalitat traslladant bona part dels serveis administratius. De moment, de l'arxiu no se'n parla, però crec que l'actual President acollirà bastant bé la suggerència de prestigiar l'arxiu de la Diputació i d'intentar d'enriquir-lo amb els fons del Govern Civil.
- Giralt.- Els Departaments d'Història, l'Acadèmia de Bones Lletres i l'Arxiu Municipal d'Història, amb alguns presidents d'entitats representatives haurien de demanar a la Diputació els arxius provincials i els del Govern Civil.
- Rodés.- Voldria incidir en això dels arxius locals. Moltes vegades contenen fonts valuosíssimes. Caldria anar a un esborcoll sistemàtic i a la publicació d'una mena de guia. Seria una tasca no massa cara ni massa difícil, almenys per allò que es refereix a fonts hemerogràfiques. A Girona un grup ha començat a treballar en aquest sentit. Això evitaria de citar com a introbades col·leccions que es conserven completes a llocs de fàcil accés (per ex., la revista "Avant", citada així al llibre de R. Arnau, és completa a Girona).
- Graells.- A Tarragona hi ha un col·leccionista important, el Sr. Virgili, que té moltes coses que no són als arxius oficials. Una suggerència és que es passi a l'Escola de Bibliotecàries una llista de possibles treballs-tesina a fer sobre fons d'arxius i biblioteques locals, per a les alumnes.
- Balcells.- A les biblioteques locals de les Caixes d'estalvis, i no ho tenim en compte, de vegades hi ha fons d'Ateneus i associacions desaparegudes el 1.939.
- Giralt.- El tema de la premsa ha suscitat l'interès d'erudits locals i seria fàcil trobar catàlegs de la premsa periòdica de diverses localitats. Recordo ara un catàleg de la premsa d'Igualada, un altre d'Olot, un de Vilafranca. Referent a arxius municipals i parroquials, a través dels Departaments d'Història es podria promoure la confecció d'inventaris, encara que siguin sumaris. El Prof. Martínez Shaw n'ha aconseguit 30 o 40 gràcies als seus alumnes.
- Gabriel.- Caldria trobar la manera de centralitzar això. Hauríem de relacionar la gent. L'interès d'aquest possible catàleg també seria per la conservació d'aquests arxius.
- Denel.- A partir de quin any existeix aquí el dipòsit legal?
- Izard.- A partir de 1.830 i escaig.
- Denel.- A França, l'alcalde de cada rellevament està obligat a do

nar un informe sobre l'estat dels arxius. Però això no en preveu la conservació.

- Giralt.- Hi ha unes normes del servei d'arxius per la seva ordenació. Segons elles tots haurien d'estar fitxats, però això no s'ha fet. D'altra banda, el dipòsit legal només es complia en moments d'estricta censura.
- Pujol.- Respecte als arxius d'empreses, semblava que la Cambra de Comerç volia impulsar l'Arxiu Econòmic de Catalunya, a la Casa de la Llotja, però ara ja no hi pensen. És una llàstima, perquè en els darrers quinze anys se n'han destruït molts, sobretot de tèxtils.
- Denel.- A la regió d'Orleans hi ha centralitzats els de Banca, que són tan grans com els Nacionals. Hi ha empreses dedicades a la classificació d'arxius econòmics privats.
- Ucelay.- Algú ha conseguit veure el Fons Estelrich a la Biblioteca Nacional de Madrid?
- Bonamusa.- Només he vist el fitxer. Sembla un fons molt petit.
- Ucelay.- Jo vaig intentar veure'l fa uns anys. Després de moltes dificultats, em van deixar veure un fitxer que consistia quasi exclusivament en petits pamflets i números solts de revistes de durant la guerra, la qual cosa em va estranyar, perquè en aquells anys Estelrich era a París. Pel que em van dir al Ministeri d'Informació, però, em sembla que ha d'haver-hi un fons més ric.
- Bonamusa.- Vaig sortir amb dubtes sobre el contingut del fons de la Biblioteca Nacional de Madrid, després d'una entrevista amb el sots-director, que només m'acceptava que hi havia el que jo li anava dient. Hi ha d'haver més coses. Després del recull organitzat i catalogat pel professor Palacio Atard han comprat més coses. La consulta s'ha de fer en el fons d'incunables.
- Meyer.- A Mèxic hi ha l'arxiu de l'ambaixada republicana que encara conserva tots els materials des de mitjans del s. XIX. Amb el registre d'emigrants, que cap a l'any 10 eren uns 10.000, molts d'ells catalans. Està molt ben organitzat en fitxes, segons la filiació política, i dades sobre les seves activitats. Crec que el Colegio de México n'ha microfilmada una part. És una organització autònoma universitària.
- Planes.- A Perpinyà, la Fundació Internacional d'Estudis Històrics i Socials (FIEHS) hi té instal·lat un centre de recerques, amb uns arxius, entre els quals els de la Paix Civil, d'Estat Català a l'exili i de Jordi Arquer. La nostra base de treball és la guerra civil, amb les seves causes i les seves conseqüències. Evidentment, les llacunes són nombroses. Però és molt ric en premsa d'exili, amb uns mil cinc-cents títols, no tots complets. La Fundació pot servir de trampolí per la relació amb d'altres institucions internacionals.
- Pujol.- Jo tinc notícia que els anarquistes exiliats fan entrevistes a vells militants de manera sistemàtica.

- Bonamusa.- Hi ha un arxiu de la CNT dipositat a Amsterdam, però fins al moment, no és públic perquè no hi ha acord entre els tres propietaris o dipositaris sobre la forma de procedir per la seva consulta.
- Planes.- L'element viu que en pot disposar és Abad de Santillán.
- Ucelay.- Sobre intervisus, el Comité Nord-americà d'ajuda als Refugiats Espanyols va fer durant bastants anys gravacions amb militants que depenien d'ells, des de gent de la CNT al general Riquelmo. Això està recollit a Nova-York i va ser publicat, no sé quan.
- Planes.- L'interès de la nostra Fundació és d'impedir que els arxius personals dels exiliats es perdin i d'evitar que els nord-americans ho comprin i s'ho enduguin. Tenim aparell de micro-filmació i reproductora i estem interviuant en Jordi Arquer, que era molt difícil d'aconseguir-ho d'una manera ordenada. També estem recuperant el fons de l'arxiu d'estudis espanyols d'Estocolm.
- Bonamusa.- Estocolm pot ser interessant per estudis sobre l'anarquisme, doncs hi ha el fons de la Federació Anarco-Sindicalista Sueca.
- Giralt.- N'hi ha un altre sobre el socialisme.
- Rodés.- Tinc fotocòpia de les fitxes referides a Espanya de l'Arbetarrörelsen Arkiv (Upplandgatan 4, Stockholm). Com que el centre d'atenció d'aquest arxiu és la història del moviment obrer suec, moltes vegades fan "neteja" de les coses que els interessin menys, i així han desaparegut alguns papers referits a Espanya.
- Planes.- També pretenem tenir els catàlegs d'aquestes institucions estrangeres. Una altra cosa és que es sàpiga què hi ha a Milà, i després anar-hi, si cal.
- Bonamusa.- La Feltrinelli té molta cosa (col·leccions completes de premsa, fullets, etc) publicada en "reprint" i molt ben fet. Pot facilitar i estalviar feina el fet de tenir-ho en d'altres llocs o institucions geogràficament més a prop.
- Izard.- Un vell dirigent anarquista que vivia a Veneçuela em va dir que a França, prop de Pau, s'està fent una biblioteca de vells dirigents anarquistes.
- Planes.- Cada any hi ha almenys tres iniciatives d'aquesta mena.
- Rodés.- Entorn de memòries, també estan acabades les de Martínez-Cuenca, secretari general dels sindicats, i de Josep-Ramón Xirau i Palau està enllestint les seves.
- Cuadrat.- Part del material de la CNT, sobretot la correspondència, és a Salamanca, al fons Pestaña, amb coses dirigides al comitè i que eren conservades per ell. També correspondència de la Montseny.
- Izard.- Un lloc del qual no hem parlat i on ha d'haver-hi informació és a l'URSS.

- Bonamusa.- A través de l'Institut Gramsci tinc referències que els arxius de la III Internacional són tancats i de difícil accés. Raggioneri, a títol personal i per preparar la biografia de Togliatti, va demanar de poder consultar-los i li van dir que no. Li van passar només alguna informació sobre Togliatti a Itàlia, i com a màxim la seva actuació internacional. Sembla que, fins fa poc, l'únic canal per treure informació era el dels espanyols exiliats; ara, però, amb les noves relacions, possiblement s'haurà perdut.
- Ucelay.- Als EEUU els fons més importants són la Col·lecció Bullo ten, dedicada als moviments obrers durant i abans de la guerra, al Hoover Institution a Stanford, Califòrnia, i la Col·lecció Southworth, dedicada principalment a les dretes espanyoles, a la Universitat de Califòrnia a San Diego. Hi ha també materials a altres universitats com Brown, Brandeis, Princeton i Texas i moltes d'altres, com també a biblioteques com la Public Library de Nova-York y la Library of Congress a Washington. Pel període d'abans del 1930, hi ha un centre important, que és la Hispanic Society, també a Nova-York. En relació a investigacions dels anys 30, la "Society for Spanish and Portuguese Historical Studies" ha intentat de recollir en el seu "Newsletter" les llistes de totes les tesis doctorals fetes als EEUU i Gran Bretanya sobre temes hispànics, i almenys totes les tesis americanes estan recollides en microfilm (i es poden demanar) en un centre a Ann Arbor, Michigan.
- Planes.- Tenim en projecte un informe sobre els estudis actuals o en realització que es fan en el món sobre aquest tema, per evitar que es repeteixi feina.
- Balcells.- El problema de la coordinació ens afecta perquè ens manca. No sé si és una utopia, aquesta coordinació, però es sent tan reduïts com són els investigadors i els recursos valdria la pena d'evitar la repetició d'esforços. Caldria anar actualitzant el catàleg de tesines fetes, a partir potser d'un secretariat que sortís d'aquí. Incloure les tesis en projecte potser ja és més discutible. Crec, però, que caldria donar informació sobre els treballs, l'elaboració dels quals estigui avançada.
- Estivill.- Al primer número de la revista del Centre Pluridisciplinari d'Estudis, hi haurà un article de Denel sobre tesis i tesines d'història del Rosselló.
- Bonamusa.- La meua ponència no pretenia pas de ser exhaustiva. Volia només insinuar alguns punts per remarcar les deficiències que tenim els historiadors del moviment obrer, tan sols per veure'n les possibilitats de solució, i també per ponderar una mica la realitat del terreny on ens movem.
- Balcells.- Hi ha la informació d'uns treballs sobre la UGT, a Madrid, força interessants.
- Cuadrat.- Aquests treballs semblen seriosos. Pérez Ledesma i Elena Angel treballen sobre la U.G.T. D'acopi de materials fet pel primer crec que és molt important. Quant al P.S.O.E., Marta Bizcarrondo ha fet alguns articles, fruit d'un treball més ampli. Joan Connelly està fent una biografia de

Pablo Iglesias. En el meu treball sobre els antecedents de la U.S.C. també en parlo, però no he volgut endinsar-me massa en el P.S.O.E. Un altre tema que he estudiat és el de la "Solidaridad Obrera" (1.907-1.909) i la seva evolució posterior fins a la fundació de la C.N.T. (1.910) i el primer Congrés (1.911).

- Balcells.- Hi ha treballs en marxa sobre el sindicat lliure, que tots hem dit que era minoritari i groc, però caldria ponderar i concretar el seu paper i no pas acceptar la imatge tradicional que eren quatre pistolers.
- Cuadrat.- Domingo Bonavides hi treballa, continuant el seu estudi sobre Arboleya.
- Estivill.- Ens fixem molt en la CNT i en la UGT, però hi ha una llacuna important a principis de segle: el Partit Radical, del qual tots en parlem sense tenir-ne cap estudi seriós. Cal matisar molt algunes coses com l'afirmació de Connelly que la Setmana Tràgica és un èxit per als radicals, Cal veure si no és una tàctica d'aixopluc del moviment obrer, d'entrada a una plataforma que els preservava de la repressió.
- Rodés.- Hi ha un americà, John Mosher, que treballa sobre els radicals fins a 1906.
- Balcells.- He vist galerades d'un treball de Romero Maura sobre això, que suposo que serà interessant. Molts comencem a pensar que hem agafat el vici de parlar malament dels radicals sense tenir en compte que no eren només Lerroux i Emiliano Iglesias.
- Izard.- Ahora que aquests treballs sobre moviment obrer, convindria estimular estudis que donessin indicacions sobre estat de vida i economia durant aquesta època, que ajudin a comprendre el conjunt. A l'"España Industrial", com que els obrers treballaven a preu fet, és molt difícil de fer sèries de salaris, però fóra possible d'establir algunes indicacions. Com també en relació a les sèries de preus de queviures importants. Ens movem en una nebulosa; parlem de la febre d'or, perquè ho diu en Vicens, però sembla que va ser una època de vaques primes dins una època de vaques més primes.
- Bonamusa.- Si passes a analitzar el moviment obrer en una ciutat, et falta saber las dades més essencials de l'economia d'allí. Una vaga a Vallcarca, sense saber com anava la fàbrica de ciments Fradera, és impossible de ser compresa. Llevat dels casos més coneguts, no sabem si realment una vaga té força o no.
- Balcells.- A vegades hi ha vagues que són més importants que no sembla. Per exemple, una vaga a Sabadell, la de 1910, pot repercutir a Terrassa, Alcoi, Béjar... Això vol dir que has d'estudiar tots els altres llocs, establir-ne les relacions i defugir una localització excessiva dels conflictes.
- Izard.- Em pregunto com podem saber si un moviment reivindicatiu ho és o bé està propiciat per la patronal per provocar l'atur en un moment de baixa producció.

- Bonamusa.- I quan es contraposen les organitzacions polítiques, no ho pots definir sense saber què passava a l'interior d'aquestes organitzacions. Durant la vaga de la Telefònica del 1931, no he arribat a aclarir quines eren les bases reivindicatives reals, a més de l'entrelligat de relacions sindicals i polítiques.
- Balcells.- Hi ha unes fonts semipatronals que donen sorpreses. Són els butlletins de les cambres de comerç, poc utilitzats però que faciliten la feina, ja que sovint donen una crònica no molt detallada però molt útil dels conflictes laborals. Els informes econòmics que donen, evidentment, són sovint polititzats, sota un prisma interessat.
- Denei.- Les vagues són només reivindicatives o són només ideològiques? Cal utilitzar les fonts obreres amb els dossiers d'eleccions per veure si el moviment vaguístic es multiplica per raons polítiques.
- Bonamusa.- És un element més a considerar, però si no hi ha estudis sobre moviments de recessió econòmica no es pot precisar el perquè de certs conflictes. L'aspecte electoral és un element més, però no pas el més important.
- Balcells.- La depressió que sembla persistent en la indústria tèxtil durant la dictadura coincideix amb una desintegració sindical. És un període molt obscur, amb la CNT fora de la llei. Crec que s'ha d'estudiar el moviment obrer durant la Dictadura. El Ministeri del Treball deia en la seva memòria de principis de la República que havien baixat les vagues durant la Dictadura. Però tan significatiu pot ser el moviment obrer abans com durant la Dictadura. D'altra banda, crec que s'han d'estudiar les organitzacions de massa abans de les minoritàries, encara que sovint també siguin significatives per traduir uns problemes i unes fórmules d'organització. Les vagues enregistrades oficialment no són sempre de fiar perquè s'acostumaven a reconstruir amb publicacions locals fragmentàries.
- Cuadrat.- L'estudi de les sèries de vagues és important perquè l'Institut de Reformes Socials només informa de les que té notícia i és molt incomplet.
- Balcells.- Això és més greu a Catalunya perquè la CNT rebutjava els organismes paritaris dels oficials, d'on provenia bona part de la informació existent.
- Cuadrat.- Segons l'IRS, l'any 11 hi va haver 6.000 vaguistes quan en realitat tots sabem que els aturats eren molts més.
- Balcells.- A títol informatiu, em sembla que tinc material per refer la història de la CNT en el període 1920-23 ampliant els anteriors treballs.
- Pujol.- Manquen estudis sobre quina era la base doctrinal en matèria econòmica de les organitzacions, o sigui de la CNT o de la UGT, durant els anys trenta.
- Bonamusa.- Hi ha els treballs d'E. Gasch i F. Roca sobre els decrets de col·lectivitzacions, sobre la seva política municipal, etc., i a la premsa obrera trobes informacions sobre això.

- Aracil.- Allò que fan Gasch, Roca, Massana, Artal..., tracta preci-
sament sobre el pensament econòmic dels anys trenta, i
crec que ens dirà prou coses. A més, hi ha una tesi sobre
Gaston Leval que cobreix aquest període.
- Gabriel.- Insisteixo sobre les monografies locals, sobre aspectes
econòmics, socials, polítics, etc.
- Balcells.- Les localitats mitjanes són prou representatives i tenen
l'avantatge de ser abastables i donar resultats en els
estudis. És difícil generalitzar a partir d'aquest estu-
dis però són molt indicatius per matisar.
- Gabriel.- A mesura que augmentin els estudis locals es poden anar
insinuant hipòtesis i aproximar-se a la realitat.
- Balcells.- Trobo ideal la successió d'estudis locals amb especialis-
tes de cada període, evitant de caure en el localisme i
en l'estudiós sol que no pot dominar tots els períodes.
Amb una especialització en un període a tots el nivells
es pot fer un estudi local d'aquest període sense una
especial vinculació localista. No es defensa l'erudit lo-
cal en això sinó que es fa evident que hi ha problemes
que només ells poden fer.
- Balcells.- Cal animar els estudiants per tal que utilitzin els ar-
xius dels seus pobles, ja que a vegades prefereixen tre-
ballar en arxius més importants.
- Bonamusa.- Un altre punt és la possibilitat de superar l'actual en-
farfec de cites, deixant de banda la necessitat d'estudis
de base. Hi ha ganes de superar els estudis acusats de
neopositivisme, però encara són necessaris molts estudis
o treballs de base.
- Balcells.- Parlem de posar en relació base econòmica i moviment o-
brer, però manca encara molta informació sobre fets. No
és que donin la solució, però la mateixa informació té
encara molt de valor i justifica el manteniment d'aquest
positivisme.
- Bonamusa.- Sí, però cal avançar molt més en el terreny crític i in-
terpretatiu, utilitzant també la història econòmica i el
pensament polític.
- Balcells.- Un contrast amb Madrid és que surten articles sobre pensa-
ment polític molt renovats i brillants però que fan pen-
sar que, sense una història de les organitzacions, hi ha
una manca de base. Tot es redueix a un equilibri d'aques-
tes dues vessants. Nosaltres potser hem exagerat en l'al-
tre camí.
- Bonamusa.- Cal posar aquests estudis nostres en relació amb els que
es fan en d'altres països. Tampoc són tan innovadors com
ens podríem suposar, ni estem tan malament. A Itàlia,
quantitativament hi ha molta gent que es dedica a histò-
ria del moviment obrer cada cop més especialitzat, i pa-
ral·lelament es defineixen tendències d'interpretació,
però les formes de treball i metodologia són poc diver-
sificades i semblants a las que utilitzem aquí. Només
varia l'aspecte d'accés a les fonts i l'existència d'una
major tradició, que comporta més facilitats d'interpreta-
ció. A França el cas es semblant, si n'exceptuem alguns

intents, com els d'Annie Kriegel que en l'estudi del moviment obrer introdueix nous aspectes sorprenents, tant tècnics com metodològics.

- Gabriel.- M'agradaria una informació dels rossellonesos sobre els plantejaments existents a França per a la història del moviment obrer.
- Meyer.- Les publicacions de Kriegel són certament interessants, però estan més referides al PCF que al moviment obrer, i no toquen gaire les arrels econòmiques. Cal remarcar l'interès del seminari d'Alain Touraine a l'École Pratique d'Hautes Études, sobre sociologia industrial. Desenvolupa unes tesis criticables, però és molt estimulants perquè es tracta d'un treball total, que acull tots els aspectes del moviment obrer.
- Estivill.- El problema no és únicament de metodologia i fonts, sinó que ve acompanyat i agreujat per la posició personal dels historiadors i per la seva adscripció ideològica. Això promou un debat que farà necessària l'anàlisi de les posicions d'aquests davant d'uns determinats fets o corrents.
- Borrell.- Em sembla que el centre fonamental de la discussió es podria definir des de la posició de Foucault, una idea d'història presa al revés, no des de la classe que té el poder, sinó des de coses d'ara, de plantejaments polítics actuals, com poden ser la vaga de la Lip. Això planteja noves qüestions sobre el marxisme tradicional. El llibre col·lectiu dirigit per Foucault parteix d'unes raons polítiques, i la qüestió és que la lluita popular no és només econòmica sinó expressió també d'una lluita per un poder. Aquest és un punt de vista que ara s'inicia, i no és tant una qüestió de mètode com de posició a la qual es pertany.
- Balcells.- Els historiadors estan dins de la història, no fora. Veiem amb certa alarma la inflació d'investigacions que sota una vestidura "gauchiste" fan en realitat la història més tradicional del moviment obrer, fent història d'herois, o la història del moviment obrer que els hauria agradat que hagués estat. Desorbitar la realitat per adhesió política és fatal. Si només ens centrem en el moviment obrer acabem considerant ben perillosament que la resta d'organitzacions són burgeses, o ens creiem el fals revolucionarisme de certes organitzacions, per adhesió a aquestes.
- Estivill.- La nostra intervenció no era tant per posar unes etiquetes, com per assenyalar uns eixos de debat que s'estan desenvolupant a França, veure com determinades històries afavoreixen determinats grups, i al revés. S'insisteix sobre la necessitat d'una consideració global de la història del moviment obrer que posi en qüestió els principis mateixos que adopta l'historiador, i en quina mesura això pot afavorir algunes posicions actuals.
- Balcells.- Jo no polemitzava, parlava d'una altra realitat que apareix ara. Això pot passar aquí, aquesta reproducció d'història política tradicional amb vestidura nova, l'aparició d'un nou assagisme. Tots parlem de la interdisciplinarietat o el treball en equip i ningú no ho practica. És possible una història global o total? O pot ser una vi

sió desenfocada d'una història d'historiadors? Com es pot fer aquest treball en equip, sense que els altres et facin allò que tu necessites?

- Borrell.- Aquesta història que apareix no és global sinó que s'en pot dir regional, parcial, sectorial, sense voluntat de demostrar els aspectes globals a partir d'això.
- Meyer.- Tornant enrera, en parlar de moviment obrer, ens referim exclusivament al moviment obrer industrial? A Sudamèrica la majoria de treballadors són agrícoles, i els sindicats són camperols. Quin paper tingueren els obrers industrials en els moviments agraris del segle XX i en les temptatives de reforma agrària? Les iniciatives sogien al camp o hi havia contagi o dinamització des de les fàbriques i el moviment obrer fabril?
- Izard.- Apart d'alguns estudis sobre els rabassaires durant el XX, un problema bàsic, com ha assenyalat Torra, és el desco-neixement que tenim de moviments camperols de revolta, gai rebé inexplorats i que potser ens ajudarien a comprendre això. Em sembla que estem desaprofitant les possibilitats de treball en equip per poder planificar temes i tesis des de la Universitat, amb incidència especial en els temes locals. Hem oblidat també que no es pot fer història de Catalunya dels dos darrers segles sense fer història d'Espanya, que les indústries catalanes treballaven per allí i que els moviments obrers catalans tenen contactes amb els de la resta. I això vol dir necessitat de contacte amb els historiadors d'allà.
- Balcells.- Amb una planificació indicativa es podria plantejar un contacte fructífer amb els historiadors castellans. Des de Madrid se'ns veu com un tot, una escola catalana, i ai xò és comprensible perquè els nostres mètodes de treball els poden fer semblar que som un bloc monolític, cosa que no és veritat. Som més hipercrítics que ells, fins arribar al puritanisme. El sistema de treball d'una llesca de cada cosa i un palillo sense integració, amb una teoria final sobre el mercat revolucionari, fa resultar difícil el contacte. Com més coherent sigui el nostre treball, més fructífer pot ser el contacte.
- Bonamusa.- Voldria preguntar als companys de Perpinyà si es suscita alguna discussió entre els historiadors que enfoquen el moviment obrer com Jean Bruhat, Jean Dautry, etc., i la història sociològica. Em sobta que es pposin aspectes sociològics o gairebé filosòfics, i voldria saber a quin nivell es planteja la discussió amb els historiadors més tradicionals, segons ells, com Bruhat, Dautry, Kriegel, Willard, Haupt, Maitron, etc., per citar historiadors de diferent ideologia.
- Meyer.- No crec que en el camp teòric s'hagin fet aportacions trascendentals; només s'han fet coses interessants sobre aspectes regionals, empresarials o sectorials, com l'estudi de Maurice Agulon sobre Toulon. La situació general és molt paral·lela a la d'aquí. Crec que la teoria només pot venir després de tot aquest treball de base, però tots dos esforços es poden produir paral·lelament. Les aportacions de Tourainne es basen també en treballs concrets, ja que ell disposa d'un ampli equip de col·laboradors.

Borrell.- Aquest moviment pot semblar contradictori amb el positivista. Té un caient més "anarquista" i és el que prefe-
reix la gent que avui es dedica al moviment obrer. El pro
blema del poder en la vaga al qual em referia abans, és
el poder dins la fàbrica, del capatàs, i no té res a veu
re amb el poder de l'Estat. També volia dir que apareix
una nova història nacional, a Occitània i a Bretanya,
que no està feta des dels elements externs, sinó des d'una
òptica popular. [és un corrent molt lligat a aquell que
anomenava "anarquista".

Estivill.- Això s'ha manifestat talment que el proper Congrés de -
l'Associació d'historiadors francesos tracta precisament
de la crítica a la història centralista i la necessitat
de plantejar una història des de la perifèria.

Cuadrat.- En parlar de les històries locals, si situem un límit de
cinc mil habitants, tindrem nuclis representatius, qüestions
electorals apart. A aquests petits nuclis només s'hi acos-
ten seriosament els antropòlegs -els sociòlegs electorals
poden arribar a conclusions allunyades del tot de la rea-
litat-, i les dades que en tenim creiem que són interes-
sants per matisar conclusions més generals. Em semblen
molt útils les investigacions dels antropòlegs encara que
difícilment permetin generalitzacions. Si no coneixem el
que passa als pobles i al camp, ignorem de fet el 50% de
la població catalana en algunes èpoques, i projectem so-
bre aquesta part unes conclusions que no li són pròpies
ni vàlides.

2.

EL NACIONALISME CATALÀ

ponències i debat

2.1.

Problemes d'interpretació

per Josep TERMES

Quan vam començar a parlar de la possibilitat de fer unes reunions d'historiadors, es va suscitar la necessitat d'entrar en el tema d'estudis i noves interpretacions del fet nacional. En aquest cas -i sense menysprear, ans el contrari, l'interès de l'estudi del que fa referència a les Illes, al País Valencià o al Roselló- ho centrem, almenys per la meua part i nomentàniament, al cas concret del Principat de Catalunya. Cal dir que el tema, per a mi, està molt obert, i, en conseqüència, em limitaré a una mena de guió des de coses que jo hagi treballat una mica, fins a qüestions a debat, o a temes que em sembla que valdria la pena d'enfocar cara a futurs treballs d'investigació.

Hi he apuntat sis diferents punts, de diversa magnitud:

- un primer, que en podríem dir una qüestió de noms, és el problema de la terminologia dins del treball;
- un segon, el de la crisi d'uns conceptes generals, com la idea historiogràfica de nació, nacionalitat, etc.;
- un tercer, molt breu, per a parlar simplement dels antecedents que tenim d'estudis sobre aquests temes;
- un quart, entorn dels que em semblen certs corrents actuals per on es va desenvolupant la investigació;
- un cinquè, que és una llista de temes generals, els que poden donar més fruit, em sembla, si es treballen més, si s'investiga;
- i un sisè, el cas concret (que em sembla més concret) del treball que estic fent sobre el moviment obrer i la qüestió nacional a Catalunya en el període de la proclamació de la Segona República.

1)

El primer punt és simplement aquell que hem qualificat de qüestió de noms; el fet que, ja d'entrada, els historiadors, que ens trobem tots plegats, poc o molt, directament o indirectament influïts per una certa terminologia marxista (sense que això vulgui dir necessàriament una militància política del mateix signe), davant dels problemes dels moviments d'afirmació nacional d'entrada ja no sabem què dir-ne: si és "problema nacional", o bé "fet nacional", o bé "qüestió nacional"... Per exemple, un dels llibrets publicats pel PSU de Catalunya l'anomena "problema nacional català". És una manera d'enfocar o de donar nom al tema que crec que en principi hauríem d'evitar, perquè si es qualifica la qüestió de "problema" sembla que s'indiqui una qüestió anguniosa, difícil o com malaltissa, que cal liquidar, que cal arreglar per a quedar tranquils i contents (com una malaltia que es té: un problema); i que, una volta està arreglat, ja no se'n parla més. En aquest sentit em sembla que seria millor parlar de "fet nacional", o en tot cas de "qüestió nacional".

Un segon problema de terminologia és, per a mi, el fet de parlar de "nació gran" (en el nostre cas la "nació gran" seria Espanya) i de "minories nacionals", com prenent o pressuposant que una "nació gran" engloba o conté distints grups menors, secundaris, que es puguin anomenar "minories nacionals". Em sembla més correcte, en canvi, parlar de "nacionalitats en distinta fase d'evolució".

Una altra qüestió de nom és també la de parlar de "fet nacional" o bé de "nacionalisme". Ben sovint alguns historiadors o polítics tendeixen a assimilar tot fet nacional, tota reivindicació nacional, al terme més restringit de "nacionalisme", amb tota la càrrega pejorativa que això pot portar per aquest moviment, donat que es pressuposa que el nacionalisme és burgès, que el nacionalisme és oposat a l'internacionalisme, que el nacionalisme comporta uns nivells de chauvinisme i àdhuc de racisme, etc. En tot cas em sembla també que parlar de "fet nacional", de "moviments d'afirmació nacional", és més clar com a concepte, és menys equívoc que no pas "nacionalisme".

2)

Aquests conceptes ambigus com "nació", "nacionalitat", o inclús "poble" (ben sovint utilitzat com "nacionalitat catalana", "poble català"), aquest mòduls historiogràfics, estan bastant en crisi: això resulta claríssim, almenys per a mi.

Per exemple, fins ara una sèrie d'historiadors europeus han utilitzat sovint el concepte de "nació" com a "nació-Estat", i en conseqüència quan parlen de "nacionalisme" es sobreentén que es refereixen al "nacionalisme francès" o al "nacionalisme espanyol", o al "nacionalisme britànic".

Això revela, per una banda, una concepció eurocentrista molt clara. Per altra banda, quan la historiografia marxista -que per a mi és la dominant en aquests moments, directament o indirectament- ha parlat de "mòduls historiogràfics", inclou el concepte "mode de producció" el concepte "classe social" i el concepte "Estat", i en canvi arrebana molt, o considera molt poc, la idea de "fet nacional de les minories nacionals" (almenys fins a l'actualitat: vegeu els números dedicats per 'Partisans' o per 'Temps Modernes' a la qüestió a França). Bé, doncs, em sembla claríssim que la historiografia marxista -que, repeteixo, és predominant i en conseqüència, crec que és la més important d'analitzar- no utilitza la idea nacional com un mòdul històric operatiu: parla de classe socials, té molt tipificat

el que això pot donar lloc, o el mode de producció, o el paper de l'Estat. Però no ha valorat una idea: la que els pobles (cada poble és, al meu entendre almenys, una nacionalitat, o cada nacionalitat és un poble) tenen unes característiques psicològiques, ètniques, lingüístiques...peculiars, i que aquest fet dona lloc, al llarg de la història, a una sèrie de característiques històriques pròpies que permeten d'interpretar els fets de la història i que, per tant, hem de donar-hi importància.

Dintre la historiografia marxista és evident que la idea que es té del fet nacional és, sobretot a partir de la revolució bolxevic, una idea directament basada en el famós fulletó de Stalin sobre el problema nacional (que és, fonamentalment, una aplicació, em sembla, de les teories de Lenin; encara que després, amb la política concreta de la URSS, Stalin desbordí i entrí en un pragmatisme de la qüestió nacional en el qual Lenin potser no hi hauria arribat mai). En tot cas és evident que les idees que puguin tenir els historiadors o, en tot cas, els polítics marxistes a Catalunya que treballen amb aquests conceptes estan directíssimament influïdes, repeteixo, pel famós treball de Stalin. Ara bé, aquest treball o aquestes idees bàsiques em sembla que comencen a ser bastant unànimement atacades, i no tan sols pels historiadors no marxistes, sinó àdhuc per alguns que formen part d'aquest corrent metodològic.

Aquesta definició de la nacionalitat és combatuda en part per evidentment esquemàtica. En segon lloc per molt incompleta: sembla clar, i valgui la generalització, que el concepte o l'estudi que s'ha fet sobre nacionalitat ha estat incapaç d'interpretar els conflictes nacionals europeus del segle XX. Per exemple no pot recollir ni s'adapta massa a la idea nacional que hi ha en aquests moments als països subdesenvolupats, ni tampoc és capaç d'interpretar els fenòmens nacionalistes dintre del mateix terreny dels actuals països socialistes; és a dir, no és capaç d'interpretar la pervivència del fet nacional dintre del socialisme (com és el cas de Rumania, de Iugoslàvia, dels distints pobles que formen Iugoslàvia, etc.). O bé, per a posar un altre exemple, amb motiu d'unes breus pel·lícules sobre Xile i els Tupamaros que vaig veure a París (hagués estat molt útil de prendre'n nota, però no es podia): em resultava curiosíssima la quantitat de vegades que aquests moviments d'esquerra, marxistes, parlaven de pàtria, patriotisme, etc. En fi, que per un costat sembla clar que el marxisme refusa tota possibilitat d'idea de pàtria, de les minories nacionals, però en canvi, en altres moments o en altres circumstàncies, allò de "Patria o muerte: venceremos" o de "la Pàtria dels treballadors" és un slogan suficientment utilitzat. Tot això fa veure, doncs, que una visió excessivament esquemàtica -com la de Stalin- que referís la idea nacional al triomf de la burgesia, durant la revolució industrial, i l'ocupació de l'Estat i la creació d'un Estat unificat per part de la burgesia, seria una idea breu, excessivament esquemàtica i incompleta.

Per altra banda, l'anàlisi que els polítics marxistes han realitzat sobre el fet nacional, o la teoria que n'han obtingut, comencen a ser criticats com a instrumentalitzadors dels moviments nacionals. Un estudi, inclús lleugerament superficial, de les coses de Stalin i de l'aplicació concreta a Catalunya -com després veurem- permet adonar-se rapidíssimament que el fet nacional és una mena de cosa accessible que no té un valor en sí mateix, que és positiu o negatiu segons l'aplicació i la utilització concreta que se'n pot fer. En definitiva, doncs: una instrumentalització total i absoluta, tàctica, dels moviments d'afirmació nacional.

Estic molt poc al corrent de la bibliografia estrangera en aquest sentit, però la lectura d'allò que a mi m'ha semblat més treballat,

més dens (que són els articles d'H. Carrère d'Encausse sobre la formació de la doctrina de les nacionalitats dintre del pensament marxista), demostra clarament el que acabo de dir, o sigui, que hi ha hagut una instrumentalització teòrica i sobretot pràctica d'aquests moviments.

El punt central de la crítica em sembla que és el d'assimilar la idea de nacionalitat a l'afirmació de la burgesia com a classe dominant, i al seu pas, a la seva conversió, en grup social que domina l'Estat. Aquest esquema, que faria dir que les nacionalitats es desenvolupen al llarg del segle XVIII, i sobretot a partir de la formació de la monarquia nacional unificada (o almenys en alguns països), i etc., és un esquema que deixa absolutament al marge països mil·lenaris com, per exemple, Xina i Egipte, que hi resultarien inclassificables. En definitiva, la idea d'aquest model europeu occidental, model de desenvolupament històric-econòmic (que en el fons no és altra cosa que un esquema o una forma de desenvolupament que s'ha donat a França, a Gran Bretanya, i en mesura molt menor, a Itàlia o Alemanya), em sembla que està bastant en crisi. Intentar aplicar, doncs, aquest esquema de desenvolupament a tots els països i pobles del món em sembla històricament impracticable, ja que hi ha una excessiva identificació entre nació-Estat i una minusvaloració dels distints pobles que no hagin passat a crear aquest Estat unificat.

En segon lloc hi ha les noves interpretacions entorn de la Revolució Francesa; em sembla que es pot posar de relleu la idea que la Revolució Francesa no és, com podria semblar en un esquema marxista, una revolució burgesa típica, triomfant, sinó molt més: és una revolució burgesa i popular. En tot cas, quan amb Napoleó la Revolució Francesa quedarà disminuïda, apaivagada, serà aleshores que la burgesia estarà clarament en el poder. Però en l'etapa precedent, en canvi, hi havia molt més que una burgesia al poder: es tractava d'uns intents de revolució popular.

Una nova interpretació d'aquest tipus, en el cas concret d'Espanya ens portaria a dir (com ens explicava l'altre dia en Fontana en una conferència) que la revolució burgesa hi queda realitzada ja pels volts de 1837. En conseqüència, doncs, tot el que vindria a posteriori d'aquest triomf de la revolució burgesa espanyola de 1837, tots aquest moviments de protesta popular democràtica, serien el revés d'uns interès de la burgesia per prendre el poder: serien uns intents de les classes populars per fer front, per atacar l'Estat de la burgesia.

Aplicat això al problema nacional per la segona meitat del segle XIX, tindriem aleshores que aquestes crítiques contra l'Estat, que aquesta oposició democràtica a l'Estat no vindria de la burgesia per arribar en concret al poder, sinó al revés, de les classes populars especialment urbanes i subordinadament camperoles per combatre un Estat de la burgesia. Naturalment un Estat de la burgesia on la burgesia industrial catalana, la burgesia de la revolució industrial, hi està directament, encara que subordinadament, lligada.

En un altre terme, em sembla que la idea o la visió que tenim del fet nacional és una visió excessivament política, que deriva molt dels programes dels partits polítics, de les reivindicacions més estrictament polítiques, i que quan analitzem el fet nacional l'analitzem molt en funció d'aquestes coordenades dels partits i dels programes polítics. Crec que, en canvi, per una anàlisi històrica de la nacionalitat calen bastants coses més que aquesta anàlisi dels partits o de les seves ideologies. En aquest sentit crec que s'han d'integrar,

en un treball, anàlisi sobre el que en podríem dir consciència idiomàtica, perquè considero que l'idioma forma part d'una nacionalitat (i aquí el punt està també dintre l'esquema de Stalin). Per tant, cal tenir en compte tant la pervivència d'una consciència idiomàtica en el terreny escrit -i conseqüentment analitzar en la Literatura la pervivència, l'existència, el desenvolupament d'una nacionalitat-, com, i em sembla més important, la pervivència d'una consciència idiomàtica en el camp de la paraula. Dic que em sembla més important perquè crec que el fet nacional és molt més un fet de les classes populars que no pas de les respectives burgesies d'aquests països. Pel que fa a les classes populars, doncs, que en el segle XIX són fonamentalment analfabetes, o en tot cas són analfabetes en el seu propi idioma (perquè no reben un ensenyament oficial donat en el seu propi idioma), cal cuidar molt especialment l'estudi, la interpretació sobre la consciència de parla dintre d'una determinada nacionalitat. Com també, tot i que pot semblar una mica exagerat, els elements de consciència psicològica de pertànyer a un determinat nucli nacional. Tema on no s'entra sovint però que d'una manera o altra crec que s'hauria d'abordar. Jo apuntaria alguns exemples indirectes de consciència psicològica particular, com ara el fet d'organitzar partits i àmplies agrupacions socials, no pas generals de l'Estat sinó particulars. Al llarg de la història de Catalunya és una relativa constant el fet que en el Principat no predominin els partits polítics de l'Estat espanyol sinó els individualitzats, els partits polítics del mateix Principat. Igualment pel cas de les organitzacions sindicals, encara que pugui no semblar-ho donat que la Confederació Nacional del Treball és una unió sindical per tot Espanya i no pas un sindicat català o un partit polític català (com la Lliga Regionalista o la Unió Socialista de Catalunya, etc.); en canvi no es tracta d'un cas diferent, ja que corrobora la teoria, crec: com és ben sabut, la CNT és una unió sindical que pretén influir i dominar tot Espanya a partir de Barcelona. Seria, aleshores, un exemple aberrant, però que aniria en la mateixa línia. Un altre element d'aquesta consciència psicològica particularista podria ser, sembla, l'antiestatisme, del qual podem trobar perfectes rastres tant en les organitzacions o en els moviments de la petita burgesia o de les classes populars com en el món del proletariat. O encara altres com l'antimilitarisme, o el refús d'integrar-se en l'aparell militar (és a dir, que els elements d'aquesta nacionalitat s'incloguin com a oficials dintre les files de l'exèrcit), o en l'aparell administratiu de l'Estat. En definitiva, tot i que això són només alguns punts, poc treballats, em sembla que s'ha d'anar una mica més enllà d'una visió de la nacionalitat que sigui exclusivament de partit polític o d'ideologia dels partits polítics. Jo he intentat trobar més aviat aquest tipus d'element secundari que manifesta l'existència d'una particularitat.

3)

En el nostre cas és evident que hi ha una historiografia important, però en canvi no hi ha treballs sobre el moviment nacional català. I jo diria que, si exceptuem el cas de Rovira i Virgili, els estudis del qual tenen ja més de cinquanta anys de vida, no hi ha hagut pràcticament cap esforç per part de polítics i historiadors del país per estudiar això, per fer-hi un treball de conjunt. En aquest sentit, per exemple, el fulletó publicat pel PSUC El Problema Nacional Català té importància perquè és un dels pocs casos que tenim d'un intent de treball històrico-polític sobre el tema. Hi ha gairebé més treballs de tipus crític, de tipus periodístic hostils (per exemple el de García Venero) que no pas estudis seriosos de conjunt sobre el tema. En conseqüència, aquí hi ha un buit important a cobrir que, poc a poc, i en l'actualitat, em sembla que

es comença a anar omplint per via de diversos treballs monogràfics.

4) |

Per un costat em sembla important el cas del llibre d'Ernest Lluch sobre Pensament Econòmic a Catalunya entre 1760 i 1840. Entre moltes altres coses, crec que conté elements prou importants per veure que, al llarg del segle XVIII, i contràriament al que ens semblava, Catalunya no cedeix el seu particularisme a canvi dels beneficis econòmics que li dona el reformisme borbònic sinó que, al contrari, hi ha una sèrie d'intents d'evitar-ne l'assimilisme. Aquesta és una via, un treball que em sembla útil i important.

Per altre costat, hi ha una sèrie de treballs sobre partits polítics i agrupacions; tothom els coneix, però potser val la pena que els citi per a fer-ne una mica de recordatori. Hi ha els treballs sobre tot d'Isidre Molas i en segon lloc de Borja de Riquer sobre la Lliga Regionalista, molt importants, però pel punt que ara intentem tractar són també, em sembla, els més en certa manera equivocs, perquè precisament toquen el partit polític català més directament lligat a la burgesia i que, per tant, podem anomenar burgès més tranquil·lament. Això és plantejar-se poc aquest conflicte que estic intentant d'explicar entorn de la interpretació que creu que tot moviment nacional o tota reivindicació d'una minoria nacional és nacionalisme burgès. Els treballs són interessants, però toquen el punt, precisament, sobre el qual els historiadors donem més idees per encara reafirmar el criteri que el moviment nacional etc. és la burgesia.

Altres treballs, encara menors -vull dir que no tenen la consistència del treball de l'Isidre Molas-, són per exemple, el de l'Anna Sallés sobre l'Esquerra Republicana de Catalunya, o el d'en Rodés i en José-Luis Martín sobre la Unió Socialista de Catalunya, o bé el treball en curs que està fent aquest xicot nordamericà que ara és aquí, Ucelay Da Cal, sobre l'Estat Català i en general el separatisme català al segle XX, o els treballs d'en Cucó sobre el valencianisme i, en un terreny molt més menor, el que ha fet Cucurull, o jo mateix, sobre el federalisme. Segurament em deixo moltes altres coses. Això són una sèrie de línies d'investigació monogràfica per contribuir a donar una nova visió del fenomen dels moviments d'afirmació nacional. De tota manera són encara treballs monogràfics i continua faltant l'estudi de conjunt sobre tots aquests factors.

Hi ha també, en un altre aspecte, els treballs jurídics que s'estan fent sobre els Estatuts d'Autonomia, etc., sobretot dintre el seminari, de l'Isidre Molas.

Un altre grup molt important, historiogràficament em sembla que el dominant, és el que forma la línia que podria anar des d'en Vilar a en Fontana passant per en Solé-Tura. Encara que tots tres siguin políticament, personalment i metodològicament bastant diferents, crec que han donat força el to de la interpretació política sobre el fet nacional. Partint d'una base d'història marxista més o menys econòmica, han considerat, en aquest cas del nacionalisme, que és un fenomen burgès, un moviment burgès, i que en conseqüència, el moviment nacional català està de fet sota la direcció de la burgesia no tan sols durant el segle XX sinó també en el XIX. Crec que en gran part això ja es pot trobar exactament en els escrits d'en Maurín a 1930, 1931, i 1932, per exemple la idea (gairebé més fina que alguns dels punts tocats per algú d'ells) de les dues etapes del moviment nacional: una etapa a mans de la burgesia i una altra a mans de les classes populars. De tota manera a mi em sembla que això no és exces-

sivament correcte, entre altres coses pel fet, algunes vegades suscitada a discussió pública, que, si la burgesia -i repeteixo l'esquema- és una classe social nacionalista del mercat nacional que intenta crear, com va dir Marx i va repetir Lenin, resulta evident que la burgesia catalana industrial del segle XIX el mercat nacional que va crear fou el mercat nacional espanyol i no el mercat nacional català i, per tant, aquesta burgesia s'integrà o lluità pel domini (o per una aliança que li permetés tenir una part del domini) de l'Estat corresponent en aquest mercat nacional espanyol, és a dir, de l'Estat espanyol; en conseqüència, si és nacionalista d'algun tipus, serà nacionalista espanyola i no pas nacionalista catalana. La reacció contra això, en canvi, la reacció de les classes populars, aqueta sí que té un particularisme, i en conseqüència un particularisme català. Aquest és, doncs, un altre dels corrents actuals, potser el més important, respecte del tema.

5)

Vistos aquests primers apartats, em semblaria important que en el futur poguéssim centrar la investigació en una sèrie de punts: aclarir molt respecte a aquesta nova visió més popular, més lligada a les classes populars, més àmplia que no pas unes reivindicacions molt estrictament polítiques.

Un seria, per a mi almenys, un treball més ampli sobre el segle XVIII en la línia del que ha fet en Lluch, veient aquests intents de Catalunya o d'alguns sectors de Catalunya per tal de no entrar dintre la monarquia unificada borbònica.

Un altre sobre el paper de la burgesia industrial catalana en el segle XIX, per veure fins a quin punt és correcte parlar, com es feia fins ara, d'aquesta burgesia com d'una burgesia més o menys catalanista, perifèrica, o bé si, al contrari, en aquesta integració per la lluita del mercat nacional es converteix en una burgesia espanyolista.

Continuant això, un punt també important per a mi és el paper que juguen les classes populars barcelonines en el període més o menys de 1840 a 1843 a les "bullangues", tan poc estudiades. Veure, doncs, fins a quin punt hi ha una reacció de massa urbana contra aquesta creació d'un Estat unificat en mans de la burgesia, etc.

O bé, un altre punt : la reacció del camp català contra la centralització. En aquest sentit hi ha treballs sobre els carlins que plantegen el fenomen sobre noves bases, com el de J. Torras. Entre les últimes coses publicades, és remarcable el Triptico carlista d'en Seco, que conté una sèrie de cartes molt interessants d'un carlí català del període de finals de la dècada dels 40 al comte de Montemolin, i on es manifesta clarament com allò que podríem anomenar nacionalista català.

Un altre punt seria el tema de l'existència d'una consciència particular dintre dels moviments de les classes populars a la segona meitat del segle XIX, especialment entre les files del federalisme i de l'obrerisme. El treball que vaig fer sobre el federalisme intentava aportar almenys algun detall en aquesta direcció.

Pel segle XX, un punt molt important seria veure, com està fent en Da Cal, quin és el paper dels nuclis minoritaris del separatisme i si aquest separatisme és un esforç d'algun sector de la burgesia o si, al contrari, és un esforç d'alguns nuclis proletaris per donar al moviment nacional una consciència nova i diferent.

Pel nostre tema em semblaria també molt important de veure quin paper juguen les organitzacions obreres i de les classes populars, durant la Segona República i la Guerra civil, en la formulació d'una nova doctrina sobre Catalunya i els seus drets.

6)

Lligant-lo amb aquest últim punt, voldria fer un petit esquema (molt embrionari, com tot el que he dit) entorn del que he anat trobant. És evident que, amb la proclamació de la Segona República, s'organitzen, o es desenvoluparan, o s'afermaran una sèrie de grups i grups d'obrers. Molts d'ells són poc importants des del punt de vista numèric, perquè no superaran els centenars o els milers d'afiliats, però en canvi ho són molt des del punt de vista de la formació de noves doctrines o de nous esquemes de moviment. He dividit aquests grups en dos sectors amplis, el sector marxista i el sector llibertari (molt més important numèricament el segon, però molt més diversificat i en tot cas amb molta més importància de cara al futur el primer).

Dins del sector marxista hi ha dos grups, em sembla que prou clars i definits: un sector més o menys leninista i un sector socialdemocràtic. En el sector leninista hi podem incloure tant el Partit Comunista de Catalunya format el 1932 (en una línia de defensa de la Unió Soviètica i amb una concepció estratègica stalinista) com els grups antistalinistes, és a dir, el Partit Comunista Català d'en Jordi Arquer i la Federació Comunista Catalano-Balear, més o menys d'en Maurín (unificats el novembre de 1930 amb la formació del Bloc Obrer i Camperol). Un altre grup són els més o menys trotskystes de l'Oposició Comunista d'esquerra (o Esquerra Comunista), que amb el Bloc formaran, com sabem, el POUM. Hi ha també un quart grup que jo incluc dins del sector leninista encara que de moment sembli una mica estrany: el d'Estat Català Proletari, perquè la lectura dels documents que publiquen durant el 1931-1932 m'ha fet veure que Estat Català Proletari és en certes coses tant o més stalinista que els altres, o que en tot cas és tan clarament socialista marxista-leninista com el mateix Partit Comunista de Catalunya o el Bloc. Per tant he inclòs el grup aquí. Pel sector socialdemocràtic, hi ha un grup català, la Unió Socialista de Catalunya, i uns grups que, diguem-ne, mantenen encara una fidelitat a les organitzacions espanyoles, com la Federació Catalana del PSOE o la UGT.

Dins del sector llibertari, naturalment, la CNT i la FAI, i l'escissió dels Trentistes.

Considerant aquest grups i el seu paper en relació al problema de Catalunya, cal fer una sèrie de reflexions:

- a) El naixement de la Unió Socialista de Catalunya el 1923, és evidentment un naixement derivat d'un fet nacional, és a dir, la Unió Socialista de Catalunya volia un partit propi on pogués defensar les seves esperances i idees polítiques per Catalunya i no ho veíe possible dins del Partit Socialista.
- b) Tant el Bloc Obrer i Camperol com el POUM, que teòricament són partits o organitzacions de massa a escala espanyola, com també la Federació Comunista Ibèrica, de fet resulten uns partits amb actuació fonamental a Catalunya, una mica com el que passa a la CNT (i que em repliqui el Sr. Bonamusa, que ha treballat sobre això).
- c) El Partit Comunista de Catalunya neix, el 1932, un cop ha quedat

absolutament i totalment demostrat, amb la proclamació de la República, que un partit obrer, a Catalunya, si vol tenir una certa importància ha de ser un partit d'organització catalana; no pot ser una filial, o en tot cas no pot ser una simple delegació, des de Madrid, d'àrea de treball polític.

- d) Un exemple al marge d'aquests i que ja hem citat anteriorment és el de la CNT, un partit que es sent molt més clarament de tota Espanya, que pretén utilitzar la plataforma de Barcelona i Catalunya com a influència per a tota Espanya (és a dir, en certa manera extrovertir el paper de Catalunya a tota Espanya).
- e) A nivell doctrinal, em sembla que tant el Partit Comunista de Catalunya com el Bloc Obrer i Camperol com l'Esquerra Comunista són grups molt clarament influïts per les teories de Lenin i Stalin sobre el fet nacional. Hi ha alguns detalls d'aplicació nova i concreta a Catalunya, però la major part de les coses que diuen estan molt en la línia del fulletó de Stalin sobre la qüestió nacional. En canvi crec que la Unió Socialista de Catalunya diu coses diferents sobre això, i no sé fins a quin punt no estarà influïda per les teories del que anomenem l'austro-marxisme (tot això no ho veig prou clar, em sembla que s'hauria de treballar més).
- f) Treballant en l'anàlisi del fet nacional es troba un tema molt gros: aquella idea de Lenin que, dintre una minoria nacional l'acció dels partits obrers ha de ser de combatre la seva burgesia nacional i en canvi, dintre la nacionalitat gran de la qual parlàvem abans, els partits obrers han de combatre la seva pròpia burgesia. Dit d'una altra manera, el partit obrer català, hauria, doncs, de desemmascarar, denunciar i atacar la burgesia catalana a més de -i molt secundàriament- plantejar els problemes nacionals; i en canvi, a la inversa, el moviment obrer espanyol hauria de desemmascarar, lluitar, etc, contra la burgesia espanyola i -fontament- posar de relleu la defensa dels drets del poble hispànic, els drets d'autodeterminació etc. La constatació que cal fer per aquest període de la República (i jo crec que per etapes anteriors i posteriors també) és que, efectivament, l'obrerisme català ha denunciat llargament i sistemàticament la Lliga Regionalista, la "Ceba", el catalanisme de dretes, la burgesia, etc. però això no té en absolut cap paral·lel amb la mateixa denúncia per part del moviment obrer espanyol respecte de la seva burgesia nacional. És a dir, que podem utilitzar centenars de textos, milers d'imprecacions del moviment obrer català contra la seva burgesia des de mitjans de segle XIX fins a 1974, però si poséssim això en un sac, i en un altre hi recollíssim la lluita de l'obrerisme espanyol en favor dels drets de les minories nacionals i el desemmascarament de la seva pròpia burgesia respecte d'aquest tema, la proporció seria -almenys en el meu treball- aproximadament de 1'1 per 1000. O sigui, paral·lelament a aquest desemmascarament de la burgesia catalana en relació al fet nacional, no hi ha hagut un paral·lel desemmascarament, per part del moviment obrer espanyol, de la pròpia burgesia entorn del seu paper imperialista respecte dels drets del poble de Catalunya -l'autodeterminació de Catalunya, en aquest cas-, com tampoc, evidentment, respecte dels drets dels marroquins, de la seva independència, etc. (això es veu en un dels últims llibres publicats pel Miguel Martín sobre el Protectorat del Marroc i el paper dels partits polítics i les organitzacions en aquest punt).
- g) Un altre tema que es constata en aquesta etapa de la República és la utilització de la immigració com a xantatge polític. Que és,

em sembla, una conclusió que es desprèn en certa manera del punt anterior. És a dir, la immigració no és vista com l'aportació, la vinguda a Catalunya, d'una sèrie d'homes que s'han d'incorporar i que han de reivindicar els seus drets (i que per tant les organitzacions obreres potser tenen l'obligació d'explicar-los que aquest país té uns drets nacionals, té unes reivindicacions nacionals no realitzades perquè està oprimida), però el que es fa, al contrari, és utilitzar aquesta massa d'immigrants com una força de xoc dialèctica, remarcant els inconvenients, els desavantatges de l'ús d'uns conceptes nacionals cara a una massa, es diu, no assimilable i que no els accepta. Aquest xantatge, utilitzat el 1931-1932, segueix encara en ús. Tampoc es diu que els partits polítics d'esquerra del lloc d'on procedeixen els immigrants tenien l'obligació d'explicar-ho i de denunciar tot primer l'actitud assimilista de la seva pròpia burgesia.

- h) Un altre sofisma ja usual en el període estudiat és el de l'idioma: l'idioma cultural, l'idioma gran, l'idioma internacional. Enfront de les reivindicacions idiomàtiques s'oposarà sempre una posició pseudo-marxista: la idea que, en el nostre cas concret, l'espanyol és un idioma molt més apte per entendre'ns tots els espanyols, perquè ens poguem entendre a l'estranger, etc.; i, sobretot, que això és un pas cara a l'idioma internacional. Diuen que l'ús dels idiomes de les minories nacionals és un fre per la gran comprensió internacional. Però aleshores passa que aquesta comprensió internacional queda aturada a l'idioma nacional de l'Estat.
- i) En el cas dels llibertaris, alguns dels problemes que es plantegen són diferents. El moviment llibertari és sistemàticament federalista, però aquest federalisme es pot convertir en una interpretació política equívoca -i estic fent un esquema, però em sembla que ho puc dir- que va des del refús, per part del sector "Tierra y Libertad" de la FAI d'acceptar els problemes nacionals, fins al cas, per exemple, d'Urales (més o menys lligat a les idees, sinó a l'organització de la FAI), que en nom del federalisme sosté una sèrie d'idees que, des de certs punts de vista, poden inclús ser acusades de nacionalistes catalanes (idees com la particularitat de Catalunya, la influència determinista del mar i de l'economia de Catalunya en el caràcter català, l'especificitat de l'home català enfront de l'home espanyol, etc.). És a dir, que el federalisme del moviment llibertari pot donar lloc des d'una actitud política clarament centralista fins a una accentuació molt clara del particularisme català.
- j) Pel que fa als Trentistes, ja s'ha dit prou vegades (encara que això sigui discutible) que són la reacció d'un sindicalisme majoritàriament català enfront d'unes tendències més extremistes controlades en gran part -o almenys més controlades- per homes que no són de Catalunya, és a dir per l'anarquisme estricte, etc. Tot i que això sigui bastant discutible, almenys algun d'aquests elements seria aprofitable per a una interpretació.
- k) Una idea de conjunt per tot aquest període és que, de fet, tots els grups obrers citats fins ara, des dels Trentistes i la CNT (potser amb algun matís més per part de la FAI) fins al Partit Comunista, tots ells accepten a la pràctica la Generalitat, l'Estatut de Catalunya, el dret d'autodeterminació, la idea de llibertat dels pobles, etc. Evidentment, amb matisos: des del sector d'Estat Català Proletari d'en Compte, que l'accepta d'una manera rodona i total i que remarca molt clarament la necessitat d'uns partits propis i la idea d'autodeterminació com idea prèvia a tot possible fe-

absolutament i totalment demostrat, amb la proclamació de la República, que un partit obrer, a Catalunya, si vol tenir una certa importància ha de ser un partit d'organització catalana; no pot ser una filial, o en tot cas no pot ser una simple delegació, des de Madrid, d'àrea de treball polític.

- d) Un exemple al marge d'aquests i que ja hem citat anteriorment és el de la CNT, un partit que es sent molt més clarament de tota Espanya, que pretén utilitzar la plataforma de Barcelona i Catalunya com a influència per a tota Espanya (és a dir, en certa manera extrovertir el paper de Catalunya a tota Espanya).
- e) A nivell doctrinal, em sembla que tant el Partit Comunista de Catalunya com el Bloc Obrer i Camperol com l'Esquerra Comunista són grups molt clarament influïts per les teories de Lenin i Stalin sobre el fet nacional. Hi ha alguns detalls d'aplicació nova i concreta a Catalunya, però la major part de les coses que diuen estan molt en la línia del fulletó de Stalin sobre la qüestió nacional. En canvi crec que la Unió Socialista de Catalunya diu coses diferents sobre això, i no sé fins a quin punt no estarà influïda per les teories del que anomenem l'austro-marxisme (tot això no ho veig prou clar, em sembla que s'hauria de treballar més).
- f) Treballant en l'anàlisi del fet nacional es troba un tema molt gros: aquella idea de Lenin que, dintre una minoria nacional l'acció dels partits obrers ha de ser de combatre la seva burgesia nacional i en canvi, dintre la nacionalitat gran de la qual parlàvem abans, els partits obrers han de combatre la seva pròpia burgesia. Dit d'una altra manera, el partit obrer català, hauria, doncs, de desemmascarar, denunciar i atacar la burgesia catalana a més de -i molt secundàriament- plantejar els problemes nacionals; i en canvi, a la inversa, el moviment obrer espanyol hauria de desemmascarar, lluitar, etc, contra la burgesia espanyola i -fonamentalment- posar de relleu la defensa dels drets del poble hispànic, els drets d'autodeterminació etc. La constatació que cal fer per aquest període de la República (i jo crec que per etapes anteriors i posteriors també) és que, efectivament, l'obrerisme català ha denunciat llargament i sistemàticament la Lliga Regionalista, la "Ceba", el catalanisme de dretes, la burgesia, etc. però això no té en absolut cap paral·lel amb la mateixa denúncia per part del moviment obrer espanyol respecte de la seva burgesia nacional. És a dir, que podem utilitzar centenars de textos, milers d'imprecacions del moviment obrer català contra la seva burgesia des de mitjans de segle XIX fins a 1974, però si posem això en un sac, i en un altre hi recollíem la lluita de l'obrerisme espanyol en favor dels drets de les minories nacionals i el desemmascarament de la seva pròpia burgesia respecte d'aquest tema, la proporció seria -almenys en el meu treball- aproximadament de 1'1 per 1000. O sigui, paral·lelament a aquest desemmascarament de la burgesia catalana en relació al fet nacional, no hi ha hagut un paral·lel desemmascarament, per part del moviment obrer espanyol, de la pròpia burgesia entorn del seu paper imperialista respecte dels drets del poble de Catalunya -l'autodeterminació de Catalunya, en aquest cas-, com tampoc, evidentment, respecte dels drets dels marroquins, de la seva independència, etc. (això es veu en un dels últims llibres publicats pel Miguel Martín sobre el Protectorat del Marroc i el paper dels partits polítics i les organitzacions en aquest punt).
- g) Un altre tema que es constata en aquesta etapa de la República és la utilització de la immigració com a xantatge polític. Que és,

em sembla, una conclusió que es desprèn en certa manera del punt anterior. És a dir, la immigració no és vista com l'aportació, la vinguda a Catalunya, d'una sèrie d'homes que s'han d'incorporar i que han de reivindicar els seus drets (i que per tant les organitzacions obreres potser tenen l'obligació d'explicar-los que aquest país té uns drets nacionals, té unes reivindicacions nacionals no realitzades perquè està oprimida), però el que es fa, al contrari, és utilitzar aquesta massa d'immigrants com una força de xoc dialèctica, remarcant els inconvenients, els desavantatges de l'ús d'uns conceptes nacionals cara a una massa, es diu, no assimilable i que no els accepta. Aquest xantatge, utilitzat el 1931-1932, segueix encara en ús. Tampoc es diu que els partits polítics d'esquerra del lloc d'on procedeixen els immigrants tenien l'obligació d'explicar-ho i de denunciar tot primer l'actitud assimilista de la seva pròpia burgesia.

- h) Un altre sofisma ja usual en el període estudiat és el de l'idioma: l'idioma cultural, l'idioma gran, l'idioma internacional. Enfront de les reivindicacions idiomàtiques s'oposarà sempre una posició pseudo-marxista: la idea que, en el nostre cas concret, l'espanyol és un idioma molt més apte per entendre'ns tots els espanyols, perquè ens poguem entendre a l'estranger, etc.; i, sobretot, que això és un pas cara a l'idioma internacional. Diuen que l'ús dels idiomes de les minories nacionals és un fre per la gran comprensió internacional. Però aleshores passa que aquesta comprensió internacional queda aturada a l'idioma nacional de l'Estat.
- i) En el cas dels llibertaris, alguns dels problemes que es plantegen són diferents. El moviment llibertari és sistemàticament federalista, però aquest federalisme es pot convertir en una interpretació política equívoca -i estic fent un esquema, però em sembla que ho puc dir- que va des del refús, per part del sector "Tierra y Libertad" de la FAI d'acceptar els problemes nacionals, fins al cas, per exemple, d'Urales (més o menys lligat a les idees, sinó a l'organització de la FAI), que en nom del federalisme sosté una sèrie d'idees que, des de certs punts de vista, poden inclús ser acusades de nacionalistes catalanes (idees com la particularitat de Catalunya, la influència determinista del mar i de l'economia de Catalunya en el caràcter català, l'especificitat de l'home català enfront de l'home espanyol, etc.). És a dir, que el federalisme del moviment llibertari pot donar lloc des d'una actitud política clarament centralista fins a una actitud molt clara del particularisme català.
- j) Pel que fa als Trentistes, ja s'ha dit prou vegades (encara que això sigui discutible) que són la reacció d'un sindicalisme majoritàriament català enfront d'unes tendències més extremistes controlades en gran part -o almenys més controlades- per homes que no són de Catalunya, és a dir per l'anarquisme estricte, etc. Tot i que això sigui bastant discutible, almenys algun d'aquests elements seria aprofitable per a una interpretació.
- k) Una idea de conjunt per tot aquest període és que, de fet, tots els grups obrers citats fins ara, des dels Trentistes i la CNT (potser amb algun matís més per part de la FAI) fins al Partit Comunista, tots ells accepten a la pràctica la Generalitat, l'Estatut de Catalunya, el dret d'autodeterminació, la idea de llibertat dels pobles, etc. Evidentment, amb matisos: des del sector d'Estat Català Proletari d'en Compte, que l'accepta d'una manera rodona i total i que remarca molt clarament la necessitat d'uns partits propis i la idea d'autodeterminació com idea prèvia a tot possible fe-

deralisme, etc., fins a sectors i nuclis com el BOC, sobretot, que l'accepten d'una manera molt més moderada. De fet, però, cap d'ells, en la proclamació de la República o la formació de la Generalitat, no està en contra ni de la Generalitat ni de l'autodeterminació. Repeteixo que hi ha matisos, però globalment es pot dir que tots ells hi estan a favor.

- l) Una altra cosa és la col.laboració concreta amb la Generalitat i la seva política. Una posició es el col.laboracionisme de la Unió Socialista de Catalunya, que forma part del govern coaligada amb l'Esquerra Republicana. La major part dels altres grups ataca mesures concretes que pren la Generalitat i, en alguns casos, arriba fins i tot a demanar el canvi de la Generalitat per una altra mena d'organisme o el canvi de la política i del grup polític que dirigeix la Generalitat per unes altres línies polítiques. Per tant, l'acceptació en teoria de la Generalitat per part de gairebé tots els grups obrers es converteix, a l'hora d'elaborar una política concreta, en una actitud més flexible, més àmplia, on entren més posicions. En algun moment determinat, per exemple, el Partit Comunista de Catalunya sosté la teoria de l'estatut dels obrers i dels camperols, en una línia que mesos després el mateix Partit Comunista desautoritzarà dient que és una exageració; i que l'autodeterminació no és només pels obrers i camperols sinó per tot el poble (era una línia esquerrana, esquerranista, diuen). En definitiva, l'acceptació de fet, al començament de la Generalitat i de l'Estatut, al llarg de l'actuació d'aquest organisme i d'aquesta idea político-administrativa, es converteix en una actitud més flexible, amb acceptacions i també crítiques.
- m) Una de les idees en certa manera noves, que he trobat tot treballant és entorn del retret que fins ara fèiem de política esquerranista a les organitzacions llibertàries, és a dir, que fets com els aixecaments de l'Alt Llobregat, etc. són un atac en certa manera utòpic, desafortat, excessiu, que vol cremar etapes d'una manera excessivament ràpida, enfront de la política de les classes populars que porta la Generalitat. Em sembla que aquest retret d'esquerranisme que hem atribuït a les CNT-FAI, o almenys al moviment llibertari en el seu conjunt, s'haurà de fer extensible, de fet, a tots els partits obrers (exceptuant-ne la Unió Socialista de Catalunya). Aquesta posició esquerranista enfront de la República de voler que canviï rapidíssimament, no és pas patrimoni només dels llibertaris, sinó que també hi combreguen tranquil·lament, a més del Partit Comunista de Catalunya o el grup dels comunistes d'esquerra d'en Nin, els mateixos homes d'Estat Català Proletari, etc. És a dir, per tant, que a posteriori el treball d'historiografia ha fet una certa trampa i ha carregat el mort de l'esquerranisme al moviment llibertari, mentre que, com em sembla veure pels documents d'aquest període, la immensa major part del sector marxista (repeteixo: excepte la Unió Socialista de Catalunya i, en menor grau, el PSOE-UGT) tenen també aquesta actitud de rebentisme enfront de la política concreta de la Generalitat.
- n) Un punt que manifesta això és, per exemple, el de la República Catalana proclamada al 14 d'abril i desapareguda tres dies després. Hi ha uns sectors que l'han acceptada molt de cor, la reivindiquen un cop ha desaparegut i estan enfadadíssims perquè no s'han fet prou esforços per a defensar-la: aquest és el cas d'Estat Català Proletari, i en gran part també el de Bloc Obrer i Camperol (no, en canvi, el de PSOE-UGT). Altres grups, en canvi, com el Partit Comunista de Catalunya, fan una defensa i una reivindicació de la República Catalana que em sembla absolutament tàctica i instrumen

talitzadora, com citava al començament en la introducció.

Un altre punt on es veu també aquesta voluntat, en principi, d'acceptació dels drets de Catalunya, és la votació de l'Estatut. A l'hora de votar-lo, gairebé tots ells hi estan a favor, sobretot la Unió Socialista de Catalunya, el Bloc Obrer i Camperol i l'Estat Català Proletari. Més o menys a favor, però en tot cas no en contra, el PSOE-UGT. El Partit Comunista de Catalunya fa aquella proposta ideal, que citava abans de l'Estatut dels obrers i camperols. I la CNT-FAI es manté en una posició equívoca, la general, d'abstenció política, de no votar, etc., però dintre de tot, a l'hora de la veritat no van fer campanya contra l'Estatut i inclús molts d'ells van anar a votar-lo. Només un sector, el sector faïsta més estricte, que està en contra de votar, està també, és clar, en contra de votar l'Estatut concretament.

- o) Un altre element clar, dintre l'anàlisi concreta d'aquests anys, és l'ús absolutament gratuït que es fa, al llarg de la història, dels conceptes marxistes. Jo no sé pas si ara els utilitzem o els utilitzarem millor, però em sembla evident que una anàlisi semàntica d'aquests textos fa veure que certs conceptes més o menys marxistes com burgesia, revolució industrial, revolució burgesa, petita burgesia, etc., són usats d'una manera absolutament gratuïta, apriorista i mecànica. Per exemple, dit-te que la República proclamada el 14 d'abril és petit-burgesa, és burgesa, és anti-proletària, és burgesa i de les classes populars... això t'ho fa un mateix grup més o menys marxista no pas al llarg d'uns mesos, sinó el mateix mes en textos diferents. Una conclusió directa que es treu del marxisme d'aquella època (no sé si dels marxismes de to ta època) és que aquests conceptes marxistes bàsics són utilitzats amb un apriorisme polític absolut i no pas per anàlisi històrica. Em podria estendre bastant sobre aquest tema, que em sembla prou su cós, però apuntat així crec que ja resulta suficient.
- p) Entorn d'alguns conflictes plantejats a la Generalitat al llarg del 1931-1932, pel nostre estudi jo diria que n'hi ha dos d'importants. Un és el que fa referència a tota la qüestió de la legislació social (legislació social en mans de l'Estat, legislació social en mans de la Generalitat) on, sobre un problema de fet nacional català, s'hi interfereix una lluita pel predomini de les organitzacions obreres entre la UGT-PSOE per una part i la CNT per l'altra. La CNT temia que una política social portada des de Madrid significués el predomini dels socialistes, i per això a la pràctica recolzà la idea que fos portada des de Catalunya, des de la Generalitat: era la manera que la CNT, dominant a Cata lunya, pogués influir-hi. Sense estar naturalment d'acord amb la CNT, estan d'acord amb aquesta línia la major part dels altres partits, amb excepció, en certa manera, del Partit Comunista de Catalunya, que per una banda sembla recolzar la idea que es legisli des de l'Estat, però per altra banda, a la pràctica, diu tam bé que Catalunya té dret a legislar en matèria social.

L'altre punt important és el conflicte d'idiomes a Catalunya: si l'idioma oficial ha de ser el català, si ha de ser el català jun tament amb el castellà, etc. Aquí es desmarca un grup que en altres aspectes adopta una actitud més moderada: el PSOE català i l'UGT, que en aquesta qüestió prenen una posició internacionalis ta al meu entendre falsa.

I, pel meu esquema, això és tot.

2.2.

Els estatuts d'autonomia

per Isidre MOLAS

I. Caldria analitzar els avantprojectes d'autonomia des de perspectives diferents, perquè és innegable que cal situar-los en llur medi i definir-los com a fórmules que expressen opcions ideològiques i aliances potencials. Des d'aquest punt de vista no és el mateix els projectes creats a partir d'un compromís en òrgans deliberants i les fórmules programàtiques, més o menys jurídiques, incloses en els projectes "privats" presentats per un partit.

Apart d'aquest enfoc, cal potenciar també el lligam dels projectes amb el temps i veure'ls en funció de la cojuntura, i de la problemàtica.

Finalment pot procedir-se també a una anàlisi, diguem-ne tècnica, que pot aportar precisions d'interès per al coneixement-històric i que, de vegades, permet esbossar línies de continuïtat entre textos que ni tenen el mateix contingut polític, ni identitat de valedors (per ex. projecte de la Mancomunitat de 1919 i projecte de la Generalitat de 1931).

Crec que els tres enfoc han de combinar-se per tal d'arribar a un coneixement dels textos mitjanament precis.

La comparació entre tots els textos pressuposa llençar una interpretació general de l'evolució política, que fins ara no ha estat publicada i que possiblement exigeix una anàlisi en profunditat de cadascun dels projectes.

II. Naturalment parlar de projectes d'autonomia implica parlar de l'existència de l'Estat espanyol i de la creació de poders polítics d'àmbit territorial inferior. Per tant no hem de posar com a objectes del mateix caràcter els intents de reforma de l'Administració (Mancomunitats) i els projectes de creació d'entitats estatals sobiranes (Constitució de La Habana i, fins a un cert punt, les bases d'organització territorial de la Federació Democràtica Nacionalista de 1919).

Des d'un punt de vista sistemàtic, caldria fixar la solució jurídica que es proposa als principals problemes que solen enfocar projectes d'autonomia:

1. Estructura de l'Estat espanyol. Element fonamental, explícit o implícit, perquè condiciona la modalitat dels poders territorials. A més defineix amb bastant precisió el caràcter polític del text.
2. Repartiment de competències entre el poder central i els poders particulars, precisant l'extensió i profunditat d'elles.
3. Definició del regim polític proposat o de les diverses variants possibles a partir del que el text expressa, amb delimitació dels poders constituïts.
4. Organització de la hisenda.
5. Control existent sobre les decisions dels poders particulars.
6. Sistema de revisió de l'estatut.

III. Hi ha pocs estudis sobre les projectes d'autonomia. I això és lògic perquè els juristes no treballen sobre textos que no han estat vigents. Per això no és possible de trobar anàlisis dels textos anteriors a l'Estatut de 1932. Només hi ha el resum, fet sota incitacions polítiques, d'Antoni Rovira i Virgili: La Constitució interior de Catalunya (1932) i l'article d'Isidre Molas: Las Bases de Manresa y la Reforma del Estado español (Comentarios a la Base la), "Revista Jurídica de Cataluña" (1970).

Sobre l'Estatut de 1932 hi ha més coses: el llibre d'E. Llorens: La autonomía regional en la integración política española. El Estatuto de Cataluña (1932) i els treballs d'Henri Barrail: L'autonomie régionale en Espagne (1933) i J. Lasafre: Le problème nationale de la Catalogne et sa solution par le statut de 1932 (1934). També cal esmentar els comentaris de Gay de Montellà i Massó Escofet: L'Estatut de Catalunya (1934), així com el conjunt d'articles i conferències reunits al vol 38 (1932) de la "Revista Jurídica de Catalunya" i als volums de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Barcelona: Conferències sobre l'Estatut (1933) i Discussions sobre temes de Dret Públic (1935), fetes pels juristes més importants del moment. Els treballs posteriors tenen un to distint, que els fa poc aptes per aprofundir en l'anàlisi.

Entre els treballs no publicats cal senyalar l'existència d'una tesi doctoral en dret de Manuel Gerpe sobre El Estado integral y el estatuto de autonomía de Cataluña (1974) i un llibre inèdit de J.A. González-Casanova sobre el conjunt dels estatus d'autonomia fets a Catalunya. També en un article d'Isidre Molas sobre la Federació Democràtica Nacionalista s'hi tracten alguns aspectes de les bases d'organització del Poder català proposades per aquest partit.

2.3.

El proyecto de Estatuto de autonomía de Cataluña de 1931

per Manuel GERPE

Me centraré en interpretar el contraste entre la forma de estructuración del Estado de la Constitución de la II República y el Proyecto de Estatuto de autonomía de Cataluña de 1931, que creo permite, a través de un prisma jurídico-político, acercarnos al alcance de la solución republicana a la cuestión de las nacionalidades.

El tema creo que permite apuntar algunas de las premisas metodológicas que deben guiar el análisis de cualquier Estatuto. A este nivel quiero anotar: la necesidad de referir el análisis de un Estatuto a la ordenación o estructuración general del Estado, marco de referencia indispensable y mínimo; igualmente si el análisis no quiere caer en el formalismo debe basarse en la dinámica entre Estado y región, y hacer referencia al juego real de las fuerzas políticas tanto a nivel general estatal, como a nivel regional. Por acudir al ejemplo siempre esclarecedor, consideramos que únicamente teniendo en cuenta estas perspectivas pueden analizarse los límites puestos por las Cortes al Proyecto de 1931, el desarrollo desigual de la autonomía y las perturbaciones que sufre en Cataluña. Sirve igualmente como ejemplo el proceso de elaboración del Estatuto del País Vasco, o la formación de las regiones autónomas italianas de régimen común. Esta perspectiva metodológica es la que nos permite también constatar la hipótesis que el desarrollo o presencia de entes regionales autónomos precisan de una estructuración democrática estatal.

No entro en las perspectivas metodológicas que deben guiar el análisis interno de un Estatuto pues esto lo desarrollará Isidro Molas, si bien indicaré que coincido en que debe huirse de criterios formales de dudosa y multívoca significación, e incidir en la línea de Maurice Bourjois de adoptar unos criterios objetivos para valorar

el grado de autonomía o de descentralización de que disfruta un ente territorial regional.

Señaladas algunas de las vías que deben guiar el estudio de un Estatuto, intentaré ahora de forma breve plantear el tema concreto.

Reconocida por la coalición republicano-socialista la necesidad de dar una solución al problema de las nacionalidades dentro del Estado español (valga simplemente recordar el Pacto de San Sebastián y el compromiso por el que se crea la Generalidad de Cataluña), se trataba en una primera fase -la constituyente- de reformar las estructuras del Estado uniformista y centralista incompatibles cuanto menos con los compromisos adquiridos con Cataluña, que en virtud de los mismos y a partir de los decretos del Gobierno provisional iba estructurando, aunque de forma provisional, la Generalidad, e iniciando el proceso de autodeterminación que se había fijado se concretaría en un Estatuto de autonomía.

Interesa destacar de esta primera fase que la vía constituyente republicana y la catalana mantendrán una cierta autonomía, que no finalizará hasta que las Constituyentes aprueben la Constitución, que se efectuará cuatro meses después de que fuera plebiscitado el Estatuto de Cataluña. Esta autonomía, provocada por la ausencia de Constitución, servirá para justificar alguna de las notables diferencias que se dan entre ambos textos.

Hemos señalado anteriormente que los compromisos adquiridos con Cataluña forzaban a adaptar la estructuración del Estado a los mismos. Ello consideramos que es la razón fundamental que orienta la reforma, pero no la exclusiva, como se ha querido señalar por ciertos sectores. Si la realización del programa de reformas republicano necesitaba de la integración de Cataluña dentro de estas tareas, deben señalarse igualmente que la reforma es una consecuencia a nivel programático del reconocimiento del principio democrático, que no quedaba limitado a los derechos individuales, sino que se extendía a los grupos y a los entes regionales y nacionales.

Pero junto a la presión de los nacionalismos, en ella incidían igualmente los sectores republicanos y socialistas, que sostenían la necesidad de descentralizar y fortalecer el municipio, la provincia, y algunos sectores defendían la regionalización.

Justificada la necesidad de la reforma, intentaremos ahora señalar las formas propuestas y analizar la definitiva: el Estado integral. En un primer momento no decisivo -el debate a la totalidad- se habían exteriorizado estas posiciones: la "realista", que respondía al criterio de no crear una personalidad regional sino allí donde existía una realidad, que veía configurada por los factores históricos, económicos y culturales comunes y por la voluntad explícita popular de constituirse como tales unidades diferenciales; la federal, que defendía que la personalidad regional fuera ya reconocida en el texto constitucional, aunque mayoritariamente coincidieran con los defensores del criterio realista en que no se podía por el momento llegar a la constitución de la República federal pues las regiones aun no habían hecho declaración de su voluntad; junto a estas vías, entre las que se dividía la mayoría, si bien era dominante la primera, Ortega y Gasset defenderá la estructuración en grandes comarcas, y el grupo agrario insistirá en la necesidad de descentralización administrativa y funcional, si bien se opondrá a cualquier tipo de autonomía política en cuanto significaba directamente menoscabo para la unidad nacional.

En el momento decisivo, esto es en la discusión del articulado, el enfrentamiento se efectuará entre los defensores del Estado federal o de una forma federable a largo plazo, y los defensores del criterio "realista", que coincidía con el criterio estructurado por el Proyecto de la Comisión de Constitución, redactado bajo la presidencia de Jiménez Asúa y con el dominio de la minoría socialista. Sobre el rechazo de la forma federal inciden: la coincidencia de socialistas, radical-socialistas, y, entre otros, los intelectuales de la Agrupación al Servicio de la República, en que la forma federal se hacía difícilmente compatible con el Estado fuerte que pretendía corregir el atomismo de la sociedad liberal y dotar al Estado de medios de influencia económica. Frente a éstos, las posiciones federales quedarán en minoría, especialmente tras la entrada en el compromiso de la minoría catalana, que era hasta entonces la minoría más sólida federal dentro de la Cámara.

Tras el compromiso, propiciado por la incorporación al texto de una enmienda de Alcalá Zamora defendida por los catalanes frente a la posición de los socialistas, el criterio "realista" progresará fácilmente.

El criterio realista será calificado como Estado integral. Intentaremos ahora conceptualizarlo. Según una interpretación auténtica, esto es la efectuada por el legislador, y para ello acudimos a Jiménez Asúa, el Estado integral es un Estado intermedio entre el federal y el unitario. Debe anotarse la notable influencia que han ejercido sobre la fórmula española las soluciones de problemáticas similares dadas por las Constituciones de Alemania y de Austria. No queremos destacar además la presión que sobre estas soluciones ejerció, al igual que en España, la socialdemocracia en Austria y Alemania. A otro nivel es interesante constatar las influencias de juristas como Kelsen, Jellinek y Hugo Preuss.

Dejando al margen la terminología integral (que incluso gramaticalmente se presenta como poco correcta, y que únicamente sería justificable a partir de criterios psicológicos, esto es, la idea de reforzar la unidad o de recrear una nueva unidad más fuerte, si bien sometida a principios estructuradores diferentes), una primera conceptualización del mismo nos la da la Constitución: "La República constituye un Estado integral compatible con la autonomía de los municipios y las Regiones (...). El Estado español, dentro de los límites irreductibles de su territorio actual, estará integrado por municipios mancomunados en provincias y por las regiones que se constituyen en régimen de autonomía".

El problema de la conceptualización se encuentra sensiblemente agravado por tener que manejar conceptos (federalismo, autonomía, descentralización, etc.), cuya principal característica es la falta de perfiles nítidos. Ello justifica la presencia de distintas interpretaciones en base a distinciones puramente formales, que lejos de facilitar elementos para un análisis realista aumentan su complejidad. Ello ha permitido que a partir de criterios formales se haya calificado al Estado integral: como Estado federal, viendo en él el fin de un proceso de racionalización del federalismo que se había iniciado en Austria y Alemania (tendencia conceptualizada por Mirkiné); los que lo ven como Estado regional, insistiendo en que en él hay pluralidad de fuentes legislativas de igual naturaleza por su eficacia y fundamento que las promulgadas por el Estado (defendida a partir de Ambrosini por Virga y Ferrando Badía); nosotros sostenemos que el Estado integral es un Estado unitario caracterizado por la autonomía regional. Es unitario en cuanto se mantiene la soberanía del Estado y las regiones no nacen como consecuencia de una potestad origi-

naria sino como concesión del Estado, frente al Estado federal en que el título legitimador de la autonomía es la soberanía originaria del Estado miembro. Igualmente es poco útil la conceptualización del Estado regional, en cuanto no creo que la posibilidad de que los entes territoriales tengan funciones legislativas cambie la naturaleza del Estado, si estas facultades (utilizando conscientemente facultades frente a poderes que derivarían de la soberanía) responden a una concesión del Estado.

De la ordenación constitucional nos interesa destacar, en cuanto a la creación de la región autónoma, que, aunque la Constitución hace referencia a las exigencias de que las provincias que lo reclamaran fueran limítrofes y tuvieran características históricas, culturales y económicas comunes, en definitiva el sistema reposa sobre el sufragio popular, la voluntad de los ciudadanos de la comunidad regional es el elemento decisivo; que si bien no se determinan las regiones, la exigencia de características comunes impedía que las regiones se separaran excesivamente de las tradicionales; que la no determinación de las regiones, responde y refleja un criterio restrictivo de concesión de autonomías regionales y el carácter limitado de la reforma (Maurín). Y cabe igualmente señalar que, a partir de la perspectiva mayoritaria en las Cortes, el criterio estatuario se presentaba como el más adecuado para la realidad del país, con la presencia de zonas con clara conciencia nacional frente a otras en que esta conciencia era nula o escasamente desarrollada. A nivel técnico conviene destacar el criterio de limitación de competencias entre la región autónoma y el Estado que se centraba en: materias de exclusiva competencia del Estado, la legislación y la ejecución (art. 14); materias cuya legislación corresponde al Estado y podrá corresponder a las regiones autónomas la ejecución, en la medida de su capacidad política, a juicio de las Cortes; y en las materias no comprendidas en los dos artículos anteriores, podrán corresponder a la competencia de las regiones autónomas la legislación exclusiva y la ejecución directa, conforme a lo que dispongan los respectivos Estatutos aprobados por las Cortes.

Señaladas estas características, nos interesa ahora dar algunas notas sobre la naturaleza jurídica del Estatuto a partir de la Constitución.

En primer lugar que a tenor de la Constitución el Estatuto es una ley estatal, que tras la aprobación por el Estado se convertirá en ley básica de la organización política de la región autónoma. La intervención de la región en la confección del Estatuto es irremplazable, pero el elemento decisivo es el poder discrecional que se concede a las Cortes en la aprobación del mismo, que no queda limitado al control de la constitucionalidad o la legalidad sino que se extiende al examen de la oportunidad y de la capacidad política de las regiones.

En segundo lugar, que a partir de criterios jurídicos no es posible definir el Estatuto como ley constitucional o como ley ordinaria. Frente a la consideración de ley constitucional se levanta la voluntad del legislador de no incluirla como tal; frente a la de ley ordinaria la iniciativa y las garantías que se le otorgan son similares a las de las leyes constitucionales. Ello provoca que se tienda a calificarla como ley sui-generis, mostrando con ello la imposibilidad de utilizar formalmente la calificación de constitucional u ordinaria, y la voluntad del legislador de dotarla de hecho, a efectos de permanencia, del carácter de ley cuasi-constitucional.

Señaladas estas notas, pasaremos ahora a examinar la adaptabilidad del Proyecto de 1931 al texto constitucional. Repetimos que exclusivamente nos ceñiremos a la forma del Estado, si bien ello es genera-

lizable al resto del Proyecto.

El Proyecto, se dirá en su preámbulo, ha sido orientado a partir del "derecho de autodeterminación que compete al pueblo catalán, del hecho de la restauración de la unidad catalana al proclamarse la República y del Estado de derecho creado por los Decretos del 21 de abril y de 9 de mayo del presente año". En otros términos, se está hablando del Estatuto como resultado del derecho de autodeterminación de Cataluña, pero limitado a los decretos del Gobierno provisional de la República donde regulaba el alcance del mismo. El articulado será sumamente respetuoso con las directrices de la República; las diferencias que se exteriorizarán en el momento de la discusión y aprobación definitiva no son tanto por desviación de Cataluña con lo acordado, como por el cambio de situación de la República (la Constitución estaba aprobada, el alcance de la autonomía delimitado y la forma del Estado establecida).

No determinada la forma del Estado por las Constituyentes, el Proyecto de Estatuto, lejos de forzar la adaptación a una fórmula determinada, se caracterizará por su flexibilidad o realismo que permitía la adaptación del mismo tanto a un estado federal como a un estado federable.

Ello no será óbice para que Cataluña exteriorice su voluntad y así se dirá en el Prefacio: "Cataluña quiere que el Estado español se estructure de manera que haga posible la federación entre todos los pueblos hispánicos, ya establecida, desde luego, por medio de Estatutos particulares, como el suyo, ya de una manera gradual" pero el alcance es el de una declaración programática, al igual que se hace en el mismo prefacio respecto al Ejército y a la Paz.

Pero esta flexibilidad choca con las fórmulas del articulado especialmente los artículos 1 y 2, a los que nos dedicaremos. El punto clave del Proyecto se encuentra en estos artículos. Dicen así: "Cataluña es un Estado autónomo dentro de la República española" (art.1), "el poder emana del pueblo y encarna en la Generalidad" (art. 2). La flexibilidad del preámbulo, en cuanto se refería a la estructuración que debía adoptar la República, se justifica porque esta misión estaba reconocida como competencia de las Cortes Constituyentes, y contrasta con la redacción de estos artículos, que precisaban, para su integración en la estructura general estatal, de una ordenación federal de las relaciones del Poder central con Cataluña. Este contraste se originaba por la confluencia ante el mismo hecho de: el reconocimiento de la superioridad de las Cortes Constituyentes y de la Constitución, aunque la voluntad de éstas no se había exteriorizado, y por otra parte, si bien se había concedido el derecho de autodeterminación limitado, no se habían establecido los límites. El procedimiento empleado sería adecuado para una estructuración federal del Estado, en cuanto hay reconocimiento de soberanía originaria en los Estados miembros y estos son los que de forma pactada confeccionan la Constitución, pero no para un Estado unitario. Ello justifica las profundas modificaciones que sufrirá el Estatuto de Cataluña en su redacción definitiva.

Cuestión política importante es analizar si estas reformas al texto de 1931 vienen provocadas por una extramilitación de las fuerzas políticas catalanas respecto a los acuerdos de San Sebastián, o si la Generalidad obró de acuerdo con lo establecido por el Gobierno provisional de la República. En otros términos, si las fuerzas políticas catalanas habían respetado los límites del pacto o si lo habían interpretado de una forma particularista o unilateral.

La proclamación de la República catalana había significado, al nivel que nos movemos, una superación unilateral de los acuerdos de San Sebastián. Pero debemos dejar constancia que de hecho el pacto político había perdido su virtualidad inicial, en cuanto correspondía a un plan revolucionario de proclamación de la República que a partir del fracaso de los acontecimientos de diciembre (levantamiento de Jaca) habían quedado superados. La proclamación de la República catalana puede interpretarse a partir de esta perspectiva como un hecho nuevo que tiene escasa relación con el Pacto de San Sebastián y que adquiere su explicación última en el hecho revolucionario de la proclamación de la República en Cataluña. Manteniéndose, aunque fuera por unas horas, la Monarquía en España, Cataluña debía optar por una vía autónoma o independiente de estructuración frente al Poder central. Ello creemos justifica la colaboración de sectores no nacionalistas en la proclamación de la República catalana, conscientes además de que de su consolidación depende en gran parte la instauración de la República en España.

Proclamada la República en España, Cataluña tenía tres vías: la renuncia a su poder autónomo y esperar que se iniciara, a partir de las directrices de San Sebastián, el proceso de autodeterminación; o bien continuar con la posición adquirida al amparo del hecho revolucionario; o bien buscar un nuevo compromiso, que en este caso sería un pacto entre dos poderes soberanos. Las dudas permanecen durante tres días, que se caracterizan porque ni el Gobierno provisional de la República ni el de Cataluña adoptan medidas decisivas, llegándose finalmente al pacto (la reunión de los tres ministros del Gobierno provisional de la República con el Gobierno provisional de Cataluña).

Es este pacto el que de hecho será relevante (aunque se mantuviera de forma mixtificada que la virtualidad de los acuerdos dependía de San Sebastián) en la estructuración de las relaciones de Cataluña con la República. Los efectos del mismo serán: el reconocimiento de la autonomía de Cataluña (restauración de la Generalidad) y el inicio de una vía estatutaria de integración dentro de la República española, a la que se reservaba la decisión última. Cataluña había cedido parte de su soberanía a cambio de un reconocimiento de su personalidad diferenciada dentro del Estado español. Este es el verdadero alcance del acuerdo.

Mediante el pacto -sea coactivo o voluntario- Cataluña renunciaba a la posibilidad de segregación o separación, con lo que limitaba su derecho de autodeterminación, pero no a su soberanía originaria que únicamente quedaba subordinada a las directrices generales del Gobierno republicano, en espera de que las Cortes Constituyentes aprobaran la Constitución del Estado y la regulación jurídica de la personalidad catalana.

Parece evidente que en los aspectos no comprendidos en el pacto ni en los decretos que siguen al mismo, Cataluña poseía libre determinación. Esta creemos que es la perspectiva que debe dirigir el análisis del Proyecto de Estatuto presentado por Cataluña a las Cortes Constituyentes.

El artículo 2º del Proyecto, en el que se reconoce que la soberanía radica en el pueblo catalán, no rompe pues con lo pactado en cuanto queda sometida, como se reconoce en el mismo texto, a la Constitución de la República y a la voluntad de que la integración sea federal; ni con las directrices del Gobierno provisional que no se había definido, ni con las Cortes constituyentes que en el momento de la aprobación del Estatuto están en la tarea de discusión de la Constitución.

En conclusión, considero que no puede hablarse de extralimitación de la Generalidad en la redacción del Proyecto, como tampoco podrá interpretarse, una vez aprobada la Constitución con el voto favorable de la minoría catalana, de forma restrictiva la labor de las Cortes en la reforma y aprobación del Estatuto. Frente a la posición defendida por Carrasco y Formiguera en las mismas Cortes constituyentes, sin contar con el apoyo de la minoría catalana, que limitaba los poderes de las Cortes a aprobar o rechazar en su conjunto el Estatuto o que estas reformas debían ser sometidas de nuevo a referendun en Cataluña. Este criterio se deduce de una interpretación pacticia de la soberanía, que tiene su fundamento último en el carácter nacional de Cataluña y el derecho de autodeterminación que le corresponde como tal, pero está alejada sensiblemente de una interpretación de la Constitución y del carácter unitario del Estado integral. Si bien la posición de Carrasco tiene la ventaja de señalar el carácter limitado de la solución de la II República a la cuestión de las nacionalidades.

Moderador, Alfons CUCÓ

- Aracil.- Entorn d'això cal remarcar dos aspectes: 1) que la burgesia catalana necessita i lluita sempre pel mercat espanyol; tal com es veu en la polèmica lliurecanvista, parla sempre en termes espanyolistes: que la indústria és l'espanyola, que la salvació de Catalunya és la d'Espanya, etc., i això a Catalunya marca una mentalitat. Les aliances amb el centre la porten a abandonar o a no adoptar postures nacionalistes. Són aquelles paraules de Gúell on diu que no es pot fer política catalana dins de l'estat espanyol. És a dir, el nacionalisme no li interessa fins molt tard. 2) una altra qüestió és la del nacionalisme de les classes populars. Penso que hi ha una utilització, per part de la burgesia industrial, del proletariat com defensor del proteccionisme. Això és ben rebut pel proletariat, que veu l'enemic a Madrid i obliga reivindicacions pròpies. No es podria parlar d'"hegemonia" en el sentit que Gramsci dona a aquest terme? Almenys fins a finals de segle?
- Termes.- No veig resposta possible perquè hi estic d'acord. La burgesia catalana crea el seu partit regionalista després de la crisi del 98 i de la pèrdua de les colònies, quan cerca un nou tipus de base per establir l'aliança amb l'estat espanyol. Això de l'hegemonia no em sembla tan clar pel període 1868-73 i per la 2ª república, on predomina un front ampli i diversificat de les classes populars, des de la petita burgesia fins a sectors proletaris.
- Izard.- Jo crec que hi ha una presa de consciència durant el bienni progressista, quan s'acaba l'aliança burgesia-proletariat. Només alguna vegada la burgesia industrial acon-

seguirà d'arrossegar el proletariat en algunes manifestacions proteccionistes.

- Martí.- La utilització del catalanisme per part de la burgesia catalana és molt significativa en la documentació, quan veus que administra a discreció la terminologia "català" o "espanyol". Això a vegades és fins i tot comprovable en les esmenes de la redacció, segons els interessos econòmics dels polítics catalans. Em sembla que els dirigents obrers -potser no massa- estan escamnats de la burgesia des de 1855, recordant el fracàs de 1843. Almenys l'estament dirigent n'és conscient.
- Cuadrat.- De l'ús del terme nació -en el sentit de nació espanyola- fet per significats personatges catalans, en fa esment Santiago Roldán en el seu treball sobre les conseqüències econòmiques de la I Guerra mundial. Cara als anys 19 i 20 potser podríem parlar de l'existència de dues burgesies a Catalunya: una de tradicional i immobiliària; una altra que qualificaríem de moderna i "neocapitalista", menys intransigent en les seves relacions amb els obrers. La vinculació de la Lliga amb aquesta nova burgesia ens explicaria potser la posició pactista de Cambó.
- Termes.- És evident que els historiadors econòmics han d'aportar molt a aquest problema. Necessitaríem un estudi de la burgesia catalana i dels sectors d'ella que han existit a través del temps.
- Cuadrat.- He vist les diferències internes de la "Patronal" a Barcelona. El meu treball és sobre el P.S.O.E. i la qüestió catalana fins al 1923. Estudio la participació dels socialistes en les campanyes autonomistes de l'any 1.918, d'ho mes tan poc catalanistes com Fabra, i les crítiques dins el partit per aquesta actitud. També la polèmica entre sindicalistes i socialistes durant aquesta campanya. Aquesta presa de posició del PSOE només s'entén des d'un punt de vista factual, i es veu com Besteiro ja diu que la qüestió catalana és un problema massa important com per deixar-lo en mans de la burgesia. Això no es pot separar de les relacions PSOE-CNT i les seves friccions.
- Termes.- Entre d'altres fets, les conferències de Seguí a Madrid demostren l'existència d'una línia de moviment popular català crític respecte a les posicions burgeses i l'adscripció d'aquest moviment a les propostes autonomistes. Si hi ha algú a Catalunya que s'oposi a l'autodeterminació no és pas el proletariat sinó, en tot cas, la burgesia. Per altra part, quan treballem aquests temes, els historiadors catalans ho fem des de dintre i a favor, però ens falta veure quina era l'òptica dels partits de fora en relació al problema català. A vegades no tenim en compte quins grups socialistes de Madrid fan lerrouxisme i que hi ha una part de culturalisme imperialista extraordinari, per exemple la incomprensió total del PSOE, sense comptar la d'altres grups. Ja he indicat la denúncia que el nostre moviment obrer fa de la seva burgesia, però a la inversa el fenomen no es produeix, és a dir, el moviment obrer espanyol no denuncia mai l'imperialisme de la seva burgesia i en participa. El llibre de Martín sobre el Marroc és molt clar en aquest sentit, quan assenyala que les posicions adoptades per les esquerres espanyoles al Rif, durant la república, són absolutament

cegues respecte als drets nacionals dels marroquins (i òdhuc respecte als socials i polítics). Si algú va dir-hi alguna cosa de favorable als rífenys van ser precisament els anarquistes.

Meyer.- Trobem la mateixa actitud entre els militants comunistes i socialistes francesos en casos com Algèria i el Marroc.

Balcells.- Un aclariment sobre els tres esquemes d'interpretació del fet nacional que has indicat: entre els historiadors de la resta d'Espanya, fins i tot d'esquerres, encara es dona el plantejament de "nacionalisme igual a burgesia". L'altre esquema fóra el de Nin i Maurín, recollit per Vilar, que veu el fet nacional com una plataforma utilitzada en successives etapes per diverses classes, que són les capdavanteres en la lluita pel poder: burgesia-petita burgesia-proletariat. Això lliga amb el problema de "quan es va fer la revolució burgesa?", que és un dels primers punts a aclarir. Un altre és el problema de si la burgesia a Catalunya ha estat espanyolista per raons de mercat, i a finals de segle fa un gir trencant amb el pacte de la Restauració, bo i assimilant i neutralitzant un catalanisme popular que afegeix al seu carro. Aquesta és una tesi relativament nova i molt interessant, però crec que cal evitar que es produeixi la llei del pèndol. Hi ha el perill que, així com fins ara es deia que el catalanisme era burgès, ara donem sempre la idea que és sempre no-burgès. El problema del lligam entre lluita de classes i emancipació nacional encara no l'hem resolt. La burgesia catalana es lliga en alguns moments a l'exèrcit, l'estat i els partits centralistes enfront d'un moviment obrer ascendent, però això no obsta perquè fos una classe que participava en el poder de manera desproporcionada a la seva força econòmica real. Si s'entén que el proletariat no acceptés d'ajornar les seves reivindicacions per l'assoliment d'una autonomia, s'entén també que la burgesia arreconés l'autonomisme quan el moviment tendia a desbordar-la. No es pot demanar ni a la burgesia ni al proletariat que posin els seus interessos de classe per sota dels de la comunitat nacional. No veig que hàgim arribat a un model d'imbricació de la lluita de classes amb la lluita per l'emancipació nacional.

Termes.- L'actitud pseudo-marxista que identifica burgesia amb catalanisme és errònia. Aquesta línia, a més, avui recull l'ajut de catedràtics i funcionaris diversos, supercentralistes, els quals diuen que el catalanisme (considerat globalment o bé en alguna de les seves manifestacions parcials) és obra de la burgesia: en canvi observem que la burgesia és contrària al nostre nacionalisme i que en alguna ocasió l'utilitza, només conjunturalment i de manera estratègica. Des d'Areilza parlant dels pobres immigrants fins a alguns "marxistes", hi ha moltes actituds de pura hostilitat disfressades. Hi ha senyors que només són "marxistes" parlant de Catalunya. Sobre la interpretació de les tres etapes: el fulletó del PSUC entorn de la qüestió nacional catalana recull, al meu entendre, la tesi de Maurín. Però aquestes tres etapes són molt discutibles: s'estiren i s'arronsen a voluntat. Jo no estic d'acord amb aquestes tres etapes. Hi ha tres etapes d'evolució social (predomini de la burgesia, de la petita burgesia, del proletariat), potser, però no veig que la qüestió nacional les segueixi, perquè em sembla

que, en el nostre cas, sempre és un moviment popular el que lluita per l'autodeterminació. Els escrits del PC dels anys 30 presenten la qüestió nacional com un problema agrari petit burgès, adaptant els esquemes de Stalin, i això, en el cas català, és grotesc. És evident que certs sectors agraris són nacionalistes, però no són els únics. L'ambigüitat dels marxistes en l'ús del terme és total. Em sembla que lligues massa la burgesia amb les reivindicacions nacionals abans de la república. D'Altra banda no veig tan clar que la Generalitat aturi les reivindicacions obreres, ni que demani d'ajornar-les; allò que la Generalitat i les esquerres democràtiques demanen és que no es produeixi un "gauchisme" ingenu ni un "putschisme" contraproductiu (que deia, per exemple, que Companys representava l'oligarquia, i que s'havia de fer la revolució en quinze dies). A més, caldria veure el paper de la Lliga i saber què és el catalanisme burgès. Fins a quin punt la burgesia barcelonina dels anys trenta era totalment catalanista? I ara, ho és?

- Balcells.- Els treballs de sociologia electoral demostren que a l'Eixample hi ha una massa burgesa mitjana que vota contra la Monarquia i contra la Lliga i que, després, quan la Lliga es reorganitza i es republicanitza, pren actituds més moderades. Al País Basc hi ha hagut la tendència a dir que el burgès basc no és basc i forma part de l'oligarquia espanyola. El nacionalisme és un marc que diverses classes en lluita utilitzen simultàniament. Estic d'acord amb el fet que l'esquema de les tres etapes és insuficient. És la imbricació entre els dos fets, nacional i de classe, allò que hauríem de mirar.
- Termes.- He dit que no es podia estudiar el fet nacional exclusivament des dels programes dels partits, que no ens expliquen en la seva totalitat la formació d'una consciència nacional. Si observem els aspectes idiomàtics, sociològics o d'identitat, la consciència és popular, i veurem que qui abandona la lluita nacional és la burgesia.
- Balcells.- Això es dona molt més després del trauma de la guerra civil.
- Termes.- I abans també mentre que els senyors de la Lliga parlen castellà en família, no conec cap faista ni cap comunista català que hagi abandonat la llengua materna, encara que tingui poc formulat el fet nacional. Els senyors de la Lliga i de la burgesia de la post-guerra sí que ho han fet. A més, caldria diversificar les burgesies, analitzar els sectors.
- Molas.- Em pregunto: quin concepte de nacionalisme o de catalanisme utilitzem? Potser que comencéssim definint-lo. També diria que és diferent l'existència d'un fet i una consciència nacional de l'existència d'una determinada teoria política que el pretengui resoldre. Així, l'esquema de les fases no em sembla superat. Parlar d'una societat encindida i en lluita vol dir que hi ha diverses solucions proposades. A cada moment existeix algun element o contradicció fonamental i diverses formes de resoldre-la. Cada fase ve marcada per la presentació del problema nacional per una de les classes. En la mesura que el capitalisme tendeix en el seu desenvolupament a igualar o a normalitzar els desfasaments, pot fer que un altre movi-

ment canalitzi llurs reivindicacions damunt altres alternatives polítiques. Em semblen compatibles les tres fases amb el fet que totes les classes han tingut una o varies solucions polítiques per al fet nacional (i estic d'acord amb aquest èmfasi sobre la participació de les classes populars en el plantejament continuat del problema nacional). D'altra banda, l'esmentat ús ambigu dels conceptes marxistes és fruit d'una anàlisi política deformada. Cal veure quina és la periodització correcta, però el fet que existeixin interpretacions ideològiques incorrectes no la invalida pas.

Termes.- La utilització tàctica dels moviments nacionals feta amb terminologia "marxista" es pot veure en el problema basc de 1931 i 1932: els sectors marxistes (especialment els socialdemocràtics) hi estaven en contra perquè veien en l'atorgament de l'estatut basc una concessió perillosa al "reaccionarisme" del nacionalisme basc. Així, aquesta "esquerra" estava mecànicament en favor o en contra d'un determinat moviment nacional segons cregués que estava en mans de l'esquerra o de la dreta. Aquesta posició és errònia, i políticament gratuïta, sobretot vista des d'una perspectiva actual, perquè la problemàtica progressiva existia latent, tal com avui ja veiem. Hi ha un ús abusiu de la terminologia històrico-política en funció de les tàctiques i estratègies polítiques conjunturals.

Molas.- S'utilitzen dues concepcions diverses, que s'autoqualifiquen de marxistes, dels passos a seguir: 1) la realització-prolongació de la revolució democràtica, la qual cosa exigiria que la classe obrera assumeixi les reivindicacions democràtiques; 2) es tractaria que la classe obrera presentés un contramodel que suprimeixi i reformi el que ha fet la burgesia, suposant que el marc i el sentit de la revolució democràtica l'ha donat el procés revolucionari, o no, de la burgesia. Des d'aquesta darrera perspectiva, aparentment esquerranista, a Espanya no hi hauria problema nacional i el nacionalisme quedaria fora de les reivindicacions obreres per ser un punt del programa de la burgesia.

Termes.- Si ara hi ha qui pensa això darrer, va lluit. És ben clar que, aquí, les nacionalitats minoritàries no tenen els seus drets garantits. Ara, jo crec, en canvi, que els esquerranismes actuals comencen a demostrar interès per la problemàtica nacional. Si hi ha un cas on la revolució burgesa no ha solucionat el problema és aquí. La posició davant (i la interpretació) dels moviments de les minories nacionals evoluciona a l'Europa de l'Oest, és evident. El fet d'haver mantingut la ficció d'un PSUC autònom ha acabat imposant-se com a realitat d'alguna manera. Encara que sigui per raons tàctiques, vol dir que hi ha interès per plantejar-s'ho. Fins ara els historiadors havíem actuat segons aquell esquema de Marx, que cal revisar, sobre la integració nacional i internacional: 1) mai com ara la integració econòmica, en el mercat espanyol, havia estat tan total; 2) però la integració en un mercat "nacional" no ha comportat la desaparició de les minories nacionals. Jo no veig que el model nacional s'estigui esvaint. El COMECON no ha dut a la integració en una nova nacionalitat socialista, per exemple. Potser caldria refer els conceptes de Marx sobre això. No és només la utilització errònia de conceptes del marxisme

allò que preocupa sinó també el fet que l'historiador ha de recapturar un mòdul d'anàlisi històrica que inclougui com a mòdul bàsic el fet nacionalitat, que fins ara ha estat menyspreat. La nacionalitat només ha estat utilitzada com a terme (d'estratègia política), en un sentit polític i econòmic, i em sembla molt més ampli. Els lingüistes, psicòlegs socials, pedagogs, etc. podrien afegir-hi coses noves.

- Molas.- Això parteix d'un concepte poc concret de nacionalitat. Crec que caldria precisar-ne les diferències.
- Borrell.- El cas francès és molt característic del que passa avui. La unificació de l'Estat va ser molt subtil. I què passa avui? Gent que semblaven morts, a Bretanya i Occitània, s'aixequen. Això respon la pregunta de quins són pobles i quins no ho són. Ells mateixos ens ho diuen, segons si ressorgeixen o no. No ha de ser una definició conceptual, sinó que és el mateix poble qui es defineix. Per definir el concepte de "poble" és vàlid dir que és una categoria de gent oprimida. A nivell nacional és l'aixecament contra una opressió nacional. Matisant això s'arriba al punt fonamental.
- Molas.- Però, quan hi ha prou poble, per a dir-ne nació? Quan podem parlar de nació? Quan s'aixequen dos, deu, cinquanta individus? Quan se n'aixeca la meitat?
- Borrell.- És molt clar. Algèria no era nacionalitat fins que no es va aixecar com a poble.
- Termes.- Hi estic d'acord.
- Molas.- Però això seria com definir una classe només quan està organitzada. Movent-nos únicament a nivell de consciència (i de consciència política) no anirem, en precisió, gaire lluny.
- Termes.- Coincideixi o no amb alguns esquemes prefabricats, el fet nacionalitat subsisteix. Una afirmació excessivament política no és suficient; cal ampliar-la amb una gamma de matisos ètnics, folklòrics, voluntaristes, etc. Cal veure també la nacionalitat com una certa voluntat de ser allò que ets. Ha arribat un moment en el qual també em sembla vàlida l'afirmació de Ventura Gassol "som catalans perquè volem ser-ho".
- Molas.- Això, des d'un punt de vista analític, és massa imprecís. Potser és vàlid per a la pràctica, però no massa per a una anàlisi. Crec que cal distingir entre la història de la consciència i la història de les nacionalitats (més àmplia).
- Meyer.- Als EEUU hi ha grups que et diran "jo sóc texà". S'utilitzen les paraules "poble", "nació", "nacionalitat" com a equivalents, com a estructures permanents, eternes, quan sembla que és més important l'aspecte voluntarista. Al R^og^o selló o a Alsàcia es veu clarament que hi ha moments de la història on els rossellonesos o els alsacians escullen a favor de França de manera conscient, encara que la seva personalitat sigui diferent. En el moment de la Revolució Francesa, Alsàcia es llença en braços de França, com anota Engels amb l'amargor d'un nacionalista alemany que

veu perdut aquest sector que creu propi. Ara hi ha grups que descobreixen l'"alsacianité", que denuncien l'imperialisme francès. Em sembla que s'oblida l'origen real de la situació. Quan es parla del fracàs de la burgesia catalana en l'estat espanyol podríem tenir en compte l'èxit piemontès d'Itàlia. Per què Torí i el Piemont aconseguïen formar la unió d'Itàlia, i Barcelona i Catalunya no ho aconseguïen? La burgesia imperialista del nord d'Espanya té un marc més ampli que l'ibèric; l'uropeu. El creixement econòmic català no sé en quina mesura entra en el tema de l'expansió d'Europa, ni quina és la seva situació de dependència respecte al capital estranger. Cal considerar problemes com la desnacionalització de l'economia i la immigració de grups d'altres llengües.

- Termes.- En les teves preguntes hi ha una càrrega de problemes molt amplis i és difícil de donar una resposta global. Respecte a Alsàcia jo diria que pobles diferents s'uneixen, pacten o es fonen per realitzar un projecte comú. Alsàcia carrega l'accent en un voluntarisme i afegeix un element que influeix en uns canvis polítics que fan arribar a una consciència nacional. Sobre el Piemont i el seu paral·lel en un procés d'unificació d'Espanya, hi ha un fulletó anarquista de Diego Ruiz que estableix la igualtat Piemont-Catalunya. Sobre la immigració a Catalunya, n'hi ha hagut de dos tipus: 1) agrària en el període 1920-30, que s'ha integrat clarament, i 2) funcionaris no integrats, nacionalistes espanyols. Hi ha molts sectors que no desitgen la integració. L'actual és un altre problema molt complex.
- Borrell.- Un cas significatiu és l'occità. Els felibres del XIX vó lien una Occitània poètica sense ressó popular. Avui, gent provençal o bordelesa es senten d'un mateix poble, i aquesta és la novetat. Aquest poble no s'havia reconegut a sí mateix, però ara es reconeixen per una llengua comuna, per uns costums, i, sobretot, perquè han vist que tenien el mateix tipus de problemes polítics i econòmics. Un home de Bordeus i un de Niça semblaven deslligats, però avui es troben en una mateixa situació: turisticació massiva, imperialisme, etc. La seva constitució és la resistència a una opressió més i més brutal.
- Izard.- Meyer ha apuntat el tema de la colonització d'Espanya pels catalans. Vicens en parlava, però crec que els estu dis ens van demostrant que és més important la colonització estrangera d'Espanya i hem de preguntarnos fins a quin punt la burgesia catalana ha intervingut en aquesta venda per la seva relació amb el capital espanyol. El con server Massó no té cap importància al costat de les en tregues mineres i ferroviàries al capital estranger i crec que la burgesia catalana hi va participar.
- Balcells.- En una època on la burgesia catalana estava duent una llu ita nacionalista, es produeix la impotència d'explotar les mines de Sòria i Cardona, que passen a capital estranger. El mateix ocorre amb la indústria hidroelèctrica. La vaga de la Canadenca de 1919 i el ressó que té és interessant per tractar-se d'una companyia de capital estranger; la vaga té, doncs, implicacions de lluita ant imperialista.
- Cuadrat.- Jo establiria quatre nivells: 1) el cultural, estudiat pels antropòlegs, com per exemple en els Ensayos de Antro-

pologia Social, de C. Lisón; aquest parla d'àrees culturals, de cultures i subcultures a la Península. Seria quel com verificable empíricament: jo ho qualificaria de "fet diferencial". 2) la consciència -minoritària o majoritària- d'aquest fet diferencial: la consciència idiomàtica, de que parlava en Termes, podria jugar-hi un paper fonamental. 3) la voluntat de donar-li un contingut i una solució política al fet diferencial. I 4) la conversió de la consciència nacional en plataforma o programa polític. No està massa clar allò que és determinant, si la base cultural o el factor voluntarista. Podríem parlar d'una dialèctica voluntat-realitat, de manera semblant a la voluntat-necessitat, esmentada per Althusser. En el cas català potser l'element voluntarista tindria una major importància que la diferenciació cultural.

- Estivill.- Tenim una proposta a plantejar: la necessitat de continuar aquestes converses amb gent procedent d'altres disciplines. L'eix d'unes properes sessions podria ser el tema de l'estat.
- Pujol.- Parlant d'una tesi marxista, Termes, has dit que el desenvolupament econòmic comporta una integració econòmica. Això és clar a alguns nivells, però en els aspectes de grups d'interessos crea forces centrífugues i desnivells entre grups semblants. D'altra banda, què entenem per integració econòmica?
- Termes.- Jo no citava, per interpretar el marxisme, allò que havia dit Marx, sinó que m'interessa de veure allò que creuen els historiadors o els polítics marxistes, i com apliquen el marxisme que coneixen. El moviment econòmic, afirmen, porta cap a una integració universal. Entre 1872 i 1932, allò que de Marx s'aplica a la pràctica històrica és l'afirmació de la immediata creació d'un món econòmic universal que esvaeix les nacionalitats, especialment les menors. Que això no és el que deia Marx no vol dir que no sigui el que realment s'utilitzava pamfletàriament.
- Pujol.- Aquesta és la interpretació de la base econòmica dels nacionalismes europeus. Però és incorrecta, perquè s'ha quedat curta.
- Izard.- Aquesta interpretació no era més que saint-simonisme. En el moviment obrer català podria venir d'altres procedències, també. Quan parlem d'influència marxista fem una reducció excessiva d'elements que provenen de moltes altres fonts, de corrents ideològics molt diversificats.
- Gerpe.- Les dificultats de la Generalitat sobre qüestions socials amb la UGT crec que provenen de problemes anteriors. A nivell estatutari, a l'Assemblea de Parlamentaris ja no s'arriba a cap solució, i això es plantejarà amb més gravetat en les discussions a les Corts Constituents.
- Termes.- Jo matisaria dient que la Generalitat volia la legislació social perquè tenia una visió nacional dels problemes i desitjava com més competències millor.
- Balcells.- Cal tenir present que els socialistes s'oposaren al fet que l'Estat cedís a la Generalitat la legislació social o laboral. Els socialistes es sentien incorporats a la

burocràcia central. Presentaren com a objecció la possibilitat que la Lliga arribés al poder de la Catalunya autònoma i anul·lés o reduís els progressos en matèria laboral. Però la realitat va contradir els prejudicis dels socialistes de Madrid. Les bases de les esquerres eren més sòlides a Catalunya que a la resta d'Espanya, i dos anys més tard els socialistes havien caigut del poder a Madrid mentre que les esquerres seguien encara al front de la Generalitat. Fou aleshores quan les dretes, des de Madrid, anul·laren la Llei de Contractes de Conreu, basant-se en el fet que la legislació social no era de la competència de la Generalitat, tal com havien demanat els socialistes al 1932.

- Termes.- Aquesta actitud socialista amaga la voluntat de no donar uns drets a les nacionalitats. És una voluntat de no concedir un dret a la base catalana amb l'argument que el poder català cauria indefectiblement a mans de la Lliga.
- Molas.- Però al País Basc...
- Termes.- A les votacions, a vegades guanyen les dretes, però no per això la democràcia popular pot estar en contra del sufragi universal. I també sabem que el vot de les dones ha estat més conservador que el dels homes, però no per això anem en contra del dret femení al sufragi. Hi ha drets inalienables, com el de les nacionalitats.
- Gerpe.- Hem traslladat el problema al País Basc. Hi havia unanimitat en la coalició republicano-socialista, que veia problemes en el pla religiós. Per tant no podem només culpar els socialistes sinó tota la coalició governamental, d'això.
- Cucó.- Voldria recordar la ràpida tramitació de l'estatut base, el 1936.
- Rodés.- La solució que es va donar tot atorgant l'estatut violentava el dret d'autodeterminació.
- Balcells.- És millor de no plantejar el problema en termes morals. L'imperialisme encobert del socialisme espanyol del 1931 s'evidencia en el fet que trobés en el clericalisme del Partit Nacionalista Basc un motiu per oposar-se a l'autonomia basca, en comptes d'oferir una opció autonomista progressista, confiant en la força de la UGT a Euskadi (opció que acabarien oferint en part més tard els socialistes).
- Giralt.- Cal recordar que per la gent dels trenta el problema nacional basc no es plantejava pas amb la claredat d'avui, ja que tenia unes característiques quasi teocràtiques, ben oposades al poder republicà. Aquest tint catòlic fa comprensibles les reticències i cauteles. Si entre la mateixa ERC ja hi havia por que la Generalitat caigués en mans de la Lliga, imaginem com anaven les coses al País Basc i no ens estranyarem de l'oposició que va trobar la solució del seu problema nacional.
- Gabriel.- Seria fonamental veure com l'obrerisme espanyol no es preocupa dels problemes nacionals. O només ho fa per tàctica. I també com en els llocs on existeix un fet nacio-

nal els grups obrers s'incorporen a la lluita i hi donen unes alternatives.

- Balcells.- Es evident que sovint fou una adhesió purament tàctica, sobretot per part del PSOE, que no vol un partit socialista autònom a Catalunya.
- Cuadrat.- A nivell específic, és interessant de veure com el pes del grup basc del PSOE va marcar bastant la posició d'aquest davant el problema de les nacionalitats ibèriques. La lluita dels socialistes bascos contra els nacionalistes -i el quasi monopoli del nacionalisme per la burgesia- ajuden a explicar l'actitud reactiva del Partit contra les reivindicacions nacionalistes. En el cas de Catalunya el PSOE es va incorporar a la campanya en favor de l'autonomia, per motius potser decididament oportunistes.
- Balcells.- Jo preguntaria als historiadors del moviment obrer basc si existien grups socialistes bascos que expressessin posures disconformes amb la línia central del PSOE.
- Cuadrat.- Aquesta pregunta entra dins el problema de la conjunció republicano-socialista. Em sembla que les dissidències internes dels socialistes de Bilbao són conjunturals i per problemes a part del tema basquista. Fusi, a Oxford, està estudiant el PSOE basc i la qüestió nacional.
- Termes.- Crec que sobre l'Estatut podem parlar més de les circumstàncies on es va produir. I sobre si amb les diferències de partits i de grups s'han vist diferències d'actituds. A posteriori hi ha interpretacions de la República Catalana; per exemple, la família Urales té una actitud negativa respecte a la desaparició de la República Catalana: creuen que les Corts Espanyoles no tenien dret a ficar-se en una qüestió interna nostra. En aquesta línia la CNT catalana hi estava d'acord. Convindria més informació sobre el pas de la República Catalana a la Generalitat i aclarir més exactament les posicions que es prenen. No discuteixo, ara, els aspectes jurídics.
- Gerpe.- He seguit els tres dies de la República Catalana i em pregunto quina és aquesta col.laboració de la CNT. La CNT el 18 publica una carta del "Consejo Regional" dient que no haurien col.laborat mai amb els independentistes. Quin sentit polític té per a la CNT la República Catalana? El repartiment de forces com queda? Si això anava acompanyat de mesures revolucionàries de reforma, o no, és el que cal aclarir. A la premsa hi ha una tendència a amargar que s'ha proclamat la República Catalana. Quant a l'exèrcit, Macià no toca gairebé res de bàsic. Crec que en el fons no hi ha cap intent sòlid de consolidació; només s'intenta de replantejar una problemàtica per advertir el govern central de l'existència del problema.
- Termes.- Crec que has fet un pas excessiu: el document de la CNT el 18 no és pas l'única presa de posició sobre el problema. La República Catalana no és la separació, voldria ser un punt de partida per anar cap a un pacte d'igual a igual. La CNT, en aquest document, diu que està en contra del separatisme, però és federalista i creu que té dret a demanar el pacte federal. Per altra part, hi ha un altre sector de la CNT, "El Luchador", que va advertir Peiró que la seva postura era imperialisme espanyol.

- Gerpe.- Es que hi havia un problema de terminologia, els noms que s'atorgaren a la naixent República Catalana eren diversos. El més utilitzat deia República Catalana dins la República Federal Espanyola.
- Termes.- Però, qui té dret a dir la manera com s'ha de regir Catalunya, si no és la pròpia Catalunya? Evidentment, ningú.
- Bonamusa.- A més de la CNT els altres grups del moviment obrer, i concretament el BOC, mantenen la necessitat de la no-desproclamació de la República Catalana. El nucli fonamental del seu atac a l'Estatut és que no s'ha permès que funcionés la República Catalana.
- Termes.- I que l'Estatut ha estat "concedit" per unes Corts espanyoles, quan eren només els catalans qui havien de decidir el seu destí.
- Bonamusa.- És interessant de recordar que molts elements del BOC procedien d'Estat Català. Recordem el fullet de Jaume Miravittles Ha traït Macià?
- Ucelay.- Els grups separatistes escindits d'Estat Català van anar a veure Macià per proposar-li la creació d'una força de defensa, dita Guàrdia Cívica Republicana, que no va arribar a funcionar. I els sectors "purs" -com Nosaltres Sois- van tenir la creació de la Generalitat com una traïció i es van manifestar en contra de l'Estatut perquè no s'havia anat a la independència, mentre que la majoria dels nacionalistes van considerar necessari utilitzar l'Estatut com base de treball polític.
- Molas.- La idea que circula aquí, ara, és que els grups més a favor de la reivindicació nacional foren el BOC i la CNT! Em sembla que és excessiu.
- Termes.- La desproclamació de la República Catalana no és una traïció de la petita burgesia, perquè la Generalitat representava un pacte. En cert sentit, vist des de la classe obrera, sí que hi havia "traïció" no portant a fons l'autodefinició.
- Bonamusa.- Durant força temps hi ha un recolzament tàcit de la Generalitat per part de les forces obreres, i es crea un poder homogeni enfront del govern central. La CNT estableix diferències entre Govern Civil-Anguera de Sojo i Generalitat-Macià, i encara les estableixen molt més altres organitzacions, com per exemple el BOC, que ataquen el govern central i respecten, en un primer temps, el poder de la Generalitat.
- Balcells.- L'anarquista Buenacasa confessa que els faïstes havien posat moltes esperances en els inicis de la República.
- Termes.- I Martínez Prieto recorda el mateix amb indignació.
- Cucó.- He trobat documents dels anarquistes valencians a la revista "Estudio", respecte a l'estatut català, on s'hi manifesten contraris perquè creuen que els governs autònoms són tan tirànics de la classe obrera com els centrals. Això el 1933.

- Termes.- És clar, ja han passat els aixecaments de l'Alt Llobregat, etc.
- Bonamusa.- Fins que es trenca la relativa calma de la República, els primers que reben són les organitzacions obreres, i la repressió es dirigeix des de Madrid via govern civil, i no pas des de la Generalitat. Quan la CNT trenca el foc, l'atac va, d'entrada, contra el govern central de Largo Caballero, etc. i contra la delegació a Catalunya d'aquest govern central: el govern civil.
- Balcells.- I després, el maig de 1936, al Congrés de Saragossa, confessen que van votar i es van preparar per defensar l'Estatut en el cas d'un alçament militar després de les eleccions de febrer. La història no es repeteix, però les postures del '31 amb les del '36 són equivalents en molts aspectes.
- Termes.- Jo he parlat de les crítiques que els de la CNT feien a l'Estatut, però a l'hora de la veritat tots el voten malgrat les doctrines apolítiques "oficials".

3.

TRANSFORMACIONS AGRÀRIES
I INDUSTRIALITZACIÓ

ponències i debat

3.1.

Principals problemes de la història agrària

per Emili GIRALT

guió previst

I. CANVIS EN LA DISTRIBUCIÓ DE LA PROPIETAT I EN EL RÈGIM D'EXPLOTA CIÓ DE LA TERRA

A) Les desamortitzacions eclesiàstica i civil

- Estat actual de la qüestió.
- Llacunes més importants en el coneixement del procés desamortitzador: la desamortització de Godoy; la desamortització del Trienni Liberal; la venda de propis anterior al 1855; la desamortització comunal; el problema de la redempció dels censos; la variable incidència de les lleis desamortitzadores segons la plataforma socioeconòmica preexistent.
- Les lleis desvinculadores: peculiaritats de la vinculació dels patrimonis a Catalunya.
- Fonts: 1) expedients de compra de les Delegacions d'Hisenda; 2) protocols notariaus; 3) Registres de la Propietat; 4) arxius diocesans; 5) arxius nobiliaris i patrimonials; 6) col·leccions legislatives i jurisprudencials.

B) La dissolució del règim senyorial

- Estat actual de la qüestió.
- El problema del "senyoriu jurisdiccional" i del "senyoriu territorial" a Catalunya.
- Persistència de la gran propietat nobiliària?
- El paper de l'emfiteusi dins el règim senyorial català.
- La participació dels senyors laics en la percepció del delme eclesiàstic.

- Fonts: 1) jurídiques: reials ordres, reglaments, etc., relatius a l'aplicació de les lleis abolicionistes; plets entre ex-senyors i ex-vassalls; jurisprudència; 2) llistes de primers contribuents; documentació cadastral; 3) arxius nobiliaris i patrimonials.

C) La legislació liberal i els règims d'explotació de la terra

- L'individualisme agrari enfront de la propietat comunal i de les coercions col·lectives tradicionals.
- Impacte de la llei de 1813, de la llei Hipotecària, de la llei d'Enjudiciament Civil i del Codi Civil sobre les formes consuetudinàries d'explotació de la terra: l'emfiteusi, la rabassa morta, la parceria, els arrendaments.
- Fonts: 1) Compilacions legislatives; 2) Dret consuetudinari; 3) Publicística en defensa del Dret Català; 4) Memòries de l'Audiència Territorial i de la Direcció General del Registre de la Propietat.

II. LES TRANSFORMACIONS AGRÀRIES.

A) El punt de partida: l'agricultura "a ús i costum de bon pagès"

- Característiques definitòries.
- Pràctiques agrícoles: persistència total o parcial dels usos tradicionals.
- Varietat comarcal
- Fonts: 1) arxius patrimonials; 2) contractació agrària i inventaris "post mortem"; 3) publicacions tècniques.

B) Innovacions agrícoles

- Nivell científic-tècnic respecte al nivell de la ciència agronòmica en general; l'ensenyament tècnic.
- La lluita contra el guaret i els seus resultats.
- Els nous conreus: morenc, patata, remolatxa, prats artificials, increments del regadius.
- Expansió i crisi de la viticultura.
- Utilització de nous fertilitzants: cronologia, difusió, resultats.
- Renovació de l'utilatge; mecanització i motorització del camp.
- Les gran obres hidràuliques i l'agricultura.
- Evolució de la ramaderia i les seves relacions amb l'agricultura.
- Fonts: 1) revistes tècniques; 2) publicacions oficials; 3) tractats i "cartilles" d'agricultura; 4) Diccionaris i enciclopedies agrícoles; 5) traduccions d'obres científiques i tècniques.

C) Factors retardataris

- L'estructura de la propietat; la dissociació capital-treball en l'agricultura.
- La descapitalització del camp.
- El problema de la comercialització dels productes.

D) Evolució de la superfície cultivada, dels rendiments i de la producció.

- Distribució geogràfica dels conreus; canvis en el temps.
- Rendiments i producció; variants comarcals.
- Fonts: documentació cadastral; comptabilitat agrícola.

III. EL MERCAT INTERIOR I LES EXPORTACIONS AGRICOLES.

A) Formació del mercat interior

- L'estudi dels preus: sèries comarcals.
- De l'agricultura de l'autoconsum comarcal a l'agricultura comercialitzada.
- L'impacte de la crisi general agropecuària de finals de segle XIX; les crisis posteriors.
- La política aranzelària i l'agricultura.
- Fonts: "La crisis agropecuaria" (7 vols.); premsa periòdica econòmica i tècnica.

B) L'agricultura d'exportació

- Productes exportats i evolució de les exportacions.
- Els mercats exteriors.
- Fonts: 1) Anuaris del Comerç Exterior; 2) Premsa econòmica; 3) Legislació.

IV. ELS PROBLEMES SOCIALS AGRARIS

- Problemes generals.
- Absentisme dels propietaris.
- Tendència a la desaparició del jornaler agrícola.
- Les classes rurals davant els canvis en la tècnica i la producció.
- Problemes específics: el conflicte rabassaire.
- El cooperativisme agrari.
- Fonts: premsa periòdica local, periòdics de les organitzacions de classe.

ponència

Cenyirem la present ponència al plantejament d'alguns problemes d'ordre jurídic i legal -la desamortització i la dissolució del règim senyorial- i a l'examen de les diferències existents entre l'agricultura de signe tradicional i l'agricultura tecnificada i moderna. Els altres punts del guió-programa podran ser tractats a l'hora de la discussió de la ponència. De totes les qüestions que té plantejades la història agrària del segle XIX, una de les més importants és la desamortització civil i eclesiàstica.

Sobre aquest punt tenim avui algunes obres de conjunt, com la de Tomás y Valient El marco político de la desamortización i la de Simón Segura La desamortización española en el siglo XIX, que proporcionen una bona base informativa i una interpretació dels fets en general correcta. Disposem, a més, d'una colla d'estudis monogràfics a nivell diocesà o provincial, com per exemple els dedicats a Sevilla, Navarra, Guipúscoa, Toledo, Valladolid, etc. Es d'aquesta classe d'estudis d'on cal esperar un millor coneixement de les conseqüències de la desamortització. En relació als Països Catalans hi ha una sèrie de treballs inèdits sobre algunes comarques del Principat i del País Valencià, sobre Mallorca, Menorca i Eivissa; els treballs publicats per Simón Segura ofereixen alguns inconvenients d'ordre metodològic degut al caràcter unilateral de les fonts utilitzades.

Dintre la llarga durada del fenòmen desamortitzador, l'etapa més inconneguda és la protagonitzada per Godoy. Un estudi recent de Richard Herr tracta els problemes més generals d'aquesta etapa i es detura analitzant alguns exemples dels bisbats de Jaén i de Salamanca. No hi ha cap al·lusió concreta a problemes de la desamortització als Països Catalans.

Quant a la desamortització del Trienni -que posa en vigor lleis de l'època de les Corts de Cadis i noves disposicions legals-, de Catalunya estrictament tampoc no en sabem gairebé res. El Departament d'Història Contemporània de la Universitat de Barcelona va iniciar fa dos anys una recerca a l'Arxiu de Protocols, i el resultat fou la troballa d'un bon nombre d'escriptures de compra-venda. Encara que no representin ni de bon troç la totalitat de les operacions efectuades, constitueixen, tantmateix, una primera aproximació al tema. En canvi, aquesta etapa desamortitzadora està ben estudiada respecte al País Valencià gràcies a la tesi doctoral -encara inèdita- de Joan Brines i Blasco.

El balanç que avui pot fer-se de la desamortització -crec que això és vàlid tant per a la del Trienni com per a la de Mendizábal i Maizoz- és que ni els legisladors van pretendre que fos una reforma agrària ni existia la possibilitat que poguessin pretendre-ho. Hi va haver algú -Flores Estrada, per exemple- que, excepcionalment, va defensar uns criteris que podien desembocar en una redistribució de la propietat a favor dels conreadors de la terra; però els motius més importants que van promoure l'adopció i l'aplicació de les lleis desamortitzadores foren d'ordre hisendístic -disminuir el deute públic- i polític: destruir el poder socioeconòmic de l'Església, i captar per la causa liberal el sector social que s'hauria de beneficiar de les transferències de la propietat.

Un dels problemes més íntimament lligats al procés desamortitzador és la venda de "propis" anterior a 1855. Els municipis havien tingut, des de temps immemorial, un conjunt de propietats a disposició dels veïns. Algunes d'aquestes propietats foren considerades ja per la legislació del segle XVIII com a "béns de propis". La diferència entre "béns de propis" i béns pròpiament "comunals" no és massa clara en molts dels textos legals. Sembla, però, que és correcta la següent definició: els "béns de propis" són aquells béns que en un principi, remotament, havien estat propietat col·lectiva de tots els membres de la comunitat rural, però que per exigències de la mateixa organització municipal, per comptes d'un usdefruit directe d'aquests veïns van passar a mans de la corporació o institució municipal. Aquests béns tant podien incloure la casa consistorial, l'edifici destinat a escola, les sitges per guardar-hi el gra, com parcel·les de terres de conreu o de bosc que l'ajuntament arrendava al millor postor. D'aquesta manera el municipi obtenia uns ingressos en metàl·lic amb els quals podia atendre les seves necessitats. Des del segle XVIII, almenys, l'Estat intervé en l'administració d'aquests béns i participa de llurs beneficis gravant-los amb impostos que molt sovint representaven el 20 per 100 del seu rendiment. Els béns pròpiament "comunals" -o sigui els explotats directament pels veïns, sense més intervenció de l'ajuntament que la d'establir un sorteig o de regular la distribució rotativa de les parcel·les- són objecte d'una triple erosió: d'una banda el mateix municipi, com a institució, segrega una part d'aquests béns comunals per convertir-los en "béns de propis", separant-los, per tant, de l'explotació directa dels veïns; d'altra banda els senyors baronals o jurisdiccionals pretenen convertir els béns comunals en béns senyorials, la qual cosa és una manifestació de la reacció senyorial que caracteritza el segle XVIII; i per últim l'Estat estimula la conversió d'aquest patrimoni comunal en béns de propietat privada. Malgrat tot, però, la propietat comunal arri-

ba a mitjans del segle XIX com constituint encara una massa immensa de terres, de muntanyes, de boscos i de prats. Seria molt interessant de conèixer aquest procés d'erosió dels béns comunals anterior a la llei Madoz de 1855 i l'inventari a nivell municipal d'aquesta classe de béns. Fins que tinguem una idea prou precisa de llur importància no tindrem una imatge vàlida de les conseqüències de la desamortització disposada per Madoz.

Un altre punt sobre el qual tenim només idees molt vagues és el de la incidència de la desamortització sobre les terres tingudes a cens o establertes en emfiteusi, que a Catalunya era la forma predominant d'explotació de les terres propietat dels ordes religiosos. Un cop eliminat el senyor directe, l'emfiteuta tenia un dret preferent sobre aquelles terres: només calia que redimís el cens i consolidés el domini útil -que ja tenia- amb el directe, que adquiriria per la redempció del cens. Les normes legislatives donades des de Mendizábal són molt confuses i el fet que siguin tan reiteratives fa pensar que els creadors no van aprofitar les possibilitats que els oferien les lleis, i que acabaren perdent el domini útil de la terra. Si no fos així -és a dir: si a Catalunya la redempció de les emfiteusis pels creadors fos un fet normal i generalitzat- aleshores tindríem un procés molt distint del que s'esdevingué a Espanya en general, on la inexistència d'emfiteusis va fer que el comprador de béns desamortitzats no topés amb l'obstacle o la interferència del cens fent possible així la concentració de la propietat a mans de nous latifundistes. Examinar la plataforma jurídica i consuetudinària preexistent a la desamortització és també una feina ineludible i volem aclarir l'abast i les conseqüències del procés desamortitzador. Unes mateixes lleis no sempre i pertot produeixen els mateixos efectes.

Les millors fonts per estudiar la desamortització són els expedients de compra-venda de les delegacions d'Hisenda o les escriptures corresponents dels arxius notariaus. Són les úniques fonts que permeten aclarir la personalitat del comprador, la diferència entre el preu de taxa i el de venda, la forma de pagament, la localització precisa de la finca, els censos que la gravaven, etc. etc. D'una manera subsidiària poden ser útils els Registres de la Propietat, on s'inscrivía un extracte de l'escriptura. El Registre de la Propietat de Barcelona -que des d'un punt de vista agrari no té massa importància- es conserva bé, però no és de fàcil accés. Els de molts districtes de Catalunya foren destruïts durant la darrera guerra civil.

Tenim, també, els arxius diocesans. Alguna prospecció feta al de Barcelona i al de Tarragona permet de dir que un i altre contenen abundosa documentació; el de Barcelona, en particular, té una sèrie de lligalls amb documents de l'època de Godoy. Es tracta, però, d'una documentació molt barrejada i difícil de manejar.

Una altra font, que haurem d'esmentar repetides vegades, són els arxius nobiliaris i patrimonials, que poden facilitar-nos notícies sobre d'adquisició de béns antigament eclesiàstics o comunals.

Cal esmentar, per últim, les col·leccions legislatives i jurisprudencials, de consulta inexcusable per tal d'entendre i interpretar correctament un procés que comença amb Godoy a finals del segle XVIII i no acaba fins a principis de l'actual.

Una altra qüestió important és la dissolució del règim senyorial i les seves conseqüències sobre la distribució de la propietat. Sobre aquest punt crec que la imatge, vàlida per una gran part d'Espanya, de la conversió de les antigues jurisdiccions en propietat privada,

no pot aplicar-se a Catalunya, on la major part de les terres de l'aristocràcia estaven cedides en emfiteusi. Quan els antics senyors intentaran usurpar aquestes terres es trobaran no solament amb pràctiques i drets consuetudinaris -fàcilment oblidats o dissimulats pels tribunals que havien de resoldre els plets entre ex-senyors i ex-vassalls- sinó amb capbreus i altres escriptures notariales on constava clarament l'establiment emfitèutic i la perpetuïtat del domini útil a mans del conreador. Això no vol dir, però, que alguns aristòcrates no ho intentessin. Recordo el cas del duc de Medinaceli, successor dels ducs de Cardona, del comte de Prades, del marquès d'Aitona i de molts altres senyorius menors escampats per tot Catalunya. Cap els anys 1860 s'inicià un plet entre el duc de Medinaceli i els "terratinents" de la Conca d'Odena; el duc reclamava aquelles terres -sobre les quals els antics ducs de Cardona havien exercit la jurisdicció- com a propietat privada; el plet s'allargà fins a l'any 1898 i el Tribunal Suprem -que tant condescendent s'havia mostrat en molts altres casos referents a senyorius d'Andalusia o d'Extremadura- acabà fallant a favor dels antics vassalls de la Conca d'Odena. En contra d'aquest exemple, i d'algun més que podríem trobar, tenim el cas de la casa ducal d'Alcalà, a Sevilla, per a la qual la conversió en propietat privada d'antigues terres jurisdiccionals fou una feina relativament fàcil, ja sigui perquè la condició jurídica dels conreadors no estava tan precisament definida com ho hauria estat si hi hagués hagut un contracte emfitèutic, ja sigui per la mateixa prepotència social, econòmica i política de la casa d'Alcalà. Com ho demostren els llibres de comptabilitat d'aquella casa, n'hi havia prou amb institucionalitzar metòdicament el suborn dels funcionaris judicials que havien d'intervenir en el plet, per tal d'obtenir una sentència favorable.

Un punt una mica al marge d'aquesta qüestió, però molt interessant dintre la complexitat del règim senyorial català, és la participació dels laics en la percepció dels delmes. Per definició, el delme era un impost eclesiàstic, inspirat en la mateixa Bíblia, que gravava els productes de la terra. Encara que aquest gravamen fos sempre proporcional al volum de les collites, no era sempre al mateix per tots el productes. De vegades era, efectivament, la desena part, però molt sovint era una onzena, una divuitena, una vintena o qualsevol altra part alíquota de la collita allò que el pagès havia de lliurar als delmadors. Ara bé: a Catalunya -i en general a tots els països de l'antiga Corona d'Aragó, més rarament a Castella- el delme no solament el percebia l'Església sinó que hi havia participants laics -nobles, generalment, per bé que no necessàriament- els quals per concessió de l'Església, per compra, per usupació o pel que fos, cobraven una part del delme. També la Corona, per privilegis antics, hi participava, i des del temps de Felip II cobrava el delme corresponent a la "casa major delmera" de cada parròquia. Però el que volia assenyalar no és la disparitat de parts alíquotes compreses sota el nom del delme, ni les causes ni la cronologia de la participació dels laics en la seva percepció, sinó el fet que quan la legislació liberal suprimeix el delme i imposa una contribució territorial de signe modern, els antics nobles coparticipants seran indemnitzats. És un factor a tenir en compte a l'hora de preguntar-nos per què l'aristocràcia catalana, i en general l'espanyola, que com a classe privilegiada de l'antic règim sembla que li pertocaria de militar en les files carlines, ho fa en les liberals. Això, juntament amb les possibilitats de convertir l'antiga jurisdicció en propietat privada, poden ajudar a explicar el paper aparentment aberrant que juga la noblesa en les pugnes del segle passat entre liberals i absolutistes.

Les fonts per l'estudi d'aquestes qüestions són, en l'ordre jurídic, les lleis abolicionistes fins a la definitiva del 1837 i les reials

ordres i reglaments per la seva aplicació, així com els plets, que són nombrosos, entre ex-senyors i ex-vassalls. Si examinéssim les col·leccions de jurisprudència del Tribunal Suprem trobaríem prou exemples dels intents de l'aristocràcia per fer-se amb la propietat de la terra invocant la naturalesa "solariega" de l'antic domini jurisdiccional.

Seria també molt interessant un estudi sistemàtic i comparatiu de les llistes de primers contribuents. Aquestes llistes no abunden tant com potser voldríem, però existeixen al llarg del segle XIX, perquè moltes vegades l'administració confia determinades missions de tipus polític, electoral o fins i tot de vigilància de l'exercici de llibertat d'imprensa, als majors contribuents de cada terme, partit judicial, o província. Un examen comparatiu d'aquestes llistes permetria d'establir la continuïtat o la ruptura del predomini socioeconòmic i polític de l'antiga noblesa i la seva substitució per elements de la burgesia. Recordo la llista de primers contribuents de la ciutat de València corresponent a l'any 1852 que un atzar em va fer caure a les mans. Hi constava una majoria de noms de la vella aristocràcia, i vaig atribuir aquest fet a l'escassa industrialització del País Valencià i al predomini que devien tenir les forces socials de l'antic règim dintre la societat valenciana. L'examen, però, de les llistes del mateix any corresponents a la ciutat de Barcelona, ens demostra que al costat, i a voltes molt per damunt, dels Girona, els Rull, els Bonaplata, considerats com a prototipus de capitans d'indústria, promotors de la industrialització i representants dels inicis del capitalisme, figuren com a majors contribuents els marquesos de Casa Fontanelles, de Castellvell, de Sentmenat i d'Alfarràs. I si examinéssim la llista de l'any 1854 dels contribuents que pel concepte de la territorial paguen més de 50.000 rals anuals, llista referent a tot Espanya, i que comprèn 53 noms, podríem refer la nòmina de la grandesa d'Espanya a la qual l'any 1932 l'hi foren confiscades les propietats. Una prova més de la immobilitat de la gran propietat territorial i de la persistència de la classe nobiliària com a propietària de la terra malgrat les lleis abolicionistes del règim senyorial i la desvinculació dels "mayorazgos".

A un nivell municipal també el cadastre i els "amillaraments" podrien mostrar-nos els canvis operats en la propietat. L'indole local d'aquestes fonts, però, fa que l'única manera d'arribar a uns resultats significatius sigui comptant amb equips de treball que sistemàticament investiguin en un bon nombre d'arxius.

Dins l'àmbit jurídic que fa un moment estàvem tractant, caldria també veure l'impacte de la legislació liberal sobre els règims consuetudinaris d'explotació de la terra. Amb l'adveniment del liberalisme -i abans que aquest sigui formulat en termes polítics- es produeix una pugna entre l'individualisme agrari i la propietat comunal que comportava una sèrie de coercions col·lectives incompatibles amb el nou concepte de la propietat. La propietat privada individual s'enfronta amb les pràctiques consuetudinàries d'alternança obligada de guarets i sembrats, d'aprofitament col·lectiu dels rostolls, dels pàmpols de les vinyes, de les pastures, etc. La llei dita del foment de l'agricultura, votada per les Corts de Cadis i restablerta després de les etapes de govern absolutista, entén que tota propietat privada és com si estigués vallada, sense que els veïns tinguin cap dret sobre la terra un cop alçada la collita. El triomf de l'individualisme agrari és un procés llarg y caldria examinar cada una de les grans lleis que formen el corpus legislatiu encara avui vigent -llei hipotecària, llei d'enjudicialment civil, regulació dels arrendaments i de les parcel·les, Codi Civil- per tal de veure com han incidit, vi

lentat-lo o desnaturalitzant-lo, sobre el règim consuetudinari de tenença de la terra i sobre les formes tradicionals de la contractació agrària.

És de doldre que els historiadors del Dret, que tan bé estudien els orígens romans, visigòtics o àrabs de les institucions, i h influèn cia que el Codi napoleònic pugui haver tingut sobre la legislació espanyola, no hagin estudiat les lleis del segle XIX i XX considerant-les com una manifestació més de les formes i dels mitjans amb els quals, a cada moment històric, una classe social exerceix el predomini damunt d'una altra. Considerades així, les compilacions legislatives i de Dret consuetudinari, la publicística en defensa del Dret català o propugnant l'acceptació del Dret civil espanyol, podrien posar en evidència la defensa d'interessos de classe disfressats unes vegades d'autoctonisme jurídic i de fidelitat a la tradició i altres vegades de necessitat de modernitzar antigues pràctiques consuetudinàries. La literatura jurídica al voltant dels contractes de parceria i de rabassa morta crec que podria fornir bons exemples d'això que estic dient.

Passem ara a considerar les transformacions reals sofertes pel món rural i per l'agricultura. El punt de partida, sobre el qual haurem d'establir un contrast amb moments o situacions posteriors, ens el dona el que per dir-ho d'alguna manera en direm "agricultura a ús i costum de bon pagès", això és: l'agricultura tradicional, anterior a l'impacte de les innovacions tècniques del segle XIX.

El terme "agricultura a ús i costum de bon pagès" el trec dels contractes agraris en els quals és habitual d'obligar el conreador a conrear segons les tècniques i el coneixement de l'ofici propis d'aquella època. Es tracta d'una agricultura de nivell standard, perfectament coneguda pels qui havier d'intervenir-hi. Seria comode de definir aquesta agricultura contraposant-la a l'agricultura posterior a la "revolució agrícola". Però la veritat és que aquesta "revolució agrícola" no sé si existeix, i ces que existeixi, no sé quan comença ni quin contingut podem lícitament donar-hi. Si ja és discutible, o almenys discutida la denominació "revolució industrial" aplicada als processos industrials, més ho és encara l'acceptació del terme "revolució agrícola". Discutible sobretot per la imprecisió cronològica que comporta; perquè si de la "revolució industrial" podem dir que té -simbòlicament- una partida de naixement en la instal·lació de la màquina de vapor, no trobem en la tècnica aplicada a l'agricultura un factor que li sigui equivalent. Podrien ser-ho la batidora-segadora de McCormick, la introducció del guano, la utilització dels adobs químics? Cap d'aquestes innovacions no té una influència comparable a la que té en la indústria l'aplicació de la màquina de vapor.

Les característiques definitòries de l'agricultura "a ús i costum de bon pagès" són les següents:

- 1) autocòsum: només una petita part de la producció constituïa un excedent comercialitzable. La primera preocupació del pagès era proveir-se de tot el necessari per l'alimentació de la família.
- 2) policultiu: a nivell de cada explotació agrícola, per tal d'assegurar l'auto-proveïment, i a nivell comarcal per tal d'evitar el problema del transport. Existència de conreus que no responen a les condicions climàtiques, edafològiques, etc.
- 3) conreu extensiu, amb guarets que comprenien la meitat o un terç de la terra campa. Per no exhaurir la fertilitat del sòl, el res-

table o supressió del guaret serà expressament prohibit en molts contractes agraris.

- 4) rendiments escassos, tant si els referim a la producció per unitat de llavor, com per unitat de superfície. Tot augment de la producció requeria una ampliació de la terra cultivada.
- 5) absorció de molta mà d'obra en els treballs agrícoles, per la manca de mecanització i per la utilització d'estris poc adequats. Predomini de la població rural i agrícola sobre la urbana.
- 6) equilibri inestable entre l'agricultura i la ramaderia: la manca de fertilitzants (fems) condiciona l'expansió de les terres de conreu, i la naturalesa extensiva dels conreus fa difícil d'augmentar el nombre de caps de bestiar. Fins que sigui possible la utilització d'adobs de tipus industrial o deslligats de la producció en la mateixa finca, no hi haurà possibilitat d'ampliar els conreus ni de millorar la productivitat de la terra.
- 7) enquadrament de les relacions de producció en un context feudal o feudalitzant en l'ordre jurídic, i precapitalista en l'ordre econòmic.

Sobre aquesta situació incideixen la "nova agronomia", les innovacions tècniques, les millores en el transport, l'especialització en els conreus, la possibilitat de comercialitzar els excedents, i conseqüentment els canvis en las relacions de producció, les noves formes de tensió social, etc.

El que primer hauríem d'escatir és quin era el nivell científic del país respecte al nivell científic general: comparar en cada moment l'estat de la ciència agronòmica catalana amb la ciència agronòmica general, i establir la cronologia de l'experimentació de les noves tècniques comparant-la amb la cronologia d'altres països, especialment dels més avançats.

No és aquest el moment de fer un "tour d'horizon" sobre la ciència catalana i espanyola del segle XIX. Em limitaré a dir que les obres de Liebig sobre els principis nutritius de les plantes i sobre les possibilitats de la química aplicada a l'agricultura foren conegudes i traduïdes molt ràpidament; i que el guano del Perú -que des del 1835 és importat a Anglaterra- és experimentat l'any 1844 als Jardins Botànics de València i de Barcelona, i ens consta que immediatament després donà origen a un comerç d'importació cada dia creixent. Per aquests dos exemples no sembla que es pugui parlar de desfasament, ni que sigui arriscat afirmar que els sectors científics interessats estaven relativament al dia, encara que no anessin a l'avantguarda de la ciència ni de la tècnica.

Però una cosa és la receptivitat a nivel experimental o de laboratori i una altra l'aplicació generalitzada d'aquestes innovacions o d'aquests coneixements. Respecte al guano, per exemple -i val la pena que ens deturem en aquest cas perquè el guano natural, com després l'artificial i més tard els adobs químics, són indicatius pels progrés agrícola assolit en cada moment-, podem assegurar que a partir de 1844 és normalment i progressivament utilitzat a l'Horta de València i als regadius del Baix Llobregat. Les dues comarques són immediates al mar i l'arribada del guano no oferia massa dificultats. Però, què passava a les comarques de l'interior on la penetració havia de topiar amb l'obstacle de la falta de comunicacions? Com seguir els passos de l'adopció de l'ús de fertilitzants artificials o d'adobs químics, sovint de procedència estrangera produïts gairebé sem

pre en llocs distants dels punts on havien de consumir-los? A part de les notícies singulars o anecdòtiques -no despreciables, però que mai no ens podran donar una idea certa sobre el consum d'adobs- caldrà recórrer a les estadístiques del comerç exterior i veure, duana per duana, les importacions anuals de fertilitzants -guano, adobs químics- i fer el mateix amb les estadístiques del transport per ferrocarril incloses en les Memòries i publicacions oficials de les companyies ferroviàries. El ministeri d'Agricultura -i abans el de Foment- rarament ha format estadístiques d'aquesta classe.

Un problema semblant planteja el de la renovació de l'utilatge. L'arada dita romana, amb cama, timó i anquer de fusta, va essent substituïda paulatinament per una arada amb pala giratòria i amb tots els elements de ferro. Ja a finals del segle XVIII l'arada mossa, de procedència francesa, era utilitzada en diversos indrets de Catalunya. Al País Valencià el mot xaruga -que prové del francès charrue- designa una arada diferent de la tradicional, introduïda també a finals del segle XVIII o a principis del XIX. Els historiadors de la "revolució industrial" han posat en relació la demanda d'estris agrícoles de ferro amb el desenvolupament de la indústria siderúrgica. Sense negar la influència que hagués pogut tenir aquesta demanda fins a mitjans del segle XIX, crec que una demanda intensa i realment important per la indústria no es produeix a Catalunya fins a la repoblació de la vinya després de la fil·loxera. Llavors es generalitzen les gran arades pels treballs de rompuda, així com els progressos en l'enologia i la vinificació requereixen la instal·lació de premses metàl·liques, substituint les antigues que eren íntegrament de fusta. La difusió del carro agrícola, que no és general fins a finals del segle passat, pot constituir també un factor de demanda a la producció de ferro.

Un mitjà per a conèixer la cronologia i la importància de la introducció de nou utilatge, o la substitució de l'antic de fabricació casolana o menestral pel modern d'origen industrial, pot ser la publicitat comercial d'aquests estris inclosa en la premsa periòdica i en les revistes de divulgació agrícola. Un d'aquests anuncis publicitaris té un valor molt diferent de la ressenya d'una prova experimental realitzada per una institució acadèmica o de la comunicació d'un agricultor que ha assajat alguna novetat: l'anunci comercial pressuposa conèixer l'existència d'una necessitat i d'una possible demanda, i disposar d'uns mitjans per a satisfer-la. L'estudi sistemàtic d'aquesta publicitat permetria la descripció del progrés tècnic de l'agricultura sobre bases bastant sòlides.

A part de la premsa informativa diària, tenim les publicacions de caràcter tècnic i de divulgació. Entre les primeres, les més antigues són les Memorias de Agricultura y Artes que del 1815 al 1821 va publicar la Junta de Comerç de Catalunya. A partir d'aquest moment, i de forma gairebé ininterrompuda, trobarem altres revistes fins arribar el 1853, quan apareix la Revista Práctica de Agricultura publicada per l'institut Agrícola Català de Sant Isidre. Més endavant les revistes tècniques i de divulgació són cada vegada més nombroses. El seu contingut és molt variat, i tot i que sovint tradueixen articles apareguts en revistes estrangeres és freqüent que el traductor al·ludeixi a situacions concretes de les comarques catalanes, establint un contrast o remarcant les modificacions amb les quals aquí s'hauria d'implantar la millora o l'experiència que dona peu a l'article. Per l'etapa anterior caldria veure les nombroses comunicacions presentades a l'Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, que no sempre són testimoni de la moda de l'"agricultura de saló", sinó resultat d'experiències personals i d'atínades observacions de la realitat.

L'estudi de la tècnica agrícola, i en particular de les pràctiques tradicionals, haurà necessàriament de recórrer a fonts inèdites: la contractació notarial agrària i els arxius patrimonials. La contractació agrària -contractes de masoveria, arrendament, parceria o rabassa morta- no solament ens il·lustren sobre les relacions jurídiques i econòmiques entre el propietari de la terra i el cultivador, sinó que forneixen moltes notícies sobre labors agrícoles obligades, rotacions de conreus, manteniment del capital d'explotació, etc.etc. Els arxius patrimonials poden guardar llibres de comptabilitat on constin clarament totes les feines del camp, la seva durada, els jornals que absorbeixen, la inversió de capital que pot representar una nova plantació, la construcció d'un rec, l'obertura d'un camí, etc. Els inventaris post mortem -que tant els podem trobar als arxius de protocols, com entre la documentació privada- poden donar-nos una imatge molt real de l'utilitatge i de les instal·lacions annexes a l'explotació agrícola: celler, trull, botiga de grans, corrals pel ramat, etc.

3.2.

El procés industrialitzador

per Miquel IZARD i Rafael ARACIL

guió previst

I. FONTS:

- a) Arxiu de la Corona d'Aragó
- b) " de l'Institut Municipal d'Història
- c) " General de Protocols
- d) " de la Reial Acadèmica de Ciències i Arts
- e) " del Foment del Treball Nacional
- f) " empresarials i privats
- g) Biblioteca de Catalunya
- h) Biblioteca de la Cambra de Comerç
- i) Biblioteca de la Universitat
- j) Biblioteca Arús
- k) S.E.C.E.A.

II. ELS CAMINS CAP A LA INDUSTRIALITZACIÓ:

- a) Paper dels gremis en aquest procés: obstacles o vehicles de la industrialització?
- b) El "putting-out system". Nivell assolit i repercussions en:
  - 1. El problema de les "dues vies" de formació del capital industrial.
  - 2. L'acumulació de capital.
  - 3. La formació de l'empresari i la seva mentalitat.
- c) Transformacions prèvies de l'agricultura.

- d) Intents d'industrialització a finals de segle: l'empenta de 1772 al 1792.
- e) Funció dels mercats: regional, "nacional" i colonial.
- f) La crisi del canvi de segle.
- g) Del mercat colonial al mercat interior. Les primeres bases:
  - 1. Els anys desconeguts: 1814-1840
  - 2. Els fets de 1835: una reacció dels grups no industrials?
  - 3. La qüestió ignorada: el contraban, un mal necessari? un problema sense solució?

III. LA CREACIÓ DE LES BASES INDUSTRIALS:

- a) L'etapa d'expansió: 1840-1866:
  - 1. La indústria cotonera.
  - 2. La diversificació industrial.
  - 3. La fam de cotó: una ensopagada sense conseqüències?
  - 4. La indústria llanera: Terrassa i Sabadell, per què?
- b) L'etapa de desacceleració; les seves excepcions: la "febre d'or".
- c) Els obstacles al desenvolupament:
  - 1. El carbó i les matèries primeres.
  - 2. La pèrdua del mercat colonial.
  - 3. El mercat "nacional": pobre, petit i mal comunicat.
  - 4. Manca de capitals?:
    - Els ferrocarrils: una distracció de capitals o una possibilitat d'acumulació?
    - Les desamortitzacions: una desviació de capitals?
  - 5. L'enfrontament burgesia comercial-burgesia industrial.
  - 6. Una falla perillosa: el recolzament de l'economia sobre el cotó cap a finals de segle.
  - 7. Els governs i els grups no-industrialistes.
  - 8. El divorci entre producció i finances: la necessitat d'una banca catalana i la impotència per a crear-la.
- d) La no-industrialització del País Valencià. Les hipòtesis del fracàs:
  - 1. La fallida dels instruments d'industrialització:
    - L'extinció de la indústria sedera.
    - L'emigració de capitals: desamortitzacions i banca forastera.
    - Les inversions agrícoles: l'arròs i els cítrics.
  - 2. El creixement cap a fora: la taronja i l'exportació.
  - 3. Les causes endògenes: la dèbil potència dels elements que degueren possibilitar "l'engegada".
- e) Les colònies industrials i l'energia hidràulica.
- f) El problema de la reinversió dels beneficis industrials.

IV. PROTECCIONISME I LLIURECANVI:

- a) La primera meitat de segle: la protecció "educadora" a una indústria naixent.

- b) Els efectes "positius" i poc sabuts de l'arancel de 1869.
- c) La resta de segle fins a l'arancel de 1906: la protecció, "deforadora"? a una indústria que segueix essent "naixent"?
- d) Les causes del dilatat proteccionisme:
  - 1. La manca d'articulació del mercat interior?
  - 2. La baixa competitivitat de la indústria?
  - 3. La seva debilitat estructural?
  - 4. O més bé tot plegat?
- e) De la Comissió de Fàbriques al Foment del Treball Nacional: els homes i les institucions de la polèmica.

V. LA BURGESIA INDUSTRIAL: LA SEVA FORÇA I LA SEVA DEBILITAT:

- a) La procedència.
- b) La mentalitat.
- c) L'organització: les patronals.
- d) Les relacions amb el proletariat i amb les oligarquies.
- e) Les actituds davant els esdeveniments.
- f) La seva impotència enfront del Govern central: la impossibilitat de fer "política catalana" a l'Estat espanyol.
- g) El replegament vers la Nació: el seu nacionalisme.

VI. EL SEGLE XX:

- a) Del proteccionisme integral a l'autarquia.
- b) La creació d'instruments autònoms: la Mancomunitat.
- c) La Gran Guerra i els beneficis industrials.
- d) La postguerra: què ha canviat per al futur?

ponència

Dos advertiments previs: en primer lloc que aquesta ponència l'hem de fer en comú l'Aracil i jo; però ell no és aquí -te classes a la Universitat de baix- i per això no podré explicar tot el que està esbossat a l'esquema.

En segon lloc, també volia senyalar que, si bé coneixem bastant bé: -gràcies sobretot als treballs d'en Nadal- la industrialització en relació al cotó, la resta són pràcticament preguntes que encara esperen resposta. Aquest esquema, doncs, és més aviat una indicació de possibles treballs que no pas una resposta a possibles preguntes.

Per altra part, en Nadal té ja lliurat a Ariel un volum sobre la industrialització espanyola que potser, en part, respondrà a alguna d'aquestes preguntes.

Entorn de les fonts, en aquesta llarga llista de l'esquema hi ha una sèrie de biblioteques, que molts de vosaltres ja coneixeu, amb molta informació bibliogràfica; només faré referència a les fonts arxivístiques.

El més important és actualment l'Arxiu de la Corona d'Aragó, on ha anat a parar tot el fons de la delegació Provincial d'Hisenda i on es conserven les matrícules de contribució industrial, tarifa ter^{ce}ra i altres tarifes, solament de la ciutat de Barcelona.

Aquestes matrícules de contribució industrial, que donen una relació d'industrials i de les màquines que posseïen/són deficientes pel fet que, en el ram tèxtil, per exemple, només separen els artefactes maⁿuals de les màquines mecàniques, sense especificar de quin tipus de maquinària -manual o mecànica- es tractava.

També hi ha informació molt important -sembla que en Nadal l'ha mirada pràcticament tota- a la Biblioteca de Catalunya i fons de la -Junta de Comerç.

Una part d'aquest fons de la Junta de Comerç, molt important sobretot pel segle XVIII i primera mitat del XIX, es troba també a l'Ateneu i a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

Una primera pregunta que ens hem de fer en relació a la industrialització (als inicis de la industrialització al segle XVIII) és el pa^per dels gremis.

Tradicionalment -seguint sempre Vicens, que ha obert molt camins a tota la història de Catalunya, no solament del segle XV sinó del XIX i XX- semblaria que els gremis van ser un factor retardatari. De totes maneres, el darrer estudi de l'Ernest Lluch fa pensar que pot ser els gremis no van ser un factor retardatari sinó més aviat el vehicle a través del qual es va produir la primera industrialització. És una qüestió que hauríem de resoldre.

El pas del sistema domèstic cap a la indústria moderna de tipus capitalista és un dels punts que volia tractar amb l'Aracil, i per això ara hi passaré per sobre ràpidament.

Un altre punt serien les transformacions prèvies a l'agricultura -l'Emili Giralt n'ha parlat una mica- però sembla que els estudis d'en Pierre Vilar, pel que fa al segle XVIII, són suficients. En Vilar ha demostrat que en algunes zones de Catalunya (del Principat) s'han produït les transformacions suficients perquè es passés d'un sistema de producció feudal a un sistema de producció capitalista que permetés el procés d'industrialització, que lliurés mà d'obra, que lliurés capitals, etc.

Com ha indicat Vilar, el descens en els beneficis del comerç colonial i, a la vegada, la disminució de la mà d'obra per l'increment de les activitats a resultes de la baixa demogràfica (deguda a la crisi de mitjan segle XVIII) produeixen a Catalunya, i no solament a Barcelona sinó a molts altres indrets de l'interior, un primer intent d'industrialització amb la primera introducció de maquinària moguda per l'aigua, cap a 1772-1792. Aquest primer intent d'industrialització fracassa, jo crec que per allò que aquí en diem "la crisi del canvi de segle". Però abans de parlar un moment de la crisi del canvi de segle, ens hauríem de plantejar quin paper van jugar en aquest procés d'industrialització de finals del XVIII el mercat regional, el mercat nacional i el mercat colonial. Malgrat el que digui en Jordi Nadal en el seu article publicat a la Història Econòmica del Banc d'Espanya, jo crec que fins a un cert punt, aquesta primera etapa d'industrialització és una etapa d'industrialització cap enfora, d'industrialització cap a l'exportació vinculada directament i indirectament al mercat colonial. Directament perquè una part dels teixits -aquest primer procés és només tèxtil- va cap a les Índies, i

indirectament perquè jo sospito, per la informació que tenim fins a aquest moment, que l'establiment del comerç lliure va significar un increment de les activitats exportadores a tota la perifèria de la península, i això va significar nous mercats per les activitats manufactureres o industrials catalanes.

Aquest primer procés d'industrialització a Catalunya es veia aturat per això que en diem "la crisi del canvi de segle". Es produeix la guerra, les dues guerres amb Anglaterra, tallades per la Pau d'Amiens, immediatament el 1808 comença l'anomenada guerra de la Independència, i posteriorment és definitiva la pèrdua del mercat colonial, que en realitat ja havia començat amb l'etapa de les guerres amb Anglaterra.

Aquesta pèrdua del mercat colonial, les conseqüències de la guerra amb Anglaterra i de la guerra amb el francès, signifiquen un canvi total en l'orientació del procés industrialitzador que s'havia iniciat a finals del segle XVIII.

Amb això s'obre una nova etapa pel procés industrialitzador. Quan ja no es pot comptar amb el mercat colonial ni amb els mercats perifèrics, que compraven gràcies a la venda de productes agrícoles en el mercat colonial. S'obre una etapa completament desconeguda, que va més o menys de 1814 a 1840. És una etapa de la qual no en sabem, de moment, absolutament res. Malgrat això, disposem d'algunes informacions molt afilades, com per exemple la introducció de nova maquinària. Això fa suposar que no devia ser pas una etapa tan de crisi com s'havia pensat fins a aquest moment.

Dintre l'esmentada etapa, completament desconeguda, de 1814 a 1840, hi ha un fet al qual s'ha donat molta importància -jo crec que en el fons és un fet fins a un cert punt accidental- : el de la crema de la fàbrica Bonaplata, el 1835.

En relació a les causes d'aquesta crema, en aquests moments encara no podem dir si va ser una acció dels obrers, en un moviment ludista, o bé -com jo m'inclino a pensar, seguint en Figuerola- si els autors de l'incendi van ser els altres patrons de la indústria cotonera que encara no havien mecanitzat les seves fàbriques, que encara no s'havien convertit de manufacturers en fabricants, i veien amb mals ulls en Bonaplata i companyia.

En aquest aspecte queda un altre interrogant encara més difícil d'establir, el de si la fàbrica Bonaplata era en realitat una fàbrica. Darrerament han sortit algunes notícies segons les quals en Bonaplata no era sinó un contrabandista, i que va muntar tot l'aparell de la seva fàbrica de vapor per justificar l'entrada ilegal de teixits de contraban.

Després d'aquesta etapa tan desconeguda, hi ha una etapa d'expansió considerable que va des del 1840 fins al 1865. Acaba el 1866 amb la crisi financera d'aquest any, que portarà, dos anys més tard, la crisi política de 1868.

La indústria cotonera, que és la que coneixem millor, cobreix una etapa de gran creixement però que s'atura una mica abans, el 1862, degut a la guerra de Secessió als Estats Units i al problema de la fam de cotó. En aquest període apareixen altres indústries, además de la cotonera, i assistim a un procés de concentració de la nova indústria llanera a Sabadell i Terrassa, sense que sapiguem massa bé per què la indústria llanera es concentra a Sabadell i a Terrassa.

Després d'aquesta etapa d'expansió, que acaba amb la crisi del 66, ve una llarga etapa d'estabilitat, sinó de desacceleració, que dura potser fins a fa molt poc temps. Dintre d'aquesta etapa d'estancament hi ha alguns períodes espectaculars, com aquell que en Vicens va batejar amb el nom de la "febre d'or", que jo penso que no van ser pas tan importants com diuen alguns llibres. Em fa l'efecte que enmig de llargs períodes de vaques molt flaquès, molt magres, van haver-hi alguns moments d'expansió degut a problemes quasi sempre exteriors (en aquest cas, degut a la fil·loxera a França), però que, com veurem més endavant, no podien resoldre el problema d'un procés d'increment de la indústria.

Amb això ens enfrontem amb tots aquells obstacles que van impedir que aquest creixement de les indústries catalanes fins a 1866 tingués continuïtat. Aquí en direm alguns. (L'ordre amb que els aniré llegint no implica pas un ordre de prelación).

Hi havia, en primer lloc, un problema greu de matèries primes, sobretot un problema de carbó. Al Principat no n'hi havia o era molt dolent; el carbó asturià sortia a preus molt elevats i el carbó anglès encara més, sobretot per la manca de retorns. Hi havia el problema de la pèrdua del mercat colonial, que era un mercat important, i la dedicació exclusiva a un mercat nacional, pobre, petit, mal desenvolupat i mal comunicat. Això lliga amb els problemes que tu has plantejat de la desamortització, que no va ser precisament realitzada amb la finalitat de dur a terme una reforma agrària. Aquests problemes obligaren a la indústria catalana a contentar-se amb el mercat espanyol, a dedicar-se a un mercat caracteritzat per l'agricultura de subsistència, a convertir-se i a limitar-se, per tant -jo segueixo creient que és veritat-, a ser una indústria de substitució d'importacions que només podia comptar amb un mercat molt poc desenvolupat.

Un altre punt és el de la manca de capitals. Jo no sé tampoc si això és massa important, perquè darrerament s'està pensant que el procés d'industrialització en el primer moment és un procés que no exigeix pas gaire capitals. Amb tot, cal tenir en compte la hipòtesi segons la qual la construcció de la xarxa ferroviària -que va resultar, a més, una xarxa dolenta- va absorbir part d'aquests capitals, (no tot el capital fou dels Pereire o dels Rothschild). Una altra part d'aquests capitals podia haver-la absorbit la desamortització.

Per altra banda, la possibilitat que la burgesia industrial catalana portés a terme -si és que ho podia fer- unes transformacions al país, es trobava amb el greu inconvenient de l'enfrontament entre una burgesia industrial catalana i una burgesia comercial, en part també catalana, però sobretot madrilenya o gaditana. I, en darrer terme, el problema d'uns governs, a l'Espanya del segle XIX, que representaven les velles i les noves oligarquies territorials, i no podien tenir massa interès en un procés d'industrialització que hauria significat el final d'uns privilegis determinats.

Hi ha un altre punt, la industrialització del País Valencià i les hipòtesis del seu fracàs, que havia de tractar l'Aracil i en realitat no m'atreveixo a ficar-m'hi.

Queda un punt interessant, el de les colònies industrials i l'ús exhaustiu de l'energia hidràulica, del qual no en sabem absolutament res; l'Aracil m'ha dit que un jove llicenciat del Departament de Geografia de la Universitat de Barcelona, en Josep Oliveras, hi està treballant; pel poc que en sabem, penso que, apart de gaudir d'una sèrie de beneficis i de significar una sobreexplotació de la mà

d'obra, potser -en fi, no podrem contestar fins que no ho sapiguem-, en el fons és un retorn a una mena de barreja del sistema domèstic. Tinguem en compte, en efecte, que aquestes colònies industrials treballaven amb força hidràulica en un país de rius en règim mediterrani de llarga estiuada, i això significava que les fàbriques quedaven parades molts de mesos a l'any, que coincidien amb l'època d'estiu. Penso que podria molt ben ser que els treballadors i les treballadores, quan la fàbrica estava aturada per manca d'aigua, es dediquessin a les tasques agràries.

Queden altres punts per discutir, per exemple el problema de la reinversió dels beneficis industrials. Com que la industrialització catalana arriba molt aviat a un sostre -per problemes essencialment de mercat com he dit abans-, els beneficis que van obtenir els industrials, no massa extraordinaris però prou considerables, havien de buscar noves formes de reinversió. No es podia reinvertir en la mateixa indústria, ja que aquesta indústria no tenia possibilitat de creixement ni d'expansió, i, de moment, d'això en sabem molt poc; de totes maneres, per algunes cates que he fet, sé concretament que gran industrials catalans van invertir en les xarxes ferroviàries, si més no en la de Catalunya. Darrerament, en un treball que estic fent ara, he pogut saber que també van col·laborar amb el capital francès en un intent d'explotació racional de les Filipines a través de la Companyia de Tabacs de Filipines creada a Barcelona el 1881.

S'haurien de buscar altres fonts per saber què van fer dels beneficis aquests industrials que no podien ampliar les seves fàbriques per un problema de mercats.

Hi ha tota una altra panoràmica, que és el problema del proteccionisme i el de lliurecanvisme. A la primera meitat del segle la burgesia exigeix no pas una protecció aduanera sinó una prohibició aduanera per una indústria en creixement. Hi ha l'etapa de l'aranzel de 1869. En Vicens es preguntava, a Industrials i Polítics, si l'aranzel d'en Figuerola havia estat favorable o no per la indústria catalana, ja que havia eliminat tota una sèrie d'indústries marginals que no tenien cap possibilitat de supervivència. I també perquè a la resta del segle hi hagué una lluita aferrissada amb el triomf final dels proteccionistes, que per altra banda triomfaren igualment a Europa i a tot el món.

Un altre punt a estudiar -és poc conegut, tot i que les fonts se sap on són- serien els diversos organismes patronals, que els industrials van anar organitzant per tal de defensar els seus interessos.

I queda, pel que fa al segle XIX, un punt que em fa l'efecte que és molt important, potser dels més importants que cal plantejar. Es tracta de l'actitut, de l'actuació de la burgesia industrial catalana, de les seves forces i les seves debilitats. S'hauria d'estudiar la seva procedència i la dels primers capitals. Durant una temporada va estar de moda parlar d'una procedència de capitals indians. Jo crec que això és completament fals, que de les Índies no en van venir capitals. S'hauria d'estudiar la mentalitat i l'organització de la patronal, crec que a través d'una informació prou a l'abast de la mà com són els llibres d'actes i de correspondència del Foment del Treball Nacional -ahir en parlàvem-. S'hauria de conèixer l'actitut de la burgesia industrial catalana davant dels diversos fets de la història, social i econòmica del segle XIX català. Fent la salvetat de plantejar-nos si podem parlar de burgesia industrial catalana, si hauríem de parlar més aviat de burgesies industrials catalanes. No crec que es puguin posar dintre del mateix ca

xó gent com els Gfells o els Muntades i petits industrials que tenien quatre o cinc telers i que treballaven mig en família, amb l'ajuda de dos o tres operaris.

Pel que fa al segle XX -i estic fent un "tour de force" que no sé si vosaltres ho aguantareu- em fa l'efecte que la problemàtica encara és més desconeguda. Hi ha el pas del proteccionisme integral a l'autarquia sobretot a l'època de Primo de Rivera, amb l'ajuda no solament a la indústria catalana de béns de consum, sinó també a la indústria siderúrgica basca, que ha aparegut gràcies a problemes internacionals que han fet caure la demanda del mineral de ferro de Somorrostro. El lligam entre el proteccionisme i la indústria catalana i la creació d'instruments com la Mancomunitat, tota la problemàtica lligada a la guerra europea i als grans beneficis dels industrials catalans, en relació a això primer ens hauríem de preguntar de quina categoria van ser aquests beneficis, perquè tothom parla dels grans beneficis dels industrials, però no sabem si veritablement van haver-hi grans beneficis. I després, cal fer un toc d'atenció: alguns historiadors han retret als industrials catalans que els grans beneficis -si és que hi foren- que es van fer a rel de la gran guerra, no van ser reinvertits a les mateixes indústries. Jo crec que això era impossible: els industrials catalans no podien reinvertir a les seves indústries perquè no tenien mercat. Durant la guerra van aparèixer uns mercats artificials, accidentals, els mercats dels països combatents i dels països neutrals que van quedar sense subministradors; la circumstància va ser aprofitada per la indústria catalana per una curta etapa de creixement cap enfora, però, un cop acabada la guerra, es van reconstruir les activitats industrials en els països ja desenvolupats i la possibilitat de Catalunya de seguir abastant els mateixos mercats va desaparèixer totalment. No hi havia cap possibilitat de modernitzar indústries, el problema de les quals no era el de modernització sinó el de mercat.

Voldria acabar aquesta espècie de carrera dels cent metres que acabo de realitzar amb una frase, a mi em sembla que molt enginyosa d'un amic nostre, l'Ernest Lluch. L'Ernest Lluch ha dit i ha repetit que la indústria cotonera i altres indústries catalanes de béns de consum van ser una punta de llança, com a d'altres països del món; però amb una diferència: al altres països darrera de la punta de la llança hi venia la llança, a Catalunya, en canvi, darrera de la punta de llança no hi venia res.

Moderador, Rafael PUJOL

- Giralt.- Prenent com a punt de partida l'examen de Pierre Vilar sobre la situació agrària a finals del segle XVIII, el primer problema a considerar podria ser si la industrialització exigeix o pressuposa un determinat nivell de progrés en l'agricultura, i en segon lloc si les innovacions en l'utilitatge agrícola -substitució de la fusta pel ferro en les eines, difusió de noves arades, premses, etc- i la utilització de fertilitzants artificials poden representar realment un factor d'acceleració del procés industrialitzador. Caldria també preguntar-nos si els beneficis procedents de l'agricultura van a parar a la indústria o s'inverteixen en el comerç marítim. Els inventaris notariais permeten constatar amb molta freqüència aquesta darrer punt, però també és possible, en una segona etapa, que els beneficis del comerç marítim fossin esmerçats en la indústria.
- Izard.- La hipòtesi d'en Fontana és que hi ha un col.lapse del comerç a finals del XVIII per la desaparició de les relacions d'Espanya amb les Indies i que dona lloc a la creació d'un mercat "nacional" a base d'intercanvi de manufactures catalanes amb blat castellà. Pel que fa als capitals, la indústria tèxtil en basa en el cotó, que en requereix pocs. I les grans empreses són concentrades només anòmalmant en societats anònimes. Hi ha moltes indústries petites i fins i tot existeix l'empresari que lloga una quadrada i la força d'una màquina de vapor a petits industrials. Amb això es reproduceix la vella companyia medieval o del segle XVIII. En el segle XX apareixen d'altres indústries més costoses que demanen capitals més importants: químiques, ciment, elèctriques, etc. , les quals es nodreixen sovint

de capital estranger. Segons Vilar el "take-off" no es produeix fins a 1960. El problema dels capitals em sembla que no era massa important per a una indústria com la catalana, fins ara. Una pregunta a Giralt: fins a quin punt la burgesia industrial catalana va invertir en la Desamortització i no va esdevenir una fracció de la nova oligarquia terratinent?

- Giralt.- Si examinem la nòmina de compradors de béns desamortitzats, veurem que no predominen els industrials sinó els comerciants, però al llarg de tot el segle XIX seria difícil de trobar un industrial que no fos alhora propietari rural, si més no per qüestions de prestigi social.
- Izard.- Raons psicològiques a part, no intervenen, també qüestions econòmiques?
- Giralt.- Sí, és probable que hi hagi una inversió de capital desocupat.
- Molas.- Això no em lliga. Si les noves indústries es fan amb capital estranger, i el benefici dels indígenes s'inverteix en terres, la meua pregunta és: per què no s'inverteix en els sectors punta industrials del moment?
- Giralt.- Prestigi social a part, hi ha la seguretat que dona la inversió immobiliària en terres.
- Molas.- A la segona meitat del segle XIX o a principis del XX, la inversió en terres d'industrials que han perdut mercat, és tan important?
- Giralt.- Em sembla que no.
- Pujol.- No es reconvertien per falta de mercat? Els quedaven altres sectors per reinvertir i, si bé el mercat espanyol tenia una dimensió física limitada, en canvi es podia ampliar augmentant la capacitat adquisitiva. El mercat estranger, es perd per haver arribat tard? Què vol dir la falta de mercats?
- Meyer.- S'ha estudiat sobre l'evolució de la patronal industrial per saber si hi ha continuïtat de noms i de famílies? Els noms que es mantenen, són al mateix sector o bé han canviat d'activitat? Membres d'una mateixa família, s'han estat campats per diverses branques econòmiques, al comerç a l'agricultura? La no-existència d'imperialisme, s'explica per la no-pertanyença a un imperi nord-europeu? Estableixen les burgesies catalanes enllaços o pactes amb d'altres burgesies espanyoles o de fora? Els guanys de la I guerra Mundial, per què no s'inverteixen en indústries de substitució o en altres bandes?
- Izard.- A Molas: No hi havia possibilitat de reinversió d'uns beneficis molt petits, que no poden fer per ells mateixos el capital d'una gran indústria. I quan arriba el segle XX, amb indústries que necessiten grans capitals, aquests ja no hi són.
- Molas.- Hi per què no van impulsar la creació d'un mercat de capitals ampli?

- Izard.- A Pujol: Sembla demostrat que les possibilitats de creixement interior del mercat espanyol s'acabena meitat del XIX, quan s'han esgotat les terres marginals i comencen les dificultats de subsistència. Pel que fa a la sortida a l'exterior, es tracta d'un país imperialitzat, no imperialista, i no hi havia competitivitat a causa dels costos dels productes d'aquí. Per exemple, el capital català a la Companya de Tabacs de Filipines és mínim.
- A Meyer: S'han fet cates dels empresaris i s'observa que a cada crisi s'eliminaven els industrials recents i es consolidaven els grans. Quant als canvis de sector no ho sé massa. Hem pogut esbrinar que la Guerra de Secessió dels EEUU va obligar a una reconversió d'alguns sectors cotoners, que van passar a llaners, a Terrassa i Sabadell, però no a Alcoi.
- Denel.- Al Roselló hi ha petites empreses familiars que viuen en un context agrícola fora de Perpinyà, que no han reinvertit en res, ni en terra ni en indústria, a causa dels baixos beneficis. El capitalisme rossellonès no ha cultivat una formació cultural. El mateix Pereire dels Tabacs de Filipines fou diputat als Pirineus Orientals.
- Izard.- A Meyer: El capitalisme industrial, fins a quin punt havia volgut fer la revolució, intentar la conquesta del poder? Segons Fontana potser per la seva por al proletariat la burgesia local es va lligar cap al 1835 amb els instruments repressius del poder central. Jo no crec això suficient, i em sembla que influeixen d'altres factors com la seva debilitat per manca de desenvolupament i el constant enfrontament amb d'altres burgesies comercials. Recordem també la seva vinculació a les velles oligarquies terratinents, i també la manifestació d'aquest enfrontament en la polèmica entre les seves tesis proteccionistes i les lliurecanvistes, sobretot les dels madrilenys i gaditans.
- Giralt.- S'ha al·ludit als beneficis de la I Guerra Mundial i a la seva reinversió o no en la indústria. Cal tenir en compte que en algunes societats anònimes, després de la guerra, dupliquen el capital social, simplement doblant el nombre d'accions que tenia cada un dels accionistes. Crec que es pot considerar important la reinversió de beneficis en casos com la indústria química o l'elèctrica. Després de la guerra, les importacions d'adobs decreixen gràcies a la consolidació del sector durant aquells anys. Però aquestes grans empreses són una petita part, només, del cens industrial. Caldria considerar fenòmens com la despesa en luxes i "bona vida" -com expliquen Josep Me Sagarra a Memòries, i Gual Villabí a Memories de un industrial de nuestro tiempo-, que és molt forta en aquests anys, i encara les inversions que representa l'inici de les colònies d'estiu.
- Izard.- Es va vendre molt i a preus alts, però no sabem quins van ser els beneficis fins a tenir estudis sobre el cost dels diversos elements de producció. Es va gastar molt en salaris, energia, transports, matèries primes; els preus que es pagaven pel carbó, la fusta, etc. van ser extraordinaris, també. Resulten, doncs, tan extrems aquests beneficis? És evident que hi ha una reinversió en la indústria química, ja que aquesta podia substituir unes importacions que abans del 14 eren molt crescudes.

- Giralt.- Abans de la guerra el capital sortia per comprar això, però després, a part d'evitar la fuga, crea una indústria que també produeix beneficis.
- Pujol.- A Meyer: Les aliances de la burgesia catalana sembla que efectivament s'havien orientat cap a la burgesia del nord.
- Izard.- Això apareix quan la siderúrgia del nord passa de ser ex portadora de matèries primeres -carbó i ferro- a metal·lúrgica. Hi haurà una aliança entre les burgesies catalana i basca i els terratinents castellans. Com deia Vicens, es forma l'eix Valladolid-Bilbao-Barcelona. I de fet van assegurar només el mercat intern; no pensen ni en la transformació ni en el creixement enfora.
- Balcells.- Respecte als beneficis industrials extraordinaris de la primera guerra mundial, cal tenir en compte que ja el 1918 la penúria de matèries primes potser els reduí en alguns sectors. A Terrassa, per exemple, la indústria tèxtil tingué dificultats per aquest motiu, segons la documentació de l'època. És lamentable que no tinguem monografies d'entitats econòmiques locals, algunes de les quals disposen d'una documentació rica. Respecte a si hi ha diverses burgesies catalanes, sembla, pel treball de Cabana, que la creació del Banc de Catalunya sorgeix d'una burgesia comercial exportadora amb el seu nucli a Reus. La burgesia industrial, en canvi, manifestà poc interès per crear una banca autòctona. Cal examinar, a més, els interessos dels diversos sectors de la burgesia industrial, sense centrar-se únicament en la cotonera. Seria interessant d'examinar la hipòtesi d'Izard sobre la importància dels capitals catalans repatriats.
- Pujol.- Pel que jo en sé, a Vilanova els capitals repatriats d'Amèrica van jugar un paper important en la fundació del Banc de Vilanova, la construcció del ferrocarril litoral, etc. Potser es tractava, sobretot, d'un capital humà que va actuar com a polaritzador de capitals locals. Potser allò més important era l'experiència dels "americanos", les seves iniciatives. En realitat, potser el paper del capital estricte va ser més aparent que real.
- Izard.- Pel que sabem del comerç colonial del XVIII, aquest s'organitzava a tall familiar al llarg de tota la costa. I els beneficis es feien més aquí que no pas a Amèrica. Per exemple, a Veneçuela es feien directament intercanvis de productes, la qual cosa era més comuna que la venda. Un cop perdudes les colònies no va haver-hi repatriació de capitals perquè aquests no existien. En canvi, hi havia capitals acumulats en el tràfec comercial que no van tenir sortida. No podem parlar pròpiament de tornada d'"indianos" amb diners. Només es donen alguns casos a Cuba entre els que feien d'esclavistes, que tornaven amb grans beneficis.
- Pujol.- A Vilanova, els edificis importants del XIX són d'"indianos" relacionats amb Cuba.
- Carrabou-No hi havia comerciants catalans establerts a Amèrica que fessin de representants o que acumulessin capital allí?
- Izard.- L'acumulació de beneficis no es produïa allà sinó aquí, i sembla que van anar a parar al procés d'industrialització.

- Ucelay.- A Mèxic, però, un gran percentatge del petit comerç estava en mans de peninsulars, formant un important sector de petita burgesia molt conservadora. Com exemple, hi ha el fenomen del capatàs espanyol a les hisendes mexicanes durant el "Porfiriato", des del 1873 fins a la revolució del 1910, un fenomen de tal extensió que en alguns estats mexicans el crit dels aixecaments va ésser "Mueran el Gachupín y viva la revolución!", o sigui, dirigit contra aquest tipus de capatàs.
- Izard.- Molts anaven a Amèrica a fer d'encarregats de parents seus i facilitaven uns beneficis aquí.
- Meyer.- Caldria veure quines eren les activitats dels "indianos" a Amèrica, i si les fonamentaven allí o a Espanya. Per exemple, a Mèxic, la participació d'espanyols en la formació de la indústria mexicana va ser important. Em sembla que la participació d'estrangers en la industrialització i el tema de la tornada de capitals indians és una mica mític. L'expulsió després de la independència es va fer sense sagnia de capitals, i no hi va haver cap col.lapse.
- Izard.- Que jo sàpiga les primeres indústries tèxtils mexicanes van ser organitzades per comerciants del cotó, que van començar a elaborar el cotó allí, la qual cosa va provocar les queixes dels comerciants de Cadis. La repatriació de capitals no crec que fos important ja que aquests havien estat invertits en terres i no les devien poder vendre.
- Ucelay.- Treballant sobre els sectors nacionalistes, m'he trobat amb un tema que entre 1910-1920 es repeteix molt en la propaganda, el de l'emigrant que ha d'anar a Cuba, Buenos Aires, etc. Marsal, per exemple, ha tocat aquest tema cara a les Amèriques. Voldria saber què hi ha sobre l'emigració com a problema a Catalunya.
- Izard.- No ho sé, però existeix. I em sembla sorprenent i inexplicable el fet que una zona industrial hagi d'escopir gent.
- Giralt.- Recordo algun text que parla de "la incapacitat de Catalunya de retenir els seus fills". Deu haver-hi alguna font oficial per saber quina era numèricament aquesta emigració.
- Ucelay.- Ja he mirat les estadístiques, però són molt irregulars.
- Pujol.- Jo creia que la polèmica sobre el lliurecanvi i el proteccionisme havia de tenir repercussions tèdriques, i he quedat sorprès de veure que no hi ha res d'això, ni tan sols a nivell de treballs aplicats. M'estranya que un afer així no hagi donat un cos tèdric equivalent a la seva importància política. Molt pamflet, molta polèmica, molts articles periodístics, però pocs textos aprofitables. No s'haurà sobrevalorat la polèmica? Donada la manca d'informació, els resultats s'adequaven sempre a la tesi de l'autor del treball. Per què no raonar en termes com: si el proteccionisme equival a industrialització, l'existència d'aquell fa que es pugui industrialitzar tothom? La polèmica, al llarg dels temps, va canviant, i evolucionava amb els interessos de la indústria catalana. No argumenta pas igual en Graell que en Gñell i Ferrer.

- Izard.- Hi ha dos nivells: 1) publicitari-periodístic, molt mediocre, que volí atabalar el públic per contrarrestar els lliu recanvistes; i 2) una pressió sobre Madrid molt més directa, de tipus polític.
- Pujol.- Les fonts que utilitzaven eren les de les duanes internes i Graell es basa en aquestes dades oficials per muntar els seus al·legats. Güell i Ferrer desmunta les tesis de Figuerola tot dient que les xifres oficials subvaloraven l'exportació catalana. Ara passa el mateix: d'estudis seriosos n'hi ha ben pocs.

CONCLUSIONS I PROPOSTES

- Martí.- Les conclusions i iniciatives que han sortit són aquestes:
1. Urgència d'un catàleg hemerogràfic dels arxius municipals.
  2. Posar al dia la llista de tesis i tesines a les universitats.
  3. Catàleg dels arxius de Barcelona, i si pot ser de fora.
  4. Gestions per salvar l'arxiu del Govern Civil i conservar-lo conjuntament amb el de la Diputació.
  5. Microfilmear els documents consulars francesos i anglesos.
  6. Temes per definir la qüestió nacional. Index operatiu a establir cara al col.loqui de Perpinyà.
- Izard.-
7. Iniciar la recollida d'arxius empresarials.
  8. Coordinació dels departaments d'història de les universitats amb vista a la planificació-confecció de tesis i tesines.
- Estivill.- La proposta de fer un col.loqui a Perpinyà demana l'existència d'una comissió preparatòria que planifiqui ponències, comunicacions etc. El seu sentit seria continuar el que s'ha fet fins ara en la preparació d'aquest col.loqui. Es tracta de presentar punts situats en una continuïtat del que hem estat fent ara. Podríem haver fet aquest col.loqui a Perpinyà, pel clima general de llibertat que hi ha, però no. La distància de Barcelona té l'avantatge de la descentralització i allunya de les capelletes tradicionals. A nivell de la Universitat de Perpinyà, l'existència de la FIEHS i del Centre Pluridisciplinari d'Estudis Catalans dóna unes possibilitats organitzatives i institucionals. Per al Roselló es important un col.loqui d'aquest tipus,

que dóna una imatge de l'interès de la Catalunya del Sud molt diferent de l'actual per Perpinyà, i també ha de servir per afermar el nivell científic de la cultura catalana allà. Un altre interès seria el de tenir notícia del que s'està fent al món sobre temes catalans. El tema d'aquest possible col·loqui podria tenir com a eix el d'"Estat, províncies i Nació, de la Revolució Francesa fins ara". Em sembla interessant de no fer-lo exclusiu per als historiadors, sinó d'incorporar-hi sociòlegs, antropòlegs, economistes, etc. Les quatre direccions de recerca dins del tema podrien ser: 1) Territori i Estat, per integrar els problemes d'ordenació i planificació territorial i analitzar les temptatives de l'estat espanyol per desmembrar el País Valencià i/o Catalunya. 2) Classes Socials i Estat, tot desenvolupant la polèmica de Lluç-Petit sobre la integració de la burgesia catalana a Espanya, 3) Cultura, Mentalitats, Nació i Estat, tot integrant-hi antropòlegs i d'altres especialistes que tenim marginats, i 4) Concepcions Locals del Poder Central, com es plantegen les preses de poder i les seves implicacions, etc. Cal decidir entre l'interès de l'assemblea plenària o bé la conveniència del treball per comissions. També cal eixamplar l'assistència i fer-la el més pluridisciplinària possible.

Intentaríem que les ponències estessin enllestides abans per poder-les editar i poder-les llegir amb temps. Finalment, queda la possible creació de la comissió.

- Cucó.- Potser caldria obrir un sub-apartat sobre la Dinàmica Interior dels Països Catalans, tot integrant conjuntament les problemàtiques i les relacions mútues.
- Marcet.- Crec que haurien de tenir prioritat els punts 1 i 3.
- Molas.- La primera es podria convertir en aquesta proposta de Cucó.
- Moll.- Al començament s'ha fixat el 1879 per al període a analitzar, i potser s'hauria d'arribar a 1714.
- Estivill.- La data ha estat fixada per entendre'ns, però cal considerar des de finals del XVIII. També volem obrir la possibilitat de discussions més tècniques, d'aproximacions o reflexions introductòries a la problemàtica.
- Porta.- Per raons pràctiques, una comissió del conjunt dels Països Catalans és inviable. A partir d'un acord de principi, caldria que el Pluridisciplinari facilités les propostes a discussió. I si es manté la idea de la comissió, aquesta hauria de ser també pluridisciplinària.
- Izard.- Una comissió hauria de posar en solfa aquestes conclusions.

col.loqui d'historiadors
barcelona 3-4 de maig 1974

Problemes d'interpretació

per Josep TERMES

SEPARATA

col.loqui
d'historiadors
barcelona
3-4 de maig 1974

DIP. LEGAL: 8. 1763/1974

2.1.

Problemes d'interpretació

per Josep TERMES

Quan vam començar a parlar de la possibilitat de fer unes reunions d'historiadors, es va suscitar la necessitat d'entrar en el tema d'estudis i noves interpretacions del fet nacional. En aquest cas -i sense menysprear, ans el contrari, l'interès de l'estudi del que fa referència a les Illes, al País Valencià o al Roselló- ho centrem, almenys per la meua part i nomentàniament, al cas concret del Principat de Catalunya. Cal dir que el tema, per a mi, està molt obert, i, en conseqüència, em limitaré a una mena de guió des de coses que jo hagi treballat una mica, fins a qüestions a debat, o a temes que em sembla que valdria la pena d'enfocar cara a futurs treballs d'investigació.

Hi he apuntat sis diferents punts, de diversa magnitud:

- un primer, que en podríem dir una qüestió de noms, és el problema de la terminologia dins del treball;
- un segon, el de la crisi d'uns conceptes generals, com la idea historiogràfica de nació, nacionalitat, etc.;
- un tercer, molt breu, per a parlar simplement dels antecedents que tenim d'estudis sobre aquests temes;
- un quart, entorn dels que em semblen certs corrents actuals per on es va desenvolupant la investigació;
- un cinquè, que és una llista de temes generals, els que poden donar més fruit, em sembla, si es treballen més, si s'investiga;
- i un sisè, el cas concret (que em sembla més concret) del treball que estic fent sobre el moviment obrer i la qüestió nacional a Catalunya en el període de la proclamació de la Segona República.

1)

El primer punt és simplement aquell que hem qualificat de qüestió de noms; el fet que, ja d'entrada, els historiadors, que ens trobem tots plegats, poc o molt, directament o indirectament influïts per una certa terminologia marxista (sense que això vulgui dir necessàriament una militància política del mateix signe), davant dels problemes dels moviments d'afirmació nacional d'entrada ja no sabem què dir-ne: si és "problema nacional", o bé "fet nacional", o bé "qüestió nacional"... Per exemple, un dels llibrets publicats pel PSU de Catalunya l'anomena "problema nacional català". És una manera d'enfocar o de donar nom al tema que crec que en principi hauríem d'evitar, perquè si es qualifica la qüestió de "problema" sembla que s'indiqui una qüestió anguniosa, difícil o com malaltissa, que cal liquidar, que cal arreglar per a quedar tranquils i contents (com una malaltia que es té: un problema); i que, una volta està arreglat, ja no se'n parla més. En aquest sentit em sembla que seria millor parlar de "fet nacional", o en tot cas de "qüestió nacional".

Un segon problema de terminologia és, per a mi, el fet de parlar de "nació gran" (en el nostre cas la "nació gran" seria Espanya) i de "minories nacionals", com prenent o pressuposant que una "nació gran" engloba o conté distints grups menors, secundaris, que es puguin anomenar "minories nacionals". Em sembla més correcte, en canvi, parlar de "nacionalitats en distinta fase d'evolució".

Una altra qüestió de nom és també la de parlar de "fet nacional" o bé de "nacionalisme". Ben sovint alguns historiadors o polítics tenen de deixar a assimilar tot fet nacional, tota reivindicació nacional, al terme més restringit de "nacionalisme", amb tota la càrrega pejorativa que això pot portar per aquest moviment, donat que es pressuposa que el nacionalisme és burgès, que el nacionalisme és oposat a l'internacionalisme, que el nacionalisme comporta uns nivells de chauvinisme i àdhuc de racisme, etc. En tot cas em sembla també que parlar de "fet nacional", de "moviments d'afirmació nacional", és més clar com a concepte, és menys equívoc que no pas "nacionalisme".

2)

Aquests conceptes ambigus com "nació", "nacionalitat", o inclús "poble" (ben sovint utilitzat com "nacionalitat catalana", "poble català"), aquest mòduls historiogràfics, estan bastant en crisi: això resulta claríssim, almenys per a mi.

Per exemple, fins ara una sèrie d'historiadors europeus han utilitzat sovint el concepte de "nació" com a "nació-Estat", i en conseqüència quan parlen de "nacionalisme" es sobreentén que es refereixen al "nacionalisme francès" o al "nacionalisme espanyol", o al "nacionalisme britànic".

Això revela, per una banda, una concepció eurocentrista molt clara. Per altra banda, quan la historiografia marxista -que per a mi és la dominant en aquests moments, directament o indirectament- ha parlat de "mòduls historiogràfics", inclou el concepte "mode de producció" el concepte "classe social" i el concepte "Estat", i en canvi arrecona molt, o considera molt poc, la idea de "fet nacional de les minories nacionals" (almenys fins a l'actualitat: vegeu els números dedicats per 'Partisans' o per 'Temps Modernes' a la qüestió a França). Bé, doncs, em sembla claríssim que la historiografia marxista -que, repeteixo, és predominant i en conseqüència, crec que és la més important d'analitzar- no utilitza la idea nacional com un mòdul històric operatiu: parla de classe socials, té molt tipificat

el que això pot donar lloc, o el mode de producció, o el paper de l'Estat. Però no ha valorat una idea: la que els pobles (cada poble és, al meu entendre almenys, una nacionalitat, o cada nacionalitat és un poble) tenen unes característiques psicològiques, ètniques, lingüístiques...peculiaris, i que aquest fet dóna lloc, al llarg de la història, a una sèrie de característiques històriques pròpies que permeten d'interpretar els fets de la història i que, per tant, hem de donar-hi importància.

Dintre la historiografia marxista és evident que la idea que es té del fet nacional és, sobretot a partir de la revolució bolxevic, una idea directament basada en el famós fulletó de Stalin sobre el problema nacional (que és, fonamentalment, una aplicació, em sembla, de les teories de Lenin; encara que després, amb la política concreta de la URSS, Stalin desbordí i entrí en un pragmatisme de la qüestió nacional en el qual Lenin potser no hi hauria arribat mai). En tot cas és evident que les idees que puguin tenir els historiadors o, en tot cas, els polítics marxistes a Catalunya que treballen amb aquests conceptes estan directíssimament influïdes, repeteixo, pel famós treball de Stalin. Ara bé, aquest treball o aquestes idees bàsiques em sembla que comencen a ser bastant unànimement atacades, i no tan sols pels historiadors no marxistes, sinó àdhuc per alguns que formen part d'aquest corrent metodològic.

Aquesta definició de la nacionalitat és combatuda en part per evidentment esquemàtica. En segon lloc per molt incompleta: sembla clar, i valgui la generalització, que el concepte o l'estudi que s'ha fet sobre nacionalitat ha estat incapaç d'interpretar els conflictes nacionals europeus del segle XX. Per exemple no pot recollir ni s'adapta massa a la idea nacional que hi ha en aquests moments als països subdesenvolupats, ni tampoc és capaç d'interpretar els fenòmens nacionalistes dintre del mateix terreny dels actuals països socialistes; és a dir, no és capaç d'interpretar la pervivència del fet nacional dintre del socialisme (com és el cas de Rumania, de Iugoslàvia, dels distints pobles que formen Iugoslàvia, etc.). O bé, per a posar un altre exemple, amb motiu d'unes breus pel·lícules sobre Xi le i els Tupamaros que vaig veure a París (hagués estat molt útil de prendre'n nota, però no es podia): em resultava curiosíssima la quantitat de vegades que aquests moviments d'esquerra, marxistes, parlaven de pàtria, patriotisme, etc. En fi, que per un costat sembla clar que el marxisme refusa tota possibilitat d'idea de pàtria, de les minories nacionals, però en canvi, en altres moments o en altres circumstàncies, allò de "Patria o muerte: venceremos" o de "la Pàtria dels treballadors" és un slogan suficientment utilitzat. Tot això fa veure, doncs, que una visió excessivament esquemàtica -com la de Stalin- que referís la idea nacional al triomf de la burgesia, durant la revolució industrial, i l'ocupació de l'Estat i la creació d'un Estat unificat per part de la burgesia, seria una idea breu, excessivament esquemàtica i incompleta.

Per altra banda, l'anàlisi que els polítics marxistes han realitzat sobre el fet nacional, o la teoria que n'han obtingut, comencen a ser criticats com a instrumentalitzadors dels moviments nacionals. Un estudi, inclús lleugerament superficial, de les coses de Stalin i de l'aplicació concreta a Catalunya -com després veurem- permet adonar-se rapidíssimament que el fet nacional és una mena de cosa accessòria que no té un valor en sí mateix, que és positiu o negatiu segons l'aplicació i la utilització concreta que se'n pot fet. En definitiva, doncs: una instrumentalització total i absoluta, tàctica, dels moviments d'afirmació nacional.

Estic molt poc al corrent de la bibliografia estrangera en aquest sentit, però la lectura d'allò que a mi m'ha semblat més treballat,

més dens (que són els articles d'H. Carrère d'Encausse sobre la formació de la doctrina de les nacionalitats dintre del pensament marxista), demostra clarament el que acabo de dir, o sigui, que hi ha hagut una instrumentalització teòrica i sobretot pràctica d'aquests moviments.

El punt central de la crítica em sembla que és el d'assimilar la idea de nacionalitat a l'afirmació de la burgesia com a classe dominant, i al seu pas, a la seva conversió, en grup social que domina l'Estat. Aquest esquema, que faria dir que les nacionalitats es desenvolupen al llarg del segle XVIII, i sobretot a partir de la formació de la monarquia nacional unificada (o almenys en alguns països), i etc., és un esquema que deixa absolutament al marge països mil·lenaris com, per exemple, Xina i Egipte, que hi resultarien inclassificables. En definitiva, la idea d'aquest model europeu occidental, model de desenvolupament històric-econòmic (que en el fons no és altra cosa que un esquema o una forma de desenvolupament que s'ha donat a França, a Gran Bretanya, i en mesura molt menor, a Itàlia o Alemanya), em sembla que està bastant en crisi. Intentar aplicar, doncs, aquest esquema de desenvolupament a tots els països i pobles del món em sembla històricament impracticable, ja que hi ha una excessiva identificació entre nació-Estat i una minusvaloració dels distints pobles que no hagin passat a crear aquest Estat unificat.

En segon lloc hi ha les noves interpretacions entorn de la Revolució Francesa; em sembla que es pot posar de relleu la idea que la Revolució Francesa no és, com podria semblar en un esquema marxista, una revolució burgesa típica, triomfant, sinó molt més: és una revolució burgesa i popular. En tot cas, quan amb Napoleó la Revolució Francesa quedarà disminuïda, apaivagada, serà aleshores que la burgesia estarà clarament en el poder. Però en l'etapa precedent, en canvi, hi havia molt més que una burgesia al poder: es tractava d'uns intents de revolució popular.

Una nova interpretació d'aquest tipus, en el cas concret d'Espanya ens portaria a dir (com ens explicava l'altre dia en Fontana en una conferència) que la revolució burgesa hi queda realitzada ja pels volts de 1837. En conseqüència, doncs, tot el que vindria a posteriori d'aquest triomf de la revolució burgesa espanyola de 1837, tots aquests moviments de protesta popular democràtica, serien el revés d'uns intents de la burgesia per prendre el poder: serien uns intents de les classes populars per fer front, per atacar l'Estat de la burgesia.

Aplicat això al problema nacional per la segona meitat del segle XIX, tindríem aleshores que aquestes crítiques contra l'Estat, que aquesta oposició democràtica a l'Estat no vindria de la burgesia per arribar en concret al poder, sinó al revés, de les classes populars especialment urbanes i subordinadament camperoles per combatre un Estat de la burgesia. Naturalment un Estat de la burgesia on la burgesia industrial catalana, la burgesia de la revolució industrial, hi està directament, encara que subordinadament, lligada.

En un altre terme, em sembla que la idea o la visió que tenim del fet nacional és una visió excessivament política, que deriva molt dels programes dels partits polítics, de les reivindicacions més estrictament polítiques, i que quan analitzem el fet nacional l'analitzem molt en funció d'aquestes coordenades dels partits i dels programes polítics. Crec que, en canvi, per una anàlisi històrica de la nacionalitat calen bastants coses més que aquesta anàlisi dels partits o de les seves ideologies. En aquest sentit crec que s'han d'integrar,

en un treball, anàlisi sobre el que en podríem dir consciència idiomàtica, perquè considero que l'idioma forma part d'una nacionalitat (i aquí el punt està també dintre l'esquema de Stalin). Per tant, cal tenir en compte tant la pervivència d'una consciència idiomàtica en el terreny escrit -i consegüentment analitzar en la Literatura la pervivència, l'existència, el desenvolupament d'una nacionalitat-, com, i em sembla més important, la pervivència d'una consciència idiomàtica en el camp de la paraula. Dic que em sembla més important perquè crec que el fet nacional és molt més un fet de les classes populars que no pas de les respectives burgesies d'aquests països. Pel que fa a les classes populars, doncs, que en el segle XIX són fonamentalment analfabets, o en tot cas són analfabets en el seu propi idioma (perquè no reben un ensenyament oficial donat en el seu propi idioma), cal cuidar molt especialment l'estudi, la interpretació sobre la consciència de parla dintre d'una determinada nacionalitat. Com també, tot i que pot semblar una mica exagerat, els elements de consciència psicològica de pertànyer a un determinat nucli nacional. Tema on no s'entra sovint però que d'una manera o altra crec que s'hauria d'abordar. Jo apuntaria alguns exemples indirectes de consciència psicològica particular, com ara el fet d'organitzar partits i àmplies agrupacions socials, no pas generals de l'Estat sinó particulars. Al llarg de la història de Catalunya és una relativa constant el fet que en el Principat no predominin els partits polítics de l'Estat espanyol sinó els individualitzats, els partits polítics del mateix Principat. Igualment pel cas de les organitzacions sindicals, encara que pugui no semblar-ho donat que la Confederació Nacional del Treball és una unió sindical per tot Espanya i no pas un sindicat català o un partit polític català (com la Eliga Regionalista o la Unió Socialista de Catalunya, etc.); en canvi no es tracta d'un cas diferent, ja que corrobora la teoria, crec: com és ben sabut, la CNT és una unió sindical que pretén influir i dominar tot Espanya a partir de Barcelona. Seria, aleshores, un exemple aberrant, però que aniria en la mateixa línia. Un altre element d'aquesta consciència psicològica particularista podria ser, sembla, l'antiestatisme, del qual podem trobar perfectes rastres tant en les organitzacions o en els moviments de la petita burgesia o de les classes populars com en el món del proletariat. O encara altres com l'antimilitarisme, o el refús d'integrar-se en l'aparell militar (és a dir, que els elements d'aquesta nacionalitat s'inclouin com a oficials dintre les files de l'exèrcit), o en l'aparell administratiu de l'Estat. En definitiva, tot i que això són només alguns punts, poc treballats, em sembla que s'ha d'anar una mica més enllà d'una visió de la nacionalitat que sigui exclusivament de partit polític o d'ideologia dels partits polítics. Jo he intentat trobar més aviat aquest tipus d'element secundari que manifesta l'existència d'una particularitat.

3)

En el nostre cas és evident que hi ha una historiografia important, però en canvi no hi ha treballs sobre el moviment nacional català. I jo diria que, si exceptuem el cas de Rovira i Virgili, els estudis del qual tenen ja més de cinquanta anys de vida, no hi ha hagut pràcticament cap esforç per part de polítics i historiadors del país per estudiar això, per fer-hi un treball de conjunt. En aquest sentit, per exemple, el fulletó publicat pel PSUC El Problema Nacional Català té importància perquè és un dels pocs casos que tenim d'un intent de treball històrico-polític sobre el tema. Hi ha gairebé més treballs de tipus crític, de tipus periodístic hostils (per exemple el de García Venero) que no pas estudis seriosos de conjunt sobre el tema. En conseqüència, aquí hi ha un buit important a cobrir que, poc a poc, i en l'actualitat, em sembla que

es comença a anar omplint per via de diversos treballs monogràfics.

4) |

Per un costat em sembla important el cas del llibre d'Ernest Lluch sobre Pensament Econòmic a Catalunya entre 1760 i 1840. Entre moltes altres coses, crec que conté elements prou importants per veure que, al llarg del segle XVIII, i contràriament al que ens sembla, Catalunya no cedeix el seu particularisme a canvi dels beneficis econòmics que li dóna el reformisme borbònic sinó que, al contrari, hi ha una sèrie d'intents d'evitar-ne l'assimilisme. Aquesta és una via, un treball que em sembla útil i important.

Per altre costat, hi ha una sèrie de treballs sobre partits polítics i agrupacions; tothom els coneix, però potser val la pena que els citi per a fer-ne una mica de recordatori. Hi ha els treballs sobre tot d'Isidre Molas i en segon lloc de Borja de Riquer sobre la Lliga Regionalista, molt importants, però pel punt que ara intentem tractar són també, em sembla, els més en certa manera equívocs, perquè precisament toquen el partit polític català més directament lligat a la burgesia i que, per tant, podem anomenar burgès més tranquil·lament. Això és plantejar-se poc aquest conflicte que estic intentant d'explicar entorn de la interpretació que creu que tot moviment nacional o tota reivindicació d'una minoria nacional és nacionalisme burgès. Els treballs són interessants, però toquen el punt, precisament, sobre el qual els historiadors donem més idees per encara reafirmar el criteri que el moviment nacional etc. és la burgesia.

Altres treballs, encara menors -vull dir que no tenen la consistència del treball de l'Isidre Molas-, són per exemple, el de l'Anna Sallés sobre l'Esquerra Republicana de Catalunya, o el d'en Rodés i en José-Luis Martín sobre la Unió Socialista de Catalunya, o bé el treball en curs que està fent aquest xicot nordamericà que ara és aquí, Ucelay Da Cal, sobre l'Estat Català i en general el separatisme català al segle XX, o els treballs d'en Cucó sobre el valencianisme i, en un terreny molt més menor, el que ha fet Cucurull, o jo mateix, sobre el federalisme. Segurament em deixo moltes altres coses. Això són una sèrie de línies d'investigació monogràfica per contribuir a donar una nova visió del fenomen dels moviments d'afirmació nacional. De tota manera són encara treballs monogràfics i continua faltant l'estudi de conjunt sobre tots aquests factors.

Hi ha també, en un altre aspecte, els treballs jurídics que s'estan fent sobre els Estatuts d'Autonomia, etc., sobretot dintre el seminari, de l'Isidre Molas.

Un altre grup molt important, historiogràficament em sembla que el dominant, és el que forma la línia que podria anar des d'en Vilar a en Fontana passant per en Solé-Tura. Encara que tots tres siguin políticament, personalment i metodològicament bastant diferents, crec que han donat força el to de la interpretació política sobre el fet nacional. Partint d'una base d'història marxista més o menys econòmica, han considerat, en aquest cas del nacionalisme, que és un fenomen burgès, un moviment burgès, i que en conseqüència, el moviment nacional català està de fet sota la direcció de la burgesia no tan sols durant el segle XX sinó també en el XIX. Crec que en gran part això ja es pot trobar exactament en els escrits d'en Maurín a 1930, 1931, i 1932, per exemple la idea (gairebé més fina que alguns dels punts tocats per algú d'ells) de les dues etapes del moviment nacional: una etapa a mans de la burgesia i una altra a mans de les classes populars. De tota manera a mi em sembla que això no és exces-

sivament correcte, entre altres coses pel fet, algunes vegades suscitada a discussió pública, que, si la burgesia -i repeteixo l'esquema- és una classe social nacionalista del mercat nacional que intenta crear, com va dir Marx i va repetir Lenin, resulta evident que la burgesia catalana industrial del segle XIX el mercat nacional que va crear fou el mercat nacional espanyol i no el mercat nacional català i, per tant, aquesta burgesia s'integrà o lluità pel domini (o per una aliança que li permetés tenir una part del domini) de l'Estat corresponent en aquest mercat nacional espanyol, és a dir, de l'Estat espanyol; en conseqüència, si és nacionalista d'algun tipus, serà nacionalista espanyola i no pas nacionalista catalana. La reacció contra això, en canvi, la reacció de les classes populars, aquesta sí que té un particularisme, i en conseqüència un particularisme català. Aquest és, doncs, un altre dels corrents actuals, potser el més important, respecte del tema.

5)

Vistos aquests primers apartats, em semblaria important que en el futur poguéssim centrar la investigació en una sèrie de punts: aclairíem molt respecte a aquesta nova visió més popular, més lligada a les classes populars, més àmplia que no pas unes reivindicacions molt estrictament polítiques.

Un seria, per a mi almenys, un treball més ampli sobre el segle XVIII en la línia del que ha fet en Lluch, veient aquests intents de Catalunya o d'alguns sectors de Catalunya per tal de no entrar dintre la monarquia unificada borbònica.

Un altre sobre el paper de la burgesia industrial catalana en el segle XIX, per veure fins a quin punt és correcte parlar, com es feia fins ara, d'aquesta burgesia com d'una burgesia més o menys catalanista, perifèrica, o bé si, al contrari, en aquesta integració per la lluita del mercat nacional es converteix en una burgesia espanyolista.

Continuant això, un punt també important per a mi és el paper que juguen les classes populars barcelonines en el període més o menys de 1840 a 1843 a les "bullangues", tan poc estudiades. Veure, doncs, fins a quin punt hi ha una reacció de massa urbana contra aquesta creació d'un Estat unificat en mans de la burgesia, etc.

O bé, un altre punt : la reacció del camp català contra la centralització. En aquest sentit hi ha treballs sobre els carlins que plantegen el fent men sobre noves bases, com el de J. Torras. Entre les últimes coses publicades, és remarcable el Tríptico carlista d'en Seco, que conté una sèrie de cartes molt interessants d'un carlí català del període de finals de la dècada dels 40 al comte de Montemolin, i on es manifesta clarament com allò que podríem anomenar nacionalista català.

Un altre punt seria el tema de l'existència d'una consciència particular dintre dels moviments de les classes populars a la segona meitat del segle XIX, especialment entre les files del federalisme i de l'obrerrisme. El treball que vaig fer sobre el federalisme intentava aportar almenys algun detall en aquesta direcció.

Pel segle XX, un punt molt important seria veure, com està fent en Da Cal, quin és el paper dels nuclis minoritaris del separatisme i si aquest separatisme és un esforç d'algun sector de la burgesia o si, al contrari, és un esforç d'alguns nuclis proletaris per donar al moviment nacional una consciència nova i diferent.

Pel nostre tema em semblaria també molt important de veure quin paper juguen les organitzacions obreres i de les classes populars, durant la Segona República i la Guerra civil, en la formulació d'una nova doctrina sobre Catalunya i els seus drets.

6)

Lligant-lo amb aquest últim punt, voldria fer un petit esquema (molt embrionari, com tot el que he dit) entorn del que he anat trobant. És evident que, amb la proclamació de la Segona República, sorgiran, o es desenvoluparan, o s'afermaran una sèrie de grups i grups obrers. Molts d'ells són poc importants des del punt de vista numèric, perquè no superaran els centenars o els milers d'afiliats, però en canvi ho són molt des del punt de vista de la formació de noves doctrines o de nous esquemes de moviment. He dividit aquests grups en dos sectors amplis, el sector marxista i el sector llibertari (molt més important numèricament el segon, però molt més diversificat i en tot cas amb molta més importància de cara al futur el primer).

Dins del sector marxista hi ha dos grups, em sembla que prou clars i definits: un sector més o menys leninista i un sector socialdemocràtic. En el sector leninista hi podem incloure tant el Partit Comunista de Catalunya format el 1932 (en una línia de defensa de la Unió Soviètica i amb una concepció estratègica stalinista) com els grups antistalinistes, és a dir, el Partit Comunista Català d'en Jordi Arquer i la Federació Comunista Catalano-Balear, més o menys d'en Maurín (unificats el novembre de 1930 amb la formació del Bloc Obrer i Camperol). Un altre grup són els més o menys trotskystes de l'Oposició Comunista d'esquerra (o Esquerra Comunista), que amb el Bloc formaran, com sabem, el POUM. Hi ha també un quart grup que jo incloc dins del sector leninista encara que de moment sembli una mica estrany: el d'Estat Català Proletari, perquè la lectura dels documents que publiquen durant el 1931-1932 m'ha fet veure que Estat Català Proletari és en certes coses tant o més stalinista que els altres, o que en tot cas és tan clarament socialista marxista-leninista com el mateix Partit Comunista de Catalunya o el Bloc. Per tant he inclòs el grup aquí. Pel sector socialdemocràtic, hi ha un grup català, la Unió Socialista de Catalunya, i uns grups que, diguem-ne, mantenen encara una fidelitat a les organitzacions espanyoles, com la Federació Catalana del PSOE o la UGT.

Dins del sector llibertari, naturalment, la CNT i la FAI, i l'escissió dels Trentistes.

Considerant aquest grups i el seu paper en relació al problema de Catalunya, cal fer una sèrie de reflexions:

- a) El naixement de la Unió Socialista de Catalunya el 1923, és evidentment un naixement derivat d'un fet nacional, és a dir, la Unió Socialista de Catalunya volia un partit propi on pogués defensar les seves esperances i idees polítiques per Catalunya i no ho veié possible dins del Partit Socialista.
- b) Tant el Bloc Obrer i Camperol com el POUM, que teòricament són partits o organitzacions de massa a escala espanyola, com també la Federació Comunista Ibèrica, de fet resulten uns partits amb actuació fonamental a Catalunya, una mica com el que passa a la CNT (i que em repliqui el Sr. Bonamusa, que ha treballat sobre això).
- c) El Partit Comunista de Catalunya neix, el 1932, un cop ha quedat

absolutament i totalment demostrat, amb la proclamació de la República, que un partit obrer, a Catalunya, si vol tenir una certa importància ha de ser un partit d'organització catalana; no pot ser una filial, o en tot cas no pot ser una simple delegació, des de Madrid, d'àrea de treball polític.

- d) Un exemple al marge d'aquests i que ja hem citat anteriorment és el de la CNT, un partit que es sent molt més clarament de tota Espanya, que pretén utilitzar la plataforma de Barcelona i Catalunya com a influència per a tota Espanya (és a dir, en certa manera extrovertir el paper de Catalunya a tota Espanya).
- e) A nivell doctrinal, em sembla que tant el Partit Comunista de Catalunya com el Bloc Obrer i Camperol com l'Esquerra Comunista són grups molt clarament influïts per les teories de Lenin i Stalin sobre el fet nacional. Hi ha alguns detalls d'aplicació nova i concreta a Catalunya, però la major part de les coses que diuen estan molt en la línia del fulletó de Stalin sobre la qüestió nacional. En canvi crec que la Unió Socialista de Catalunya diu coses diferents sobre això, i no sé fins a quin punt no estarà influïda per les teories del que anomenem l'austro-marxisme (tot això no ho veig prou clar, em sembla que s'hauria de treballar més).
- f) Treballant en l'anàlisi del fet nacional es troba un tema molt gros: aquella idea de Lenin que, dintre una minoria nacional l'acció dels partits obrers ha de ser de combatre la seva burgesia nacional i en canvi, dintre la nacionalitat gran de la qual parlàvem abans, els partits obrers han de combatre la seva pròpia burgesia. Dit d'una altra manera, el partit obrer català, hauria, doncs, de desemmascarar, denunciar i atacar la burgesia catalana a més de -i molt secundàriament- plantejar els problemes nacionals; i en canvi, a la inversa, el moviment obrer espanyol hauria de desemmascarar, lluitar, etc, contra la burgesia espanyola i -fontament- posar de relleu la defensa dels drets del poble hispànic, els drets d'autodeterminació etc. La constatació que cal fer per aquest període de la República (i jo crec que per etapes anteriors i posteriors també) és que, efectivament, l'obrerisme català ha denunciat llargament i sistemàticament la Lliga Regionalista, la "Ceba", el catalanisme de dretes, la burgesia, etc. però això no té en absolut cap paral·lel amb la mateixa denúncia per part del moviment obrer espanyol respecte de la seva burgesia nacional. És a dir, que podem utilitzar centenars de textos, milers d'imprecacions del moviment obrer català contra la seva burgesia des de mitjans de segle XIX fins a 1974, però si posseïssim això en un sac, i en un altre hi recollíssim la lluita de l'obrerisme espanyol en favor dels drets de les minories nacionals i el desemmascarament de la seva pròpia burgesia respecte d'aquest tema, la proporció seria -almenys en el meu treball- aproximadament de 1:1 per 1000. O sigui, paral·lelament a aquest desemmascarament de la burgesia catalana en relació al fet nacional, no hi ha hagut un paral·lel desemmascarament, per part del moviment obrer espanyol, de la pròpia burgesia entorn del seu paper imperialista respecte dels drets del poble de Catalunya -l'autodeterminació de Catalunya, en aquest cas-, com tampoc, evidentment, respecte dels drets dels marroquins, de la seva independència, etc. (això es veu en un dels últims llibres publicats pel Miguel Martín sobre el Protectorat del Marroc i el paper dels partits polítics i les organitzacions en aquest punt).
- g) Un altre tema que es constata en aquesta etapa de la República és la utilització de la immigració com a xantatge polític. Que és,

em sembla, una conclusió que es desprèn en certa manera del punt anterior. És a dir, la immigració no és vista com l'aportació, la vinguda a Catalunya, d'una sèrie d'homes que s'han d'incorporar i que han de reivindicar els seus drets (i que per tant les organitzacions obreres potser tenen l'obligació d'explicar-los que aquest país té uns drets nacionals, té unes reivindicacions nacionals no realitzades perquè està oprimida), però el que es fa, al contrari, és utilitzar aquesta massa d'immigrants com una força de xoc dialèctica, remarcant els inconvenients, els desavantatges de l'ús d'uns conceptes nacionals cara a una massa, es diu, no assimilable i que no els accepta. Aquest xantatge, utilitzat el 1931-1932, segueix encara en ús. Tampoc es diu que els partits polítics d'esquerra del lloc d'on procedeixen els immigrants tenien l'obligació d'explicar-ho i de denunciar tot primer l'actitud assimilista de la seva pròpia burgesia.

- h) Un altre sofisma ja usual en el període estudiat és el de l'idioma: l'idioma cultural, l'idioma gran, l'idioma internacional. Enfront de les reivindicacions idiomàtiques s'oposarà sempre una posició pseudo-marxista: la idea que, en el nostre cas concret, l'espanyol és un idioma molt més apte per entendre'ns tots els espanyols, perquè ens poguem entendre a l'estranger, etc.; i, sobretot, que això és un pas cara a l'idioma internacional. Diuen que l'ús dels idiomes de les minories nacionals és un fre per la gran comprensió internacional. Però aleshores passa que aquesta comprensió internacional queda aturada a l'idioma nacional de l'Estat.
- i) En el cas dels llibertaris, alguns dels problemes que es plantegen són diferents. El moviment llibertari és sistemàticament federalista, però aquest federalisme es pot convertir en una interpretació política equívoca -i estic fent un esquema, però em sembla que ho puc dir- que va des del refús, per part del sector "Tierra y Libertad" de la FAI d'acceptar els problemes nacionals, fins al cas, per exemple, d'Urales (més o menys lligat a les idees, sinó a l'organització de la FAI), que en nom del federalisme sosté una sèrie d'idees que, des de certs punts de vista, poden inclús ser acusades de nacionalistes catalanes (idees com la particularitat de Catalunya, la influència determinista del mar i de l'economia de Catalunya en el caràcter català, l'especificitat de l'home català enfront de l'home espanyol, etc.). És a dir, que el federalisme del moviment llibertari pot donar lloc des d'una actitud política clarament centralista fins a una accentuació molt clara del particularisme català.
- j) Pel que fa als Trentistes, ja s'ha dit prou vegades (encara que això sigui discutible) que són la reacció d'un sindicalisme majoritàriament català enfront d'unes tendències més extremistes controlades en gran part -o almenys més controlades- per homes que no són de Catalunya, és a dir per l'anarquisme estricte, etc. Tot i que això sigui bastant discutible, almenys algun d'aquests elements seria aprofitable per a una interpretació.
- k) Una idea de conjunt per tot aquest període és que, de fet, tots els grups obrers citats fins ara, des dels Trentistes i la CNT (potser amb algun matis més per part de la FAI) fins al Partit Comunista, tots ells accepten a la pràctica la Generalitat, l'Estatut de Catalunya, el dret d'autodeterminació, la idea de llibertat dels pobles, etc. Evidentment, amb matisos: des del sector d'Estat Català Proletari d'en Compte, que l'accepta d'una manera rodona i total i que remarca molt clarament la necessitat d'uns partits propis i la idea d'autodeterminació com idea prèvia a tot possible fe-

deralisme, etc., fins a sectors i nuclis com el BOC, sobretot, que l'accepten d'una manera molt més moderada. De fet, però, cap d'ells, en la proclamació de la República o la formació de la Generalitat, no està en contra ni de la Generalitat ni de l'autodeterminació. Repeteixo que hi ha matisos, però globalment es pot dir que tots ells hi estan a favor.

- l) Una altra cosa és la col.laboració concreta amb la Generalitat i la seva política. Una posició es el col.laboracionisme de la Unió Socialista de Catalunya, que forma part del govern coaligada amb l'Esquerra Republicana. La major part dels altres grups ataca mesures concretes que pren la Generalitat i, en alguns casos, arriba fins i tot a demanar el canvi de la Generalitat per una altra mena d'organisme o el canvi de la política i del grup polític que dirigeix la Generalitat per unes altres línies polítiques. Per tant, l'acceptació en teoria de la Generalitat per part de gairebé tots els grups obrers es converteix, a l'hora d'elaborar una política concreta, en una actitud més flexible, més àmplia, on entren més posicions. En algun moment determinat, per exemple, el Partit Comunista de Catalunya sosté la teoria de l'estatut dels obrers i dels camperols, en una línia que mesos després el mateix Partit Comunista desautoritzarà dient que és una exageració, i que l'autodeterminació no és només pels obrers i camperols sinó per tot el poble (era una línia esquerrana, esquerranista, diuen). En definitiva, l'acceptació de fet, al començament de la Generalitat i de l'Estatut, al llarg de l'actuació d'aquest organisme i d'aquesta idea político-administrativa, es converteix en una actitud més flexible, amb acceptacions i també crítiques.
- m) Una de les idees en certa manera noves, que he trobat tot treballant és entorn del retret que fins ara fèiem de política esquerranista a les organitzacions llibertàries, és a dir, que fets com els aixecaments de l'Alt Llobregat, etc. són un atac en certa manera utòpic, desaforat, excessiu, que vol cremar etapes d'una manera excessivament ràpida, enfront de la política de les classes populars que porta la Generalitat. Em sembla que aquest retret d'esquerranisme que hem atribuït a les CNT-FAI, o almenys al moviment llibertari en el seu conjunt, s'haurà de fer extensible, de fet, a tots els partits obrers (exceptuant-ne la Unió Socialista de Catalunya). Aquesta posició esquerranista enfront de la República de voler que canviï rapidíssimament, no és pas patrimoni només dels llibertaris, sinó que també hi combreguen tranquil·lament, a més del Partit Comunista de Catalunya o el grup dels comunistes d'esquerra d'en Nin, els mateixos homes d'Estat Català Proletari, etc. És a dir, per tant, que a posteriori el treball d'historiografia ha fet una certa trampa i ha carregat el mort de l'esquerranisme al moviment llibertari, mentre que, com em sembla veure pels documents d'aquest període, la immensa major part del sector marxista (repetixo: excepte la Unió Socialista de Catalunya i, en menor grau, el PSOE-UGT) tenen també aquesta actitud de rebentisme enfront de la política concreta de la Generalitat.
- n) Un punt que manifesta això és, per exemple, el de la República Catalana proclamada al 14 d'abril i desapareguda tres dies després. Hi ha uns sectors que l'han acceptada molt de cor, la reivindiquen un cop ha desaparegut i estan enfadadíssims perquè no s'han fet prou esforços per a defensar-la: aquest és el cas d'Estat Català Proletari, i en gran part també el de Bloc Obrer i Camperol (no, en canvi, el de PSOE-UGT). Altres grups, en canvi, com el Partit Comunista de Catalunya, fan una defensa i una reivindicació de la República Catalana que em sembla absolutament tàctica i instrumen

talitzadora, com citava al començament en la introducció.

Un altre punt on es veu també aquesta voluntat, en principi, d'acceptació dels drets de Catalunya, és la votació de l'Estatut. A l'hora de votar-lo, gairebé tots ells hi estan a favor, sobretot la Unió Socialista de Catalunya, el Bloc Obrer i Camperol i l'Estat Català Proletari. Més o menys a favor, però en tot cas no en contra, el PSOE-UGT. El Partit Comunista de Catalunya fa aquella proposta ideal, que citava abans de l'Estatut dels obrers i camperols. I la CNT-FAI es manté en una posició equívoca, la general, d'abstenció política, de no votar, etc., però dintre de tot, a l'hora de la veritat no van fer campanya contra l'Estatut i inclús molts d'ells van anar a votar-lo. Només un sector, el sector faïsta més estricte, que està en contra de votar, està també, és clar, en contra de votar l'Estatut concretament.

- o) Un altre element clar, dintre l'anàlisi concreta d'aquests anys, és l'ús absolutament gratuït que es fa, al llarg de la història, dels conceptes marxistes. Jo no sé pas si ara els utilitzem o els utilitzarem millor, però em sembla evident que una anàlisi semàntica d'aquests textos fa veure que certs conceptes més o menys marxistes com burgesia, revolució industrial, revolució burgesa, petita burgesia, etc., són usats d'una manera absolutament gratuïta, apriorista i mecànica. Per exemple, dit-te que la República proclamada el 14 d'abril és petit-burgesa, és burgesa, és anti-proletària, és burgesa i de les classes populars... això t'ho fa un mateix grup més o menys marxista no pas al llarg d'uns mesos, sinó el mateix mes en textos diferents. Una conclusió directa que es treu del marxisme d'aquella època (no sé si dels marxismes de tota època) és que aquests conceptes marxistes bàsics són utilitzats amb un apriorisme polític absolut i no pas per anàlisi històrica. Em podria estendre bastant sobre aquest tema, que em sembla prou sucós, però apuntat així crec que ja resulta suficient.
- p) Entorn d'alguns conflictes plantejats a la Generalitat al llarg del 1931-1932, pel nostre estudi jo diria que n'hi ha dos d'importants. Un és el que fa referència a tota la qüestió de la legislació social (legislació social en mans de l'Estat, legislació social en mans de la Generalitat) on, sobre un problema de fet nacional català, s'hi interfereix una lluita pel predomini de les organitzacions obreres entre la UGT-PSOE per una part i la CNT per l'altra. La CNT temia que una política social portada des de Madrid significués el predomini dels socialistes, i per això a la pràctica recolzà la idea que fos portada des de Catalunya, des de la Generalitat: era la manera que la CNT, dominant a Catalunya, pogués influir-hi. Sense estar naturalment d'acord amb la CNT, estan d'acord amb aquesta línia la major part dels altres partits, amb excepció, en certa manera, del Partit Comunista de Catalunya, que per una banda sembla recolzar la idea que es legisli des de l'Estat, però per altra banda, a la pràctica, diu també que Catalunya té dret a legislar en matèria social.

L'altre punt important és el conflicte d'idiomes a Catalunya: si l'idioma oficial ha de ser el català, si ha de ser el català juntament amb el castellà, etc. Aquí es desmarca un grup que en altres aspectes adopta una actitud més moderada: el PSOE català i l'UGT, que en aquesta qüestió prenen una posició internacionalista al meu entendre falsa.

I, pel meu esquema, això és tot.

"centro de estudios históricos internacionales"
universitat de barcelona
edició patrocinada per la fundació jaume bofill
barcelona 1974

Boletín Informativo N.º 42
Fundación Juan March
Octubre 1975

Los textos contenidos
en este Boletín
pueden reproducirse libremente
citando su procedencia.

HISTORIOGRAFIA Y NACIONALISMO

consideraciones sobre
el concepto de la nación

Por Jorge Solé Tura

Profesor Adjunto de
Derecho Político de la
Universidad de Barcelona

QUIZA el principal rasgo distintivo de la historiografía moderna sea su carácter de historiografía nacional. Como ha escrito Boyd C. Shafer: "El método habitual de los escritores de nuestra época y de los dos siglos precedentes ha consistido en escribir historias nacionales, en estudiar las instituciones nacionales, en intentar encontrar soluciones a los problemas nacionales (...). Proceden de esta manera porque la nación se ha convertido en la unidad social más importante y más accesible al estudio..."⁽¹⁾

* BAJO la rúbrica de "Ensayo" el Boletín Informativo de la Fundación Juan March publica cada mes una colaboración original y exclusiva de un especialista elegido para 1975 ha sido la Historia.

En los boletines anteriores se han publicado: *La exposición en el campo de la Historia; nuevos temas y nuevas técnicas*, por Luis Suárez Fernández, catedrático de Historia Antigua y Media en la Universidad Autónoma de Madrid; *Historia del Derecho e Historia*, por Francisco Tomás Valiente, catedrático de Historia del Derecho en la Universidad de Salamanca; *Corrientes historiográficas en la España Contemporánea*, por José María Jover Zamora, catedrático de Historia Universal Madrid; *Historia de la ciencia e historia*, por José María López Piñero, catedrático de Historia de la Medicina de la Universidad de Valencia; *Características historiográficas y periodificación histórica*, por Juan José Carreras Ares, profesor agregado de Historia Contemporánea en la Universidad de Zaragoza; *La historiografía como género de España*, por Carlos Seco Serrano, catedrático de Historia Contemporánea de la Universidad Complutense; *Los nuevos enfoques de la historiografía histórica*, por José Ángel García de Cortázar, catedrático de Historia Medieval en la Universidad de Santiago de Compostela.

Al finalizar el año estos trabajos serán recogidos en un nuevo volumen de la *colección Ensayos*, editada por la Fundación Juan March en colaboración con la Editorial Rialp.

O como ha corroborado entre nosotros el profesor Murillo Ferró: "... No sólo es la nación un concepto histórico, sino que la historia es un concepto nacional. O, para decirlo con más precisión: la conciencia histórica moderna es una conciencia histórica nacional, como también lo es —y a veces exageradamente— la historiografía que le ha servido de base"⁽⁷²⁾.

Ocurre, sin embargo, que esa misma historiografía ha sido incapaz de elucidar con claridad el carácter de su propio objeto. ¿Qué es la *nación*? ¿Qué es el grupo humano que ha servido de base principal para el desarrollo de la investigación historiográfica?

Pierre Vilar ha explicado muy bien esa perplejidad del pensamiento histórico —y del sociológico— ante el problema de la nación: "Un estudio crítico del uso del vocabulario —escribe P. Vilar— demuestra efectivamente la facilidad con que se puede fichar un número importante de usos discutibles o manifiestamente abusivos de las palabras "nación", "nacional", "nacionalismo", "patriotismo" o "patria"⁽⁷³⁾.

El propio Vilar demuestra, con datos incontrovertibles, la enorme imprecisión con que el término de nación ha sido manejado por historiadores y sociólogos y se ve obligado, por ello, a dedicar un gran número de páginas a explicar los fundamentos metodológicos de su monumental estudio sobre la formación del grupo nacional catalán en la España moderna⁽⁷⁴⁾.

Boyd C. Shafer recoge, a su vez, una gran cantidad de definiciones del término nación, espigadas entre los historiadores y juristas más significativos. Y el rasgo más significativo de todas ellas es su gran diversidad y su imprecisión⁽⁷⁵⁾.

Recentemente, Georges Haupt ha puesto claramente de relieve las vacilaciones con que se ha movido el pensamiento marxista en la elucidación teórica de la cuestión nacional⁽⁷⁶⁾. Por su parte, Emmanuel Terray, en un sugestivo estudio, ha mostrado la discutible operatividad teórica de la famosa definición objetiva del concepto de nación realizada por Stalin⁽⁷⁷⁾.

Estamos, pues, ante un serio problema teórico. Un problema que exige un gran esfuerzo de reflexión colectiva, desde ángulos diversos y que, desde luego, no puede ser resuelto dentro de los límites de un ensayo como el presente.

Al propósito no es tan ambicioso. Deso, simplemente, proporcionar algunos elementos de reflexión que me han sido sugeridos por el estudio de una profusa literatura nacional española —la de Cataluña— y por la polémica en curso entre historiadores, economistas y sociólogos catalanes.

En efecto, en los últimos meses se ha desarrollado una importante discusión metodológica sobre la interpretación del nacionalismo catalán y, más exactamente, sobre sus orígenes y su contenido de clase. Esta polémica se ha desarrollado —y se desarrolla— con medios e instrumentos a todas luces insuficientes. Tuvo su primera plasmación en el Coloquio de Historiadores celebrado en Barcelona en mayo de 1974 y cuyos resultados fueron publicados en edición reducida⁽⁷⁸⁾. Ha continuado luego en las páginas de la prensa diaria o en conferencias públicas. Pero ni se ha podido sistematizar ni ha podido encontrar, todavía, un instrumento de centralización y de difusión a la altura necesaria.

Con todas estas limitaciones, la polémica en curso ha puesto de relieve, sin embargo, la misma problematidad del término "nación" y de sus derivados "nacional" y "nacionalismo". Y en este sentido, creo que la cuestión desborda sus límites iniciales y nos obliga a situarnos en un plano metodológico más general.

La discusión gira en torno a la operatividad de los conceptos hasta ahora utilizados ("nación", "nacionalidad", "nacionalismo", "nación-Estado", "pueblo", "revolución burguesa", etc.) y en torno al contenido de clase del movimiento nacional en Cataluña. Por extensión, la polémica atañe igualmente a los restantes movimientos nacionales del Estado español.

En síntesis, el problema se podría situar así: ¿cuál es el componente social básico en los orígenes y el desarrollo del movimiento nacional catalán? ¿Se trata de un movimiento iniciado, impulsado y dirigido por la burguesía, con una participación totalmente secundaria de las clases populares? ¿O, por el contrario, es un movimiento de carácter fundamentalmente popular, en el que la burguesía se ha insertado históricamente para instrumentalizarlo? Y tanto en un caso como en el otro, ¿cuál es el juego real de las diversas clases en presencia? ¿Cómo se ven afectadas en sus relaciones mutuas y en sus relaciones con las clases sociales del resto del Estado por la consolidación del hecho nacional?

Como en toda polémica, los términos de la cuestión tienden a simplificarse. Así, por ejemplo, se ha hablado de una supuesta interpretación esquemática, que reduce la explicación del movimiento nacional catalán a una acción de la burguesía. Según los críticos, los principales exponentes de esta concepción seríamos Pierre Vilar, Josep Fontana y el firmante de estas líneas. La otra línea de la polémica podría estar representada quizá por historiadores como Josep Terras y economistas como Ernest Lluch.

Josep Termes resume su posición en estos términos: "Una nueva interpretación de este tipo, en el caso concreto de España nos llevaría a decir (como explicaba el otro día Fontana en una conferencia) que la revolución burguesa vendría después de este triunfo de la revolución burguesa española de 1837, todos estos movimientos de protesta popular democrática serían lo contrario de unos intentos de la burguesía para tomar el poder: serían unos intentos de las clases populares para hacer frente, para atacar al Estado de la burguesía."

Aplicando esto al problema nacional en la segunda mitad del siglo XIX, tendríamos que estas críticas contra el Estado, que esta oposición democrática al Estado no vendría de la burguesía para llegar en concreto al poder, sino al revés, de las clases populares, especialmente las urbanas y subordinadas, como las campesinas, para combatir un Estado de la burguesía. Naturalmente, un Estado de la burguesía con el que la burguesía industrial catalana, la burguesía de la revolución industrial, está directamente vinculada, aunque de modo subordinado⁽⁹⁾.

Y el propio Termes saca la conclusión: "... Creo que el hecho nacional es mucho más un hecho de las clases populares que de las respectivas burguesías de estos países⁽¹⁰⁾."

A mi parecer, el problema está bien planteado. Pero la conclusión es exagerada, por unilateral. En todo caso, la discusión nos obliga a revisar conceptos y datos que dábamos por sabidos y a replantear temas tan polémicos como el mismo de "revolución burguesa". Y lo que está en el fondo de la cuestión es no sólo la recta interpretación del nacionalismo como hecho histórico sino también, y fundamentalmente, el concepto mismo de "nación".

Para entrar en el tema, yo diría que en toda cuestión nacional confluyen y se superponen intereses y aspiraciones de clase distintos. Lo que define el marco de una nacionalidad no es sólo la conciencia de una cierta comunidad histórica o de una comunidad psicológica (la unidad de destino, el proyecto de vida en común, el plebiscito cotidiano de que hablaba Renan, etc.). Se trata más bien de un conjunto de factores, históricamente desarrollados, entre los cuales tres tienen, a mi parecer, una importancia decisiva:

1. La lucha por la construcción de un poder político, de un Estado. Se trata de una lucha en la que todas las clases en presencia intervienen. Puede terminar con la construcción efectiva de un Estado o no, es decir, con una victoria o una derrota. Y estas pueden ser más o menos rotundas y estables.

2. La construcción de un espacio económico específico.

3. El desarrollo de una cultura particularizada. El elemento clave, pero no exclusivo, es la lengua. Aspectos importantes son la formación de unos valores particulares y las formas de adscripción a los mismos por parte de clases diversas.

Todos estos factores están presentes en mayor o menor grado en toda colectividad. Que acaben culminando histórica-mente en la forma de agrupación que hemos dado en llamar "nación" o no es algo que depende fundamentalmente de la lucha de las diversas clases, tanto contra un adversario o unos adversarios comunes como entre ellas mismas. La nación es también el ámbito de la lucha de las clases sociales.

Como ha escrito E. Terry: "No insistiremos sobre las condiciones en que se formaron los Estados-naciones en el siglo XIX, ni sobre las exigencias económicas que impulsaron esta formación: supresión de los particularismos y de los privilegios locales, formación de un mercado interior homogéneo, libre circulación de la mano de obra y de los productos, delimitación de un espacio protegido en cuyo seno el capital industrial puede desarrollarse al abrigo de la competencia. Pero, ¿quién fue el agente de este proceso histórico? Un bloque de clases que unía a los campesinos, a la pequeña burguesía y al proletariado naciente, bajo la dirección de la burguesía industrial y mercantil. Pues bien, desde la Revolución Francesa, es precisamente este bloque de clases el que constituye la nación, no la nación como conjunto objetivo, sino la nación como fuerza histórica. La coalición de las clases que sostienen la revolución francesa piensa su unidad en la idea de Nación. Por ello, la Nación, como fuerza histórica, extrae su existencia y su capacidad de iniciativa de esta coalición de clases."

Dicho de otra manera: la nación como fuerza histórica no coincide con la nación como conjunto objetivo. La primera surge de la escisión, del estallido de la segunda. Desde 1792, exactamente, la Nación nace de su exclusión. En este sentido, no hay Nación sin emigrados y sin traidores. La nación como conjunto objetivo es un conglomerado de clases: pero la nación como fuerza histórica surge cuando en el seno de ese conglomerado se forman dos campos, uno de los cuales designa al otro como "agente del extranjero". El término de Nación remite, pues, a una cierta alianza de clases y característicamente refleja su existencia y su unidad⁽¹¹⁾.

La cita es larga pero valía la pena reproducirla porque sitúa el problema en sus justos términos. Albert Soboul, ha corro-

borado el análisis, recientemente, con su estudio sobre la formación del concepto de nación en la Revolución Francesa⁽¹²⁾.

Estamos, pues, ante un concepto dinámico en el que el elemento fundamental es la formación o la ruptura de un determinado bloque de clases sociales. Esa formación o esa ruptura vienen determinados por una lucha, cuyo centro es el poder político institucionalizado.

Podríamos ilustrar esta tesis con una referencia sumaria al caso catalán.

La aparición y el desarrollo del movimiento nacional catalán, con sus diversas connotaciones de clases, debe enfocarse, a mi parecer, como un proceso de formación, desarrollo y ruptura de un determinado bloque de clases, directamente ligado con el problema de la formación del Estado español en el siglo XIX.

Este Estado se construyó como un conjunto institucional burocrático y centralista, bajo la dirección de un conglomerado de fuerzas encabezado por lo que los historiadores han denominado la nueva oligarquía (es decir, la vieja nobleza latifundista, apenas tocada por la desamortización; la burguesía enriquecida con esa misma desamortización; el capital regresado de América, etc.). A mediados de siglo se produjo un auge del capital especulador (esencialmente a través de la explotación del propio Estado) y del capital industrial. Fue, precisamente, el choque entre este auge relativo y el cierre, cada vez mayor, del espacio de manobra política por parte del propio Estado borbónico lo que llevó a ciertos sectores de la burguesía al enfrentamiento contra el régimen y al acuerdo circunstancial con otros sectores sociales para el derrocamiento de éste en 1868.

En todo este proceso, la burguesía industrial catalana se encontró en una situación muy contradictoria. Ella era la más interesada en la consolidación de un mercado unificado y protegido. Hablaba de mercado "nacional" y de trabajo "nacional", entendiendo por "nacional" el ámbito español. Pero no ocupaba una posición dirigente en el conjunto de fuerzas que dirigían el Estado centralista y centralizador, ni tenía un proyecto político distinto de éste. Durante la mayor parte del siglo XIX, el proyecto político de la burguesía catalana coincidió sustancialmente con el del Estado centralista. Preconizaba, eso sí, un Estado más democrático. Pero su proyecto político no ponía en primer término la cuestión del centralismo. Sólo algunos núcleos marginales se adscribieron al federalismo. Y ya avanzado el siglo, se iniciaron algunas correcciones a través del regionalismo conservador.

A su vez, las clases populares se mantuvieron políticamente a la defensiva. Fue en ellas —excluidas del sistema censitario de la monarquía borbónica— donde con más fuerza persistió el sentimiento de particularidad y tanto en el plano político como en el cultural y psicológico.

Pero ese sentimiento de particularidad no se concretó en ningún proyecto político hegemónico que hiciese de lo catalán, de la particularidad catalana, el programa principal.

Fue ciertamente entre los sectores populares —aunque no de modo exclusivo— donde se desarrolló un proyecto político que se enfrentaba directamente con el centralismo burocrático de la oligarquía. Me refiero al *federalismo*. Pero, hasta la Restauración, el federalismo fue un proyecto político global que expresaba intereses de clases diferentes, desde ciertos sectores del movimiento obrero hasta algunos sectores de la burguesía industrial, pasando por el núcleo principal de la pequeña burguesía urbana. Y en el proyecto federal, el acento principal se colocaba en la configuración abstracta de otro tipo de organización estatal, sin arraigar ese modelo en la especificidad de las diversas culturas populares. Además, no hay que olvidar que una parte importante de los sectores populares —y quizá los más combativos— tendían predominantemente hacia formas de apoliticismo⁽¹³⁾.

Un segundo proyecto descentralizador, opuesto al de la oligarquía, fue el del carlismo. Y en torno a él se agruparon importantes sectores del campesinado septentrional. Pero ese proyecto político se presentaba en términos inviables puesto que suponía el retorno a un Estado ya superado. Las sucesivas derrotas bélicas del carlismo acentuaron esa inviabilidad y llevaron al movimiento a un callejón sin salida. De hecho, el carlismo no tenía más salida que el federalismo. Pero si no se fundió con él fue porque el federalismo representaba un proyecto político vinculado a intereses de clases muy diferentes, urbanos y laicos.

En ese contexto, todo el proceso político que fue desde la revolución de 1868 hasta la Restauración, significó una derrota tanto para las clases populares como para la burguesía industrial catalana.

Derrota política de las clases populares porque fueron incapaces de imponer sus opciones programáticas (república, mismo, federalismo).

Derrota política de la burguesía catalana porque no consiguió estabilizar un poder político democrático hegemónico por ella y tuvo que aceptar una solución política —la Restauración— en la que ella tenía un papel subordinado.

La Restauración fue, pues, el resultado de esta doble

derrota. Las clases populares fueron marginadas autoritariamente del sistema político. La burguesía industrial catalana tuvo que aceptar un pacto político que materializaba su incapacidad de conseguir la hegemonía en el Estado (en el Estado centralista, no se olvide).

Pero ese pacto demostró pronto su inviabilidad. La oligarquía resultó incapaz de construir los mecanismos de un Estado parlamentario eficaz y de crear bases sólidas para una acumulación acelerada de capital, en un momento de intensificación de la lucha de los grandes Estados por las colonias, de exportación de capitales y de concentración monopolista.

Esto dió lugar a un nuevo reagrupamiento de clases en el área social catalana, delimitada no sólo por una cultura histórica sino también por una específica estructura económica. Y ese reagrupamiento fue preparado por una lucha ideológica, cuyos rasgos más salientes fueron los siguientes:

En primer lugar, la propuesta de síntesis entre las aspiraciones de la burguesía industrial y el federalismo, realizada por Almirall(14). Sobre esta base, Almirall pensaba en afirmar un nuevo bloque de clases —desde las clases populares urbanas hasta la burguesía industrial— y lanzar una ofensiva política contra el Estado centralista, movilizándolo a la periferia hispánica.

En segundo lugar, Torras y Bages hizo resurgir la vieja propuesta política del carlismo, pero no como un simple retorno al pasado sino como un intento de insertarlo en el marco político de la Restauración, con una perspectiva regionalista.

En tercer lugar, una parte de la burguesía catalana, incapaz de romper con el sistema del caciquismo, intentó una corrección de éste con planteamientos de corte regionalista (fue el regionalismo conservador).

El genio político de Prat de la Riba consistió en realizar una síntesis teórica en la que entraban todos estos elementos, hasta entonces dispersos, y en haber dado a la burguesía catalana un programa político propio, así como los medios de acción necesarios para intentar realizarlo (un partido, una prensa, un ideario, etc.).

El propósito político de Prat de la Riba era luchar contra el Estado centralista y reconstruirlo sobre una nueva base federal. Con eso empalmaba con el proyecto de Almirall. Era, pues, un propósito no separatista y democrático.

Prat intentó, también movilizar un bloque de clases específicamente catalán detrás de ese proyecto, es decir, dar a la burguesía una base de masas. Era, pues, la primera vez que un partido burgués salía del marco estricto del partido de nota-

bles y se planteaba una acción de masas rompiendo con el artificial bipartidismo de la Restauración.

Con este instrumento en sus manos, Prat se propuso presionar sobre los grupos centralistas, sobre el Estado, aprovechar sus contradicciones para forzar esa reconstrucción del Estado y consolidar la hegemonía de la burguesía industrial. Y en su obra de gobierno, dentro de los límites estrictos de la experiencia de la Mancomunidad, fue consecuente con ese proyecto.

Se trataba, evidentemente, de un programa contradictorio. El límite principal fue la incapacidad de imponer su hegemonía política e ideológica al proletariado a través del catalanismo. La clase obrera de Cataluña, o bien se declaró abiertamente hostil y fue encuadrada políticamente por el anarcosindicalismo o el lerouxismo o bien introdujo prontamente en el movimiento nacional catalán —sin hegemonizarlo— elementos que ponían en duda la dirección de la gran burguesía. Estos últimos elementos —que empalmaban con la tradición federal, laica y republicana o que intentaban una síntesis con el socialismo— se desarrollaron al agudizarse el conflicto de clases dentro del propio movimiento nacional catalán. De ahí salió una corriente política y sindical que intentó fundir en una misma aspiración programática y organizativa el movimiento obrero y el movimiento nacional. Bajo la II República esta línea experimentó un importante desarrollo, pero su fecundidad potencial es hoy una incógnita histórica, pues fue detenida por las circunstancias de todos conocidas.

Un segundo límite fue la tensión constante —y en general mal resuelta— entre el interés de clase de la burguesía catalanista y su aspiración a encabezar un bloque de clases diversas. Episodios como el de la Semana Trágica, de 1909, mostraron la estrechez con que la burguesía afrontaba ese problema y su radical incapacidad para realizar un programa político que sólo podía avanzar consolidando ese bloque social.

Un tercer límite fue, evidentemente, el choque entre su aspiración democratizadora y transformadora del Estado, por un lado, y la necesidad de negociar constantemente con la oligarquía y de buscar incluso la protección de su aparato estatal en los conflictos de clase internos de Cataluña.

Estos límites y esas contradicciones dieron al traste con la hegemonía política de la burguesía y abrieron, en el movimiento nacional catalán, una nueva fase en la que la dirección del bloque social catalán pasó a otras manos y en la que varió la composición relativa de ese mismo bloque social.

Pero esa es otra historia, apasionante y decisiva, cuyo análisis escapa a los límites de este breve ensayo. Por lo

demás, si he recordado estos hechos no es para hacer una historia del movimiento nacional catalán, sino para ilustrar con algunos ejemplos concretos algunas proposiciones metodológicas de tipo general. Creo que con los elementos mencionados basta para intentar esa síntesis de tipo metodológico, y en consecuencia, para recuperar el hilo inicial de mi reflexión.

¿Qué demuestran los hechos que acabo de recordar? Demuestran, en primer lugar, que el catalanismo no fue una creación instrumental de la burguesía —ni de ninguna otra clase social— sino el resultado de una compleja lucha política cuyo eje principal fue la lucha por la reestructuración del Estado.

Ese combate no fue planteado artificialmente por la burguesía, pero sí que fue la burguesía la que encabezó un proyecto político que situaba en primer plano la especificidad de un bloque de clases catalán.

Tanto la obra de gobierno de la burguesía como el tipo de enfrentamiento que el bloque de clases catalán tuvo con el Estado burocrático y centralista reforzaron la especificidad de ese mismo bloque social, tanto política como cultural y económicamente, es decir, reforzaron las bases de su nacionalidad.

Pero la nacionalidad es también el ámbito de la lucha de clases. Desde el primer momento aparecieron en el movimiento nacional catalán intereses de clase diferenciados. Y estos intereses acabaron propugnando y protagonizando proyectos políticos distintos, aunque eso sí, enmarcados todos ellos en un mismo contexto: el enfrentamiento con un Estado centralista que se trataba de reestructurar, de democratizar.

En un plano teórico más general, creo que todo esto permite hacer una serie de proposiciones.

La primera es que el análisis del concepto de "nación" y de "nacionalidad" debe centrarse en el proceso histórico de formación, consolidación y transformación de un determinado bloque de clases sociales.

Para esa formación, esa consolidación y esa transformación es decisivo el momento de la lucha y, por consiguiente, la especificidad propia y la del adversario. Es, precisamente, el juego dialéctico de esas especificidades —la propia y la del adversario— lo que da al movimiento nacional su carácter político, lo que fija su contenido democrático o no.

El tema del poder político, del Estado, es pues fundamental. La construcción de un Estado, la lucha por la reestructuración del Estado y la incapacidad misma para avanzar en esa construcción o esa reestructuración son elementos claves en la formación de una nación moderna. La relación de todas y

cada una de las clases con el Estado es primordial para la reestructuración del bloque de clases como bloque nacional.

Ahora bien, la lucha política por sí misma no explica totalmente la especificidad nacional de un determinado bloque de clases sociales. Las estructuras económicas, la adscripción a unos valores histórico-culturales, la existencia de una lengua, la especificidad de un territorio, etc., son otros tantos elementos que configuran la peculiaridad de un bloque nacional de clases. Pero estos factores se desarrollan más o menos, se consolidan o se desfiguran, según los avatares de la lucha política, es decir, de la lucha en y por el Estado.

En este sentido, el carácter de clase de un movimiento nacional no es nunca un rasgo inmutable. Creer, por ejemplo, que el origen burgués de un movimiento nacional convierte a éste en un movimiento perpetuamente burgués es un verdadero primitivismo teórico y político.

Viceversa: ignorar la mezcla de contenidos de clase que se dan en todo movimiento nacional, los resultados de la lucha constante por la hegemonía, el carácter del adversario común, las transformaciones de ese mismo adversario y los cambios en las posibles alianzas extranacionales, como si todo movimiento nacional viniese prefigurado por un pasado histórico inmutable, es una muestra de dogmatismo inoperante.

La "nación" es, pues, un hecho dinámico en el que el momento del conflicto de las clases es totalmente decisivo, tanto para su configuración como para su subsistencia.

Como ha escrito Soboul: "Nación y patria son nociones que no están definidas una vez por todas. En cada etapa del movimiento histórico se afirman, bajo una máscara que puede parecer inmutable, en unas realidades sociales nuevas y continuamente móviles" (105).

Son estas realidades nuevas las que el historiador debe percibir, sin diluirlas en un falso cajón de sastre cosmopolita, pero tampoco sin sacrificar unos aspectos diferenciales que parecen inmutables y no lo son. Se trata, en definitiva, de lograr la difícil síntesis entre lo permanente y diferencial, por un lado, y lo cambiante por otro. Esta es, por lo demás, la servidumbre y la gloria de la ciencia histórica.

Sistema
nº 22 gener 1978

Foessa: *Estudios sociológicos sobre la situación social de España 1975. Capítulo sobre la situación religiosa*, Euroamérica, Madrid, 1976.

«El cristianismo es, ante todo, una revelación. Viene de arriba abajo. Es una invasión de Dios en la historia personal y social del hombre, a quien quiere salvar del mal mediante Cristo y su Iglesia. Este mal no es externo, sino interno: es el egoísmo, que según las circunstancias toma múltiples manifestaciones.»

«La vivencia auténtica de la fe cristiana parece, por el contrario, un estímulo extraordinario para el progreso (...). El hombre ha de colaborar con Dios en el perfeccionamiento de la creación (confróntese *Génesis*, 2,15). La postura del cristiano (...) ha de ser profundamente crítica, como fue crítica la postura de los Santos Padres inspirados en el mensaje evangélico.»

No sabríamos decir si las afirmaciones contenidas en esas dos citas textuales son indiscutibles, correctas, polémicas o falsas desde un punto de vista teológico. No nos atreveríamos a negar que fueran tesis perfectamente lícitas en una obra de carácter pastoral. Tampoco nos sorprendería que cupieran en un tratado de doctrina social de la Iglesia. Pero creemos poder sostener firmemente que estarían por completo fuera de lugar, y que serían del todo inadmisibles, en un volumen dedicado a la sociología. Y sin embargo...

... Sin embargo, las dos citas que encabezan estas líneas están reproducidas de las páginas 554 y 555 del más reciente de los llamados «informes Foessa». Aparecen en el capítulo titulado «La situación religiosa en España» (páginas 529-704), realizado bajo la dirección de Alfredo Vázquez Rabanal y con la colaboración de Fernando Fernández, Bernardino M. Hernando, Manuel Justel, Santiago Lorente, Clemente Martín, Joaquín Ortega, Fernando Urbina y Daniel Vidal.

En determinados momentos sabe mal no poseer un mayor dominio de la lengua castellana para atinar con los calificativos que mejor puedan dar cuenta de un cierto sentimiento, como el experimentado en este caso ante la lectura del capítulo «religioso» del Foessa. Porque lo cierto es que términos como «estupefacto» y «atónito» nos parecen reflejar sólo muy imperfectamente lo experimentado en esta oportunidad.

El capítulo se abre con una presentación y una introducción (págs. 529-553) en las que de entrada se nos anuncia que «por exigencias técnicas de la investigación global, al tema socio-religioso se le pudieron dedicar *solamente diez preguntas* en el cuestionario aplicado a la población española» (pág. 529). No cabe duda de que no son en este caso los autores del estudio los responsables de semejante limitación, pero aun así, preciso es reconocer que objetivamente la limitación es de envergadura para un trabajo eminentemente empírico.

Constituyen el punto de partida del estudio tres interrogantes formulados aproximadamente como sigue: ¿Es el pueblo español más o menos religioso que antes? ¿Es España un pueblo de alta religiosidad o no? ¿Serán los españoles del año 2000 más o menos religiosos que los de hoy? Interrogantes difíciles de contestar. reconocen los autores; ¿y quién no coincidiría con ellos? Acaso cupiera incluso decir que son interrogantes *imposibles* de contestar sin una serie de aclaraciones previas; así, por ejemplo: ¿qué significa y en qué consiste el hecho de ser «más» o «menos» religioso? Lo malo es que este tipo de interrogantes previos no están ni siquiera planteados. Como tampoco se plantea la cuestión de saber qué se entiende por «religioso»; de todos modos, del análisis que aquí intentaremos se desprenderá la concepción implícita que de «lo religioso» tienen los autores, y acaso resulte ilustrativo explicitarla.

Dado que afirman estar de acuerdo con González Anleo (Foessa 1970) en que el futuro religioso de los españoles «parece inexorablemente unido al proceso de

secularización», dicen los autores que en el estudio van a analizar «el cambio sociorreligioso en términos de secularización» (pág. 530). Ardua tarea, por cierto; sobre todo en vista de que unos párrafos más abajo se nos dice que tomarán la secularización «entendida como proceso de transformación sociorreligiosa». Con lo cual, y salvo mejor opinión, resulta que el objetivo del estudio estriba en *analizar el cambio sociorreligioso en términos de proceso de transformación sociorreligiosa*.

Las cuatro hipótesis fundamentales en las que afirma basarse el trabajo (páginas 530-531) son, en síntesis, las siguientes: 1) España es un país creyente y católico, pero en la actualidad se producen cambios. 2) Pasamos de un clima de cristiandad a un contexto más secularizado. 3) Existe una crisis institucional. 4) Esta situación es de «carácter negativo» (*sic*); pero paralelamente «comienza a resurgir un cristianismo nuevo (...), más comprometido con los verdaderos valores del reino de Cristo» (pág. 531). Ya se nos había dicho antes (Presentación, pág. 529) que los autores eran conscientes «de la dificultad con que todo sociólogo se encuentra para describir y explicar objetivamente los fenómenos sociales sin dejarse llevar del subjetivismo». No seremos nosotros quienes neguemos semejante dificultad, pero sí empezamos a dudar, en cambio, del éxito obtenido en la intención —expresada en el párrafo siguiente a la cita anterior— de mantener «continuamente una severa postura autocrítica en aras de la objetividad sociológica». No acertamos a ver, en efecto, cómo se combinan la «objetividad sociológica» con los «verdaderos valores del reino de Cristo»...

Quede, por otra parte, bien claro que los autores «descartan desde el principio toda pretensión de verificación estadística de las hipótesis que guían el estudio» (página 533), así como que «toda prueba o confirmación de hipótesis queda claramente limitada al ámbito cualitativo» (pág. 533) (un ámbito cualitativo que es, según se precisa en la misma página, «a veces ensayístico»); y, finalmente, que «es evidente que todo ello está sujeto a unos márgenes de error considerables» (página 533).

Sentadas estas importantes premisas metodológicas, el primer apartado (páginas 533-542) aborda la problemática del cambio social y sociorreligioso desde una perspectiva que, por decirlo de algún modo, llamaríamos teórica. Tras unos párrafos sobre el cambio social, el cambio como desarrollo y modernización, y la demografía, unas líneas del cambio en España remiten, como única referencia bibliográfica, a la Asamblea Conjunta de obispos y sacerdotes de 1971.

Mayor interés reviste aquí para nosotros la segunda parte del apartado, sobre «el cambio sociorreligioso en España», y «el cambio sociorreligioso como secularización» (págs. 536-542), es decir, en espera de conceptualizaciones más afinadas y según antes vimos, «el cambio sociorreligioso como proceso de transformación sociorreligiosa». La dificultad del tema viene expresada en estos términos, reproducidos textualmente de la primera frase al respecto: «El concepto de secularización vio la luz, ya desde el principio, envuelto en pañales oscuros» (pág. 537). A un resumen del ya famoso artículo de Larry Shiner sobre el concepto de secularización le sigue la definición dada por los autores del estudio, larga y prolífica (página 539), de la que nos interesará retener fundamentalmente aquí lo que ellos consideran «el indicador fundamental del grado de secularización», el cual reside en «la mayor o menor resistencia al cambio mismo en la línea de la diferenciación de los ámbitos religioso y profano» (pág. 539).

En definitiva, viene a decirse, cuanto más lejos nos hallemos de la sociedad de cristiandad y de la Iglesia constantiniana, tanto más podremos hablar de una secularización efectiva. Con lo cual seguimos sin salir del círculo vicioso al que este tipo de sociología religiosa nos tiene acostumbrados: se habla de sociedad secularizada en la medida en que el papel que en ella desempeña la Iglesia católica («del tipo tradicional») no sea preponderante o, para más fidelidad al texto,

el papel desempeñado sea *menos* preponderante. Pero sin tener en cuenta para nada la posible existencia de otros fenómenos, religiosos o para-religiosos. La distinción entre lo sagrado y lo profano se convierte implícitamente en una distinción entre el catolicismo institucional y cuanto queda fuera de semejante marco. Sólo así puede llegarse a formulaciones desde nuestro punto de vista tan aberrantes como la siguiente: «La religión postsacral contemporánea tiene lugar (?) en la tensión entre institución (estructurada según una socialización sacral) e individuo (sujeto-objeto de socialización secularizada)» (pág. 541). A saber qué será una «socialización secularizada», una «socialización sacral» susceptible de estructurar una institución, y sobre todo, en qué consistirá esa supuesta religión contemporánea calificada de «postsacral».

Los apartados segundo, «Fe y creencias en España» (págs. 542-557), y tercero, «Otras pautas de conducta religiosa» (págs. 566-580), son los únicos basados realmente en datos empíricos. Datos conseguidos unas veces a partir de la encuesta de Foessa y extraídos en otras ocasiones de distintos estudios parciales anteriormente realizados por autores diversos.

Para no alargar excesivamente el análisis de estos dos apartados, centraremos el comentario en torno a tres puntos: las simplificaciones teóricas abusivas, las confusiones semánticas y la peliculera división de los católicos en buenos y malos.

Llamamos simplificación teórica abusiva al hecho de que, por ejemplo, el 84 por 100 de los interrogados que se declaran creyentes en Dios queden automáticamente transformados en un 84 por 100 de católicos, porque —se dice—, «como veremos, es muy minoritario el grupo de creyentes en otras religiones» (pág. 543) y «en España declararse teista es declararse cristiano y católico, salvo raras e ilustradas excepciones» (pág. 543, nota 22). «Establecer una separación —añaden los autores— resulta harto difícil y arriesgado». No cabe duda de que el hecho de no establecer semejante separación resulta menos difícil; pero lo que no parece tan claro es que sea menos arriesgado. Más adelante, y al plantearse el tema de la «funcionalidad y disfuncionalidad de la religión respecto al desarrollo», se dice (página 555): «¿Cuándo y en qué condiciones es la religión un estímulo u obstáculo al desarrollo y progreso social? Esta es la pregunta clave, en relación con la cual se han elaborado dos tesis fundamentales y opuestas entre sí: son las de Marx y Max Weber.» Y la réplica es fulminante: «Ambas opiniones, sobradamente conocidas, parecen exageradas y, por lo que tienen de extremistas, igualmente falsas.» Que por ser «sobradamente conocidas» no se expliciten en el texto las «opiniones» de Marx y de Weber al respecto es una opción discutible. Por más que probablemente no careciera de interés conocer, no ya las tesis de ambos clásicos de la sociología, antes bien la interpretación que de ellas hacen los autores del presente estudio. Parece indiscutible, en cambio, que éstos han establecido una especie de récord sociológico al impugnar simultáneamente, en dos líneas de texto, las tesis de Marx y de Weber, calificándolas además de «exageradas», «extremistas» y «falsas».

Con innegable benevolencia, y en obvio detrimento del deseable rigor terminológico, hablamos en segundo lugar de «confusiones semánticas» para referirnos a un nuevo defecto que nos parece presidir estas páginas del capítulo religioso del Informe Foessa, dignas de figurar con todos los honores en la «cárcel de papel» de *La Codorniz*. Tomaremos como ejemplo los párrafos en los que se hace un análisis del ateísmo (págs. 546 y sigs.).

Los autores establecen ante todo una distinción entre ateísmo teórico y ateísmo práctico. Respecto al primero se establece una tipología elaborada por Alfredo Vázquez en otra obra, en la que se diferencian no creyentes «por razones científicas», «marxistas», «humanistas-existencialistas», «hedonistas», «nietzscheanos», «adheridos a la teología de la muerte de Dios» y «no creyentes sin que en ellos prevalezca una tendencia determinada» (que son, por supuesto, la mayoría). Los

resultados que sobre el particular se nos presentan proceden de un estudio realizado en 1973 en Navarra, en el que un 4 por 100 del total de la muestra fue englobado dentro de esta categoría de ateos teóricos. Huelga decir, por consiguiente, que la subdivisión de ese 4 por 100 en las siete tendencias recién mencionadas da lugar a una distribución en la que las frecuencias necesariamente deben ser, en cifras absolutas, más bien escasas.

Pero lo que es realmente de antología es el análisis del segundo tipo de ateísmo: el llamado por los autores «ateísmo práctico». Las tres «tendencias» son en este caso (pág. 549) la de los «creyentes no practicantes», los «antitlericales» y los «técnicos no creyentes-prácticos». Por operar en este caso sobre los datos primarios del citado Foessa tenemos forma de saber esta vez cómo se ha construido semejante tipología. Resultando que la pregunta P.2 del cuestionario (pág. 1353) dice así: «Le voy a presentar tres o cuatro clases de personas, rogándole que sinceramente usted elija aquellas con las que coincide más en su manera de pensar y comportarse: 1) Hay personas muy atareadas que son buenas *naturalmente*, pero no piensan nunca en Dios y lo que manda la Iglesia. 2) Otros no quieren saber *nada con los curas y la Iglesia*. 3) Otros *sólo piensan en el confort*. Lo demás no tiene importancia. 4) Hay personas que alguna vez piensan en lo que manda la Iglesia, pero la mayoría de las veces no, y se quedan tranquilos. 5) Otras personas leen el Evangelio y obran siempre o casi siempre como manda la Iglesia, aunque les sea difícil.» Pues bien: a quienes se identifican con las personas atareadas y naturalmente buenas, pero que no piensan en Dios y lo que manda la Iglesia, el capítulo religioso del Foessa les califica como «ateos prácticos» de la tendencia «creyentes no practicantes»; los «ateos» «antitlericales» son aquellos que no quieren saber nada de los curas y la Iglesia; y finalmente, quienes piensan en el confort son calificados de «técnicos no creyentes-prácticos».

Digamos ya, de paso, que, por exclusión, los buenos cristianos son, para los autores del estudio, aquellos que «leen el Evangelio y obran siempre o casi siempre como manda la Iglesia». El modelo de cristiano es implícitamente, por tanto, el del individuo sumiso a la autoridad de la Iglesia, la cual, por lo visto, está ahí para «mandar», siempre según nuestros autores.

Para rizar el rizo ya sólo nos falta añadir que, según se desprende de las instrucciones del cuestionario y de una observación de la página 548, los «ateos prácticos» —en cualquiera de sus tres posibles tendencias— son personas que a la pregunta sobre la creencia en Dios no niegan su existencia ni siquiera dudan de ella, sino que *se declaran creyentes*.

De modo similar, y un poco más adelante, se establece una nueva tipología general: en esta ocasión se trata de los distintos tipos de «mentalidad religiosa» (páginas 554 y sigs). Según ello, cabe distinguir una «mentalidad religiosa cosmovital», otra «político-ciudadana», una tercera denominada «de salvación eterna» y finalmente la verdadera «fe cristiana». A la hora de distribuir a la población española según este criterio, a fin de establecer los «tipos de religiosidad predominantes en España», se ofrecen los resultados de distintos estudios regionales acerca del concepto de Dios. Cuando se opta por las respuestas que se refieren a Dios como «algo por encima de todo» o en términos de «Providencia» nos hallamos ante una «mentalidad religiosa cosmovital». Se clasifica como «mentalidad religiosa de salvación eterna» a aquellos que dicen concebir a Dios como «Juez Supremo». Y sólo quienes lo conciben como «Padre que nos ama» se ven reconocidos por los autores del estudio con el calificativo de cristianos «verdaderos».

Pero aún hay más; en la tabla donde se presentan estos resultados (pág. 556) aparecen columnas para los diversos estudios regionales, junto con otra, a la derecha, encabezada así: «Media (Foessa)». Ello no es cierto. Se trata de la media aritmética de los porcentajes de las siete investigaciones sectoriales anteriores en

el cuestionario del Informe Foessa no hay *ninguna* pregunta sobre el concepto de Dios.

Este error, seguramente involuntario, se ve en cierta medida subsanado cuando en la página siguiente (pág. 557) se nos presentan «los resultados correspondientes al *índice* indicador que figura en la submuestra del cuestionario utilizado para el Estudio». El supuesto «indicador» (indicador de «mentalidades religiosas», como se recordará) es la siguiente pregunta: «Los sacerdotes no deben meterse en problemas sociales y económicos.» Quienes manifesten su acuerdo con semejante formulación quedarán como representantes de la «mentalidad religiosa del tipo cosmovital o de la de salvación eterna» (indiscriminadamente). Por el contrario, se hará «coincidir el grupo» de aquellos que «opinan que los sacerdotes deben tener una encarnación en la realidad social» con «la mentalidad que hemos llamado fe cristiana» (pág. 557).

A estas alturas confiamos en que el lector coincidirá con nosotros en reconocer que al hablar de «confusiones semánticas» nos expresábamos con «innegable benevolencia» para con los autores del capítulo religioso del Informe Foessa.

Permitásenos todavía, sin embargo, un tercer ejemplo al respecto. Una nueva pregunta del cuestionario (P.8, pág. 1353) está formulada así: «Ayudar a los demás es cosa buena, pero es preferible vivir tranquilos y ocuparnos sólo de nuestros problemas. ¿Está usted de acuerdo o en desacuerdo con esta afirmación?» Ello da pie a los autores para hablar de la «aceptación del amor al prójimo como norma de vida cristiana»; el procedimiento es el mismo, al que poco a poco nos vamos habituando. De aquellos que se muestran en desacuerdo con la afirmación, se dirá textualmente que «aceptan el amor al prójimo (la caridad) como norma fundamental en su vida diaria» (pág. 566). Pero surge aquí un problema nuevo: en un 10 por 100 de los casos las respuestas no manifiestan acuerdo ni desacuerdo, sino duda. ¿Solución? «La mitad de los dudosos van al campo de los desocupados. Y la otra mitad serán también de los que «aceptan la caridad como norma fundamental en su vida diaria».

Junto a estas «confusiones semánticas» y a las «simplificaciones teóricas» que antes aludíamos, el texto adolece asimismo, a nuestro modo de ver, de excesivos juicios de valor —poco acordes con la objetividad sociológica a la que sus autores dicen aspirar— en las distinciones entre religiosidad auténtica y supuestas deformaciones de la fe cristiana. En su momento hicimos ya referencia a la tipología de «mentalidades religiosas» (pág. 554), en la que destaca la presentación que se hace de la categoría calificada de «fe cristiana».

Esta, se nos dice, «se sitúa en un plano totalmente diferente» de los demás tipos de mentalidad. Porque «el cristianismo es, ante todo, una revelación. Viene de arriba abajo. Es una invasión de Dios en la historia personal y social del hombre, a quien quiere salvar del mal mediante Cristo y su Iglesia». En definitiva, «la fe cristiana es radicalmente distinta a cualquier otro tipo de mentalidad religiosa, tanto en su origen como en su concepción de Dios, del mundo, del hombre y de las interrelaciones de los mismos» (pág. 554). Teológicamente lícitas, estas afirmaciones son desde el punto de vista sociológico irrelevantes (o, en el sentido más literal de la palabra, impertinentes), y conducen lógicamente a distinciones sociológicamente inaceptables entre la auténtica «doctrina evangelica» y la «doctrina pseudocristiana vivida y proclamada por determinados grupos que se confiesan a sí mismos como Iglesia cristiana» (pág. 555). ¿Quién, en efecto, puede decidir desde la *sociología* cuáles son los cristianos «verdaderos» y cuáles los grupos «pseudocristianos»?

Creemos que en nuestros días no puede ni debe admitirse que en trabajos que se autocalifican de sociológicos subsistan estas reminiscencias dogmáticas y clericales que asumen la capacidad de «interpretar» si unos grupos determinados se sitúan, o no, «en la línea de la verdadera fe cristiana» (pág. 556).

Todo estudio sociológico es siempre criticable, en cierta medida al menos. Pero no es menos cierto que los «Informes Foessa» han alcanzado entre el pequeño círculo de los científicos sociales españoles un innegable prestigio y una notoria reputación. Por ello sorprende más aún, si cabe, lo sucedido en el caso que comentamos: el capítulo sobre «la situación religiosa» del Informe de 1975 (hemos prescindido aquí de sus extensos apéndices, para centrarnos sólo en el capítulo propiamente dicho) no nos parece contribuir a esa reputación ni a realzar ese prestigio. Es un capítulo que, para decirlo en pocas palabras, se nos aparece en definitiva, y tras detenido examen, como un inmenso *bluff*. Es evidente que incurriamos en un grave error si del análisis de esas páginas (en un volumen de más de 1.400) tomáramos pretexto para proceder a abusivas generalizaciones. Y en hipótesis asumimos que otras partes del Informe Foessa diferirán notablemente de ésta. Pero al mismo tiempo pensamos que a la Fundación Foessa —igual que a la mujer del César— no le basta con que su Informe no sea un inmenso *bluff*; no puede ni siquiera permitirse el lujo de que en algunas ocasiones lo parezca.

Juan Estruch y Salvador Cardús

J. M.ª G. GÓMEZ-HERAS: *Sociedad y utopía en Ernst Bloch. Presupuestos ontológicos y antropológicos para una filosofía social*, Ediciones Sigueme, Salamanca, 1977.

El famoso neomarxista alemán y judío Ernst Bloch, recientemente fallecido (4-VIII-1977), ha conquistado durante los últimos años el primer plano de la actualidad filosófica. Su rehabilitación de la «utopía» y la revisión a que somete desde ella al marxismo hacen de los escritos de Bloch una de las tomas de conciencia más clarividentes del momento cultural y político que nos toca vivir. No es de extrañar, pues, que su obra completa esté siendo magníficamente editada, que las traducciones menudeen —en castellano acaba de aparecer, en versión del profesor Felipe González Vicén, el tomo primero de *Principio esperanza*— y que cada día crezca el número de estudios —los ensayos periodísticos son ya incontables— que presentan, critican o debaten aspectos de la filosofía del «magoo de Tubinga».

Entre los estudiosos de la obra blochiana es ya conocido el nombre del profesor salmantino Gómez-Heras. Por formación y por afinidad mental éste se encuentra muy próximo a la tradición cultural en la que la obra de Bloch se inscribe. De ello trata de sacar partido en la presente monografía, donde rastrea los presupuestos ontológicos y antropológicos de la filosofía social de E. Bloch. Más concretamente, «la ontología del 'aun-no-ser', que toma cuerpo en un sistema de categorías y aplicación inmediata en su teoría sobre el ser objetivo 'materia' y su correlato el ser subjetivo 'conciencia'. En tales sectores, completados con ideas sobre el mundo y la historia como ámbitos donde toda realidad acontece, encontramos desarrollados los presupuestos ontológicos y antropológicos de la filosofía social de E. Bloch» (pág. 12).

Tal programa de investigación se desarrolla en dos partes. La primera está dedicada a presentar algunos elementos de carácter genérico o formal, que, a la vez que introducen en el tema, nos proporcionan pistas de interpretación y valoración: datos biográficos, contexto histórico-cultural, tradición filosófica, estructura lingüística-formal, estilo literario... La segunda contiene el corpus central del volumen. Está dividida en cinco grandes capítulos. El primero presenta la interpretación del ser como posibilidad, el segundo analiza el concepto de materia en relación con la idea de utopía, el tercero estudia las aplicaciones de la ontología en

Boletín informativo N.º 36
Fundación Juan March
Marzo 1975

Corrientes historiográficas en la España contemporánea

Por José María Jover Zamora

Catedrático de Historia Universal Contemporánea
en la Universidad Complutense de Madrid

EXPONER en pocas páginas, con un mínimo de claridad y con todo el espíritu objetivo que requiere la empresa, cuáles sean las corrientes principales que se dejan sentir en el panorama historiográfico de nuestro tiempo (1), es tarea nada fácil y abocada a todos los riesgos. Entre todos los sectores abiertos al trabajo del historiador, éste de la historia de la historiografía goza merecida fama de ser el más difícil, el menos brillante y, frecuentemente, el más rico en complicaciones para el autor. Recuerdo una conversación mantenido, hace ya cerca de treinta años, con don Benito SANCHEZ ALONSO, a lo largo de la cual yo le exhortaba a no detener en 1808 su gran síntesis de *Historia de la historiografía española* (2) que por cierto continúa siendo, a estas alturas de 1975, la única obra de conjunto de que disponemos acerca del particular. Don Benito se excusó resultantemente invocando la enorme complejidad de la historiografía del Ochocientos, la dificultad de discernir corrientes y primacías y no sé si la conflictividad de algunos de los temas que sería preciso abordar. Las reservas de aquel gran erudito resultan hoy explicables si

Los textos contenidos
en este Boletín
pueden reproducirse libremente
citando su procedencia.

BAJO la rúbrica de "Ensayo" el Boletín Informativo de la Fundación Juan March publica cada mes una colaboración original y exclusiva de un especialista sobre un aspecto del tema general que se aborda a lo largo de doce meses. En años anteriores, fueron objeto de estos ensayos temas relativos a la ciencia, el Lenguaje y el Arte. El tema elegido para 1975 ha sido la Historia, considerada en algunos de sus aspectos teóricos, metodológicos y sociológicos.

En los boletines anteriores, correspondientes a los meses de enero y febrero, se han publicado: *La exposición en el campo de la Historia. Nuevas temáticas y nuevas técnicas*, por Luis Suárez Fernández —Catedrático de Historia Antigua y Media en la Universidad Autónoma de Madrid— e *Historia del Derecho e Historia*, por Francisco Tomás Valiente —Catedrático de Historia del Derecho en la Universidad de Salamanca.

Al finalizar el año estos trabajos serán recogidos en un nuevo volumen de la *Colección Ensayos*, editada por la Fundación Juan March en colaboración con la Editorial Rioduero.

recordamos que fueron formuladas por unos años en que la historia contemporánea era considerada, en todos sus aspectos, como menos "científica" y rigurosa que la de otros sectores del pasado (3); menos explicable resulta que, treinta años después, SANCHEZ ALONSO continúe sin tener quien rectifique y complete su obra, presentando un panorama de conjunto de la historiografía española de los siglos XIX y XX.

Hace muy poco tiempo ofrecí una pequeña aportación al tema en forma de monografía sobre *El siglo XIX en la historiografía española contemporánea (1939-1972)* (4), y ello me dio ocasión para poner en guardia al lector y a mí mismo acerca de dos de los riesgos más difíciles de soslayar en esta clase de estudios. Por una parte, el panorama de la historiografía contemporánea es siempre lo suficientemente abigarrado y complejo como para que una información incompleta o unilateral, condicionada por la creciente tendencia a la especialización y al confinamiento en sectores muy limitados de la investigación, pueda fácilmente deformar la visión de un conjunto que, por principio, debe ser abarcado en su integridad. Por otra, está esa especie de barrancal hacia el que nos sentimos impulsados, de manera más o menos irresistible, cuantos en algún momento hemos intentado hacer historia de la historiografía; me refiero a esa proclividad a resolver en una granizada de nombres y de fichas bibliográficas lo que debiera ser presentación racional y meditada de unas tendencias bien definidas en sus motivaciones, en sus contornos y en sus manifestaciones más significativas. En estas páginas intentaré soslayar este último riesgo reduciendo al mínimo la referencia a autores u obras concretas; las que sean mencionadas lo serán en todo caso por su valor significativo de una orientación, no necesariamente por su mejor calidad científica con respecto a otras que habrán de ser forzosamente silenciadas. En cuanto a las deficiencias de enfoque que pudieran nacer de una deficiente información, bueno será advertir que el autor de este artículo pertenece, como profesor de historia, al campo de la moderna y contemporánea; y en cuanto a su zona de especialización, al siglo XIX español. En fin, el hecho de que en artículos semejantes al presente otros colegas hayan de referirse a los problemas metodológicos planteados por distintos sectores de nuestra historiografía actual, parece circunscribir la materia de este breve ensayo a esa parte de la historia de la historiografía en que esta última tiende a limitar con la historia del pensamiento, más bien que a aquella otra cercana a la historia de la ciencia en que la dialéctica de la investigación, con su continua presentación de problemas y la incesante y siempre parcial respuesta de métodos y técnicas de trabajo, obliga a un conjunto de análisis como los abordados en otros ensayos análogos al presente.

Esta vecindad de la historia de la historiografía a la historia del pensamiento, esta necesidad de integración de las "corrientes historiográficas de la España contemporánea" en la trayectoria global de la cultura española durante las últimas décadas, obliga sin embargo a cierto planteamiento en profundidad del tema aludido en la cabecera de este artículo. Hace ya más de medio siglo que Rafael ALTAMIRA se refirió, en unas conferencias dictadas en la Universidad de Valencia, a esta dimensión en profundidad en profundidad social de la historia de la historiografía:

"Si la verdad histórica se averigua mediante el trabajo paciente de laboratorios, seminarios, bibliotecas y archivos, y es absolutamente preciso que por ahí empiece la investigación y se forme el conocimiento científico, al fin y al cabo la historia que nos interesa socialmente no es la que saben los catedrati-

is en que la historia contem-
como menos "científica" y
menos explicable resulta que,
úe sin tener quien rectifique
e conjunto de la historiogra-

portación al tema en forma
grafía española contemporá-
poner en guardia al lector y
dificiles de soslayar en esta
a historiografía contemporá-
omplejo como para que una
la por la creciente tendencia
tores muy limitados de la
ón de un conjunto que, por
or otra, está esa especie de
s, de manera más o menos
tentado hacer historia de la
solver en una granizada de
ser presentación racional y
sus motivaciones, en sus
tivas. En estas páginas inten-
mo la referencia a autores u
in en todo caso por su valor
ente por su mejor calidad
orzosamente silenciadas. En
an nacer de una deficiente
de este artículo pertenece,
ma y contemporánea; y en
español. En fin, el hecho de
gas hayan de referirse a los
s sectores de nuestra histo-
de este breve ensayo a esa
última tiende a limitar con
la otra cercana a la historia
stigación, con su continua
mpre parcial respuesta de
junto de análisis como los

a la historia del pensamien-
ntes historiográficas de la
s la cultura española duran-
planteamiento en profundi-
do. Hace ya más de medio
conferencias dictadas en la
fundidad en profundidad

trabajo paciente de labora-
olutamente preciso que por
miento científico, al fin y al
s la que saben los catedrati-

cos, sino la que sabe el español que pasa por la calle, quien, en virtud de su conocimiento del pasado, interviene muchas veces en la historia actual como actor y como colaborador" (5).

En efecto, un estudio riguroso de la historiografía española durante el largo tercio de siglo transcurrido desde el final de la guerra civil debería dar razón, no sólo de la problemática alumbrada por los historiadores en torno a viejos y nuevos temas, o de los métodos y técnicas puestos a contribución para su tratamiento; sino también de la evolución de la conciencia histórica de los españoles, modelada por las experiencias del vivir cotidiano, por los elisís adquiridos a lo largo de la enseñanza primaria o media, por la creciente divulgación de temas históricos llevada a cabo por los distintos medios de comunicación social, por las obras que escribimos los historiadores o por las lecciones que impartimos en aulas y seminarios. En esta perspectiva, basta contrastar con algún conocimiento de causa la situación de la sociedad española en 1939 con la de 1975 para calibrar la amplitud del cambio y la extrema complejidad del proceso que transcurre entre ambas fechas: decantar las corrientes historiográficas que pugnan y se afirman en el marco de la España contemporánea equivaldría, en alguna manera, a historiar el proceso socio-cultural aludido. Tarea que desborda, ciertamente, tanto las posibilidades actuales del autor como los límites asignados a este breve ensayo. Pero creo que el lector debe tener presente esta exigencia, siquiera sea para orientar sus reflexiones. Una historiografía se da "en" una sociedad; y, de la misma forma en que aquélla contribuye a modelar la conciencia histórica de esta última, no hay historiografía que se sustraiga, directa o indirectamente, a los condicionamientos de un presente actuando sobre cada escuela y sobre cada historiador. Este es un lugar común para los historiadores de la ciencia y del pensamiento, del arte y de la literatura; también debe serlo para los historia-
dores de la historiografía.

Con miras a una generalización somera, las distintas décadas transcurridas desde el final de la guerra civil pueden servir de base para situar otras tantas etapas en el transcurso de nuestra historiografía más reciente. En efecto, la década de los cuarenta años de posguerra presencia el apogeo e inflación de una historiografía nacionalista que se ceba predominantemente sobre el campo del modernismo, mientras que el campo de la historia contemporánea permanece prácticamente ignorado y aun proscrito, y la historiografía de metodología positivista continúa subrayando el carácter "científico" por antonomasia de la arqueología y de la historia medieval. La década de los cincuenta años de distensión corresponde a una cierta superación de los condicionamientos de posguerra y a una penetración de influjos europeos procedentes, principalmente, de la historiografía francesa. La década de los sesenta años de crecimiento y expansión deja sentir especialmente una renovación biológica (puesta al trabajo de nuevas promociones de historia-
dores), una ampliación de los cuadros universitarios dedicados a estudios históricos, una creciente atención hacia los problemas de historia contemporánea, una diversificación del trabajo histórico en distintas áreas de especializa-
ción entre las que destacan las relativas a la historia económica y social. En fin, la década de los setenta, en cuyo promedio nos encontramos, parece abocada a una gran crisis y a una profunda transformación. Continúa el desarrollo, en cantidad y calidad, de la historiografía española, por más que su infraestructura (bibliotecas, seminarios, equipos de trabajo; posibilidad econó-
mica de constituir estos últimos con carácter estable) no responda, ni mucho

menos, al incremento de vocaciones. Por lo demás, la avidez por la historia contemporánea, la multiplicación de publicaciones, libros de bolsillo, colecciones y revistas de divulgación histórica, permiten referirse a estos años como una época en la cual el trabajo del historiador profesional —del historiador que “forma el conocimiento científico”, utilizando la expresión de ALTAMIRA— tiende a acercarse como en ninguna otra época, y en virtud de un recíproco influjo, a una temática que va siendo cada vez en mayor medida la del “español que va por la calle”.

Intentemos esbozar un poco más detenidamente cada una de las etapas que quedan indicadas, si bien preescindiendo de hacer capítulo aparte con la última, demasiado breve todavía como para poder deslindarla del futuro.

a) **Apogeo e inflación de la historiografía nacionalista.**—Conviene partir del hecho de que la historiografía española de los años cuarenta no surge por generación espontánea a la conclusión de la guerra civil, sino que continúa con infraestructuras devastadas, con cuadros diezmados por la guerra o el exilio —direcciones ya existentes en 1936. Entre tales direcciones aparecen como predominantes la positivista y la nacionalista: dualidad que no debe ser entendida como una mera y simple contraposición de escuelas. En efecto, cuando se habla de “historiografía positivista” en el marco de la cultura española de los últimos cien años, no suele aludirse estrictamente a la historiografía informada de manera expresa por la concepción del mundo propia del positivismo; tal designación, usada en un sentido más amplio e impreciso, suele aplicarse a la historiografía que, renunciando de antemano a fáciles síntesis o a interpretaciones preconcebidas, busca la determinación escrupulosa de unos hechos mediante el recurso a unas fuentes de primera mano, depuradas a través de una crítica rigurosa y contextualizadas en un amplio conjunto de lecturas (erudición). Los hechos así establecidos, y la historiografía fundamentada en ellos, tienen un carácter científico muy afín, como es sabido, a las exigencias metodológicas del positivismo (6), por más que no deba ser olvidado que tales exigencias se habían manifestado ya en la más progresiva historiografía del siglo XVIII (7). No extrañará, pues, que una metodología “positivista” del corte de la apuntada sea perfectamente compatible, hasta ciertos niveles, con una concepción “nacionalista” de la historia. Que los hechos investigados apunten directamente a nutrir un esquema preestablecido de nuestra historia nacional (esquema de formulación menéndezpelayana); o bien que apunten a un conocimiento desinteresado y científico (en el sentido de observación experimentada y comprobada), sin precipitarse a formular leyes o a generalizar síntesis integrables en el plano de una ideología: tal es la piedra de toque para discernir, en los años de posguerra, el talante nacionalista del talante positivista en cada historiador. En este sentido, una rápida visión de conjunto de los años cuarenta deja apreciar, en el panorama de nuestra historiografía, algunos rasgos fundamentales que cabe subrayar.

En primer lugar, cuenta la continuación de una *historiografía de tradición positivista*, de gran calidad científica, especialmente arraigada en los campos de la arqueología y del medievalismo. En efecto, las bases de tal orientación científicista aparecen sólidamente establecidas en la España anterior a 1936: recordemos, en el campo de la historia primitiva, la significación de los grupos de trabajo de Hugo OBERMAIER (Madrid) y de Pedro BOSCH GIMPERA (Barcelona); en el campo del medievalismo, la función del *Centro de Estudios Históricos* madrileño, de Ramón MENÉNDEZ PIDAL o de Claudio SAN-

is, la avidez por la historia
libros de bolsillo, colección
referirse a estos años como
profesional del historiador
o la expresión de ALTAMIRANO
época, y en virtud de un
cada vez en mayor medida la

cada una de las etapas que
er capítulo aparte con la
deslindarla del futuro.

cionalista. --Conviene partir
años cuarenta no surge por
ra civil, sino que continúa
ezmados por la guerra o el
tales direcciones aparecen
ta; dualidad que no debe
ción de escuelas. En efecto,
en el marco de la cultura
ludirse estrictamente a la
la concepción del mundo
un sentido más amplio e
enunciando de antemano a
as, busca la determinación
a unas fuentes de primera
y contextualizadas en un
chos así establecidos, y la
rácter científico muy afín,
el positivismo (6), por más
habían manifestado ya en la
do extrañará, pues, que una
sea perfectamente compa-
cionalista" de la historia,
ente a nutrir un esquema
ma de formulación menen-
ento desinteresado y cientí-
y comprobada), sin precipi-
grables en el plano de una
en los años de posguerra, el
historiador. En este sentido,
renta deja apreciar, en el
os fundamentales que cabe

historiografía de tradición
de arraigada en los campos
las bases de tal orientación
la España anterior a 1936;
significación de los grupos
Pedro BOSCH GIMPERA
ción del Centro de Estudios
PIDAL o de Claudio SAN-

CHEZ-ALBORNOZ. Transcurrida la contienda, BOSCH GIMPERA y SAN-
CHEZ-ALBORNOZ optarán por el exilio. En la Península, se reconstruyen y
rejuvenecen los cuadros; en el grupo madrileño, junto a los prehistoriadores
(TARACENA, SANTAOLALLA) aparece la figura de Antonio GARCÍA Y
BELLIDO dedicado a temas de historia antigua, y la de Julio CARO BAROJA
que aportará a estos últimos el punto de vista y la metodología propios del
etnólogo; en Barcelona, Luis PERICOT (discípulo de BOSCH GIMPERA) y
Martín ALMAGRO (procedente de la escuela de OBERMAIER) asumirán un
importante magisterio de cara a las nuevas generaciones de prehistoriadores y
arqueólogos. En el campo del medievalismo asistimos a la aparente paradoja
de que los nuevos cuadros se atengan fundamentalmente a una determinación
positiva y científica de hechos (José María LACARRA, Julio GONZALEZ,
Emilio SAEZ), en tanto que los dos indiscutibles maestros del medievalismo
español contemporáneo dejan vislumbrar claramente, en el trasfondo de su
portentosa erudición, planteamientos propios de la historiografía nacionalista.
Es el caso de don Claudio SANCHEZ-ALBORNOZ que compartirá con
Américo CASTRO la ciclópea tarea de indagar el "enigma histórico", "la
realidad histórica" más profunda de España y de los españoles; y es el caso,
también, de don Ramón MENENDEZ PIDAL, cuya concepción unitaria de
nuestra historia nacional le llevará, de una parte, a intervenir (frente a
PERICOT) en la polémica acerca de la consistencia en profundidad de la
romanización en la Península, y de otra frente a GIMENEZ FERNANDEZ en
la polémica acerca de la significación histórica del Padre Las Casas. Por lo
demás, es momento de mencionar, con el más cálido elogio, los dos instru-
mentos de trabajo y expresión historiográfica, no confinados al campo del
medievalismo, forjados por ambos maestros. Me refiero a la *Historia de
España*, dirigida por Ramón MENENDEZ PIDAL, cuya programación e
inicio de publicación -- corresponde a los años de anteguerra, y a los *Cuader-
nos de Historia de España* que servirán de aglutinante al grupo de trabajo
dirigido por SANCHEZ-ALBORNOZ en su destierro bonaerense. Por lo
demás, difícilmente podría cerrarse este precipitada referencia a los puentes
de la historiografía científica entre anteguerra y posguerra, sin aludir a
las obras de dos grandes eruditos: la *Historia de España y su influencia en la
Historia Universal*, de Antonio BALLESTEROS BERETTA (1.ª edic.:
1918-1941), y las *Fuentes de la historia española e hispanoamericana* de
Benito SANCHEZ ALONSO.

En segundo lugar, hay que referirse a una *boga de la historiografía relativa
a temas de los siglos XVI a XVIII*, bajo el signo de una coyuntura político-cul-
tural muy concreta y definida. Es cierto que no faltan, en el campo del
modernismo y por los años de posguerra, historiadores significativos de una
historiografía que cifre en la depuración objetiva de fuentes y en la determi-
nación científica de hechos incontrovertibles la suprema aspiración de sus
tareas: recuérdese la obra monumental de Ramón CARANDE, *Carlos V y sus
banqueros*, cuyo primer volumen aparece en 1943, entre no pocas más que
podrían ser aducidas aquí; por ejemplo, *El problema de la tierra en la España
de los siglos XVI y XVII* de Carmelo VIÑAS MEY, verdadero pionero de los
estudios de historia social en la España de posguerra (1941), o la *Historia de
la previsión social en España, Gremios y cofradías* de Antonio RUMEU DE
ARMAS (1947). Pero ello no obsta para que llame poderosamente la atención
el contraste existente entre el escaso desarrollo relativo de nuestro modernis-
mo a la altura de 1936, y la boga, muy polarizada temáticamente según vamos
a ver enseguida, que el mismo va a conocer en los primeros lustros de nuestra

posguerra. Una publicación de la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Madrid que registra las tesis doctorales leídas en la misma desde 1944 a 1947 en la sección de Historia, nos ofrece el siguiente reparto por materias para un total de 54 tesis:

Prehistoria	3
Historia Antigua	3
Historia Medieval	12
Historia Moderna	26
Historia Contemporánea	7

Dos de Geografía y una relativa a la organización de las bibliotecas universitarias completan la cifra de 54. Y todavía valdría la pena añadir que, entre las tesis de Historia Moderna, las relativas al siglo XVI igualan numéricamente a las de Historia Medieval (8). En efecto, estas cifras reflejan bastante exactamente la polarización de la historiografía de posguerra en torno a una temática en que confluyen la valoración diferenciada que sobre ella recae en los esquemas menéndezpelayianos —los Reyes Católicos, el Imperio, Trento, la conquista y evangelización americanas, Felipe II ... (9)—, y la pretensión de la ideología vencedora en la guerra civil de adoptar como modelo y patrón los mitos y los valores de la España del Quinientos. Cada uno de los temas apuntados suscita algunas obras de primera calidad —allí donde el esfuerzo investigador y erudito mantiene plenamente su primacía sobre el entusiasmo apologético— y multitud de libros y folletos en que este último suplente el trabajo gris y paciente del historiador; las atractivas obras de síntesis de William Thomas WALSH, de Ludwig PFANDL, de Carlos PEREYRA contribuyen a dar una especie de refrendo foráneo a unas figuras históricas que presiden un vocabulario de situación. Si del breve conjunto de obras de valor sustantivo que produce este impulso hubiera que destacar, como significativa, una sola, tal vez cupiera mencionar el libro de Angel FERRARI, *Fernando el Católico en Baltasar Gracián* (1945) en que la vasta erudición del autor se combina con una extraordinaria penetración para seguir la trayectoria de la fama del Rey Católico en función de situaciones culturales ulteriores, cada una de las cuales formará su propio concepto de las virtudes de Fernando.

En tercer lugar, cabe señalar —lo he hecho más detenidamente en otro lugar (10)— *el desvío por la historia contemporánea*. Esta insuficiencia del saber científico relativo a la historia más reciente venía de la anteguerra, y ya Rafael ALTAMIRA, en la conferencia a que hago referencia al comienzo de estas páginas había hecho constar, como algo generalmente sabido a la altura de 1922, que

“de toda la historia de España que conocemos, mejor dicho, de toda la historia de España que creemos conocer y ordinariamente no conocemos, la parte que ignoramos más es la de nuestro tiempo, la historia que han hecho nuestros abuelos y nuestros padres, la que a veces hemos recogido de palabra en recuerdos de la vida de unos y otros, pero que jamás se nos ha dado en un conjunto sistemático que lleve a la masa de nuestro pueblo una idea definida de cuál fue la trayectoria que siguió España durante el tiempo recorrido desde el año 1808” (11).

Observación que seguía siendo válida cuatro lustros después: sólo que ahora a la ignorancia se añade la repulsa; la condena en bloque del siglo XIX, como entidad historiográfica contrapuesta al grandioso siglo XVI, al cual se

Filosofía y Letras de la
orales leídas en la misma
ofrece el siguiente reparto

.....	3
.....	3
.....	12
.....	26
.....	7

ización de las bibliotecas
valdría la pena añadir que,
siglo XVI igualan numérica-
estas cifras reflejan bastante
posguerra en torno a una
ida que sobre ella recae en
tólicos, el Imperio, Trento,
... (9) , y la pretensión de
como modelo y patrón los
s. Cada uno de los temas
ad allí donde el esfuerzo
imacia sobre el entusiasmo
que este último suplir el
ativas obras de síntesis de
Carlos PEREYRA contri-
mas figuras históricas que
conjunto de obras de valor
estacar, como significativa,
del FERRARI, *Fernando el*
esta erudición del autor se
seguir la trayectoria de la
s culturales ulteriores, cada
s virtudes de Fernando.
más detenidamente en otro
inea. Esta insuficiencia del
venía de la anteguerra, y ya
referencia al comienzo de
eralmente sabido a la altura

as, mejor dicho, de toda la
riamente no conocemos, la
la historia que han hecho
hemos recogido de palabra
jamás se nos ha dado en un
ro pueblo una idea definida
e el tiempo recorrido desde

lustros después; sólo que
na en bloque del siglo XIX,
idioso siglo XVI, al cual se

pretende volver por vía de utopía. La referencia que he hecho hace pocos meses, en un artículo que acabo de citar, a este componente de la historiografía española de posguerra, me exime aquí de una alusión más detenida. Dos observaciones complementarias deben ser, sin embargo, recogidas aquí. Por más que, en los planteamientos de la historiografía nacionalista, el siglo XVIII compartiera con el XIX la repulsa debida a su "extranjerismo", a su traición a las esencias nacionales, va a beneficiarse de una revisión basada principalmente en los trabajos de la Escuela de Estudios Hispano-Americanos: de Sevilla que afecta principalmente a la racionalidad de su política exterior y a cierta aproximación, en simpatía, a los hombres del Despotismo ilustrado. La otra observación es de más amplio radio y de más alcance histórico-historiográfico: se refiere a que la historiografía del exilio, a que aludiré en el párrafo siguiente, manifiesta, como principal contraste con la del interior, la tendencia a abordar la posguerra con una atención despierta a lo contemporáneo: a la historia, en carne viva, de los siglos XIX y XX.

b) **La frontera de los años cincuenta. El enriquecimiento de perspectivas.**
Como es sabido, existe entre los historiadores de la más reciente historia contemporánea española la tendencia a situar hacia la mitad de los años cincuenta la frontera entre la etapa de posguerra propiamente dicha, y el resto de la llamada "era de Franco". El fin del aislamiento internacional, el relevo de generaciones, la iniciación o aceleración de determinados cambios sociales, políticos y espirituales (12) no dejan de manifestarse en el campo de la historiografía, y estos cambios que se manifiestan en el trabajo de los historiadores españoles no dejan de ser, a su vez, componentes muy calificados en la nueva fisonomía sociocultural del país. Una nueva corriente historiográfica penetra impetuosamente en la Península; me refiero a la significada por la escuela francesa del grupo de *Annales* que había enriquecido los tradicionales planteamientos políticos o ideológicos con una atención preferente a lo social y lo económico, a los grandes movimientos de conjunto que transcurren sobre un *tempo* hartamente más lento que el de la vieja "histoire événementielle", y que había puesto a punto un nuevo utillaje conceptual y una nueva metodología basada en la precisión cuantitativa y en el recurso a la estadística encaminados a la determinación de unas certidumbres de más amplio alcance que las aportadas por la metodología del positivismo. Independientemente en principio de la recepción de las nuevas corrientes afectas a una historia económica y social se advierte un importante relevo temático, que no deja de guardar relación con el relevo de generaciones arriba indicado: sobreviene una degradación de los tópicos relacionados con "la España imperial": la preferencia de la historiografía nacionalista por los temas centrados en torno al siglo XVI va dejando paso a un interés creciente por el siglo XIX, primer escalón de acceso a esa primacía absoluta de la historia contemporánea que aparece en nuestros días como uno de los caracteres más definidos de la historiografía española. Un tercer rasgo cabe añadir a los dos que quedan apuntados: el papel asumido dentro de esta última por la historiografía catalana. Es fácil indicar al respecto unos nombres, unos problemas, unos libros fundamentales. Pero lo que, sobre todo, interesa subrayar aquí es que, para lo sucesivo, la historiografía española habría de hacer frente al imprescriptible desafío de no identificarse a sí misma con la historiografía castellanista, a despecho de los hábitos y las inercias que venían de la escuela nacionalista: la historia de España exigía, a partir de entonces, un tratamiento regional de sus problemas (13). En fin, se advierte cómo, en el fondo, las tres corrientes que quedan indicadas como

propias de los años cincuenta apuntaban, desde distintos puntos de vista, en una dirección común: la historiografía española recibía un conjunto de estímulos que la orientaban hacia una concepción de la historia de España como historia del pueblo español, no ya alienado en los símbolos de una abstracción nacionalista, sino contemplado en la realidad viva de sus muchedumbres, de su trayectoria histórica más reciente, de su diversidad regional.

En la enervada de estas tres corrientes renovadoras aparece la figura de uno de los historiadores de más profundo influjo en la historiografía española de la época aquí referida; me refiero, claro está, a Jaime VICENS VIVES. Sólidamente instalado en la tradición historiográfica de la *Renaixença* catalana, investigador de la época de los Trastámaras y de los Reyes Católicos desde una perspectiva catalana, afecto a una depurada metodología erudita y atento, por los años cuarenta, a las tendencias geopolíticas tan en boga a la sazón, Jaime VICENS acertó a ser, a partir de 1950 - año del IX Congreso Internacional de Ciencias Históricas, celebrado en París y que tan decisiva influencia había de ejercer en su orientación posterior - promotor y símbolo de las nuevas tendencias que tomarán cuerpo, a partir de entonces, en la historiografía española. Son significativos los planos en que se opera su conversión: de una historiografía política e institucional construida a partir de una metodología positivista y erudita, a una historiografía social y económica servida por una metodología de base estadística, apta para la determinación de lo cuantitativo; de una temática bajomedieval y renacentista, a esa definitiva entrega a los temas de historia contemporánea que quedará bien patente en el último volumen de la *Historia social y económica de España y América* (1957) o en el espléndido modelo de historia regional propuesto en *Els catalans en el segle XIX* (1958). Su persona, su obra y su magisterio exigen, ya, una buena monografía que estudie a fondo su significación en la historiografía y en la cultura españolas contemporáneas. De su obra, es indispensable recordar aquí la fundación del *Índice Histórico Español* (1953) por el excelente instrumento de información y crítica que ofrece a todos los estudiosos de la historia de España; y el *Manual de historia económica de España* (1956) por el gran estímulo que está llamado a suponer, para este orden de estudios, en los medios universitarios. En relación con su magisterio, habría que seguir dos líneas de referencia: de una parte, su influjo directo en una escuela catalana a cuya primera generación, directamente formada por el mismo VICENS, pertenecía el recientemente fallecido Juan REGLA, y cuya segunda generación - jóvenes historiadores de gran calidad científica - figura actualmente (1975) en la vanguardia de las nuevas tendencias de historia económico-social. Pero, por otra parte, habría que ponderar la influencia directa o indirecta ejercida por Jaime VICENS, a través de sus libros, de sus artículos, de sus críticas, sobre el conjunto del modernismo español de su tiempo.

Es difícil exagerar, ya quedó dicho, el papel de VICENS en la historiografía española contemporánea. Es conveniente, sin embargo, no caer en la simplificación de circunscribir a su obra toda la operatividad real de las corrientes que definen la historiografía española de aquellos años, por más que tales corrientes recibieran de su iniciativa, de su capacidad de entusiasmo y de trabajo, el vigoroso impulso que ha sido señalado. En lo que se refiere a la renovación de planteamientos que se aprecia en la historia moderna de España, el ocaso de la inflación nacionalista hubiera sobrevenido aun sin el detonante - ciertamente acelerador en gran medida - de la crítica de VICENS; las nuevas promociones llegadas a la Universidad o puestas al trabajo de la

tos puntos de vista, en recibía un conjunto de e la historia de España n los símbolos de una dad viva de sus muche- su diversidad regional. ras aparece la figura de historiografía española Jaime VICENS VIVES, de la *Renaixença* cata- de los Reyes Católicos metodología erudita y ticas tan en boga a la año del IX Congreso rís y que tan decisiva , promotor y símbolo tir de entonces, en la s en que se opera a nal construida a partir ografía social y econó- pta para la determina l y renacentista, a esa nea que quedará bien *onómica de España* y regional propuesta en obra y su magisterio su significación en la neas. De su obra, *stórico Español* (1934) que ofrece a todos los *Historia económica de* a suponer, para este ión con su magisterio. su influjo directo en mente formada por el Juan REGLA, y cuya lad científica figura endencias de historia onderar la influencia de sus libros, de sus mismo español de su

ENS en la historiogra- argo, no caer en la ratividad real de las uellos años, por más acidad de entusiasmo En lo que se refiere a historia moderna de brevenido aun sin el crítica de VICENS, stas al trabajo de la

investigación experimentaban el cansancio de una retórica. Incluso temas tan gastados por la historia apologética y por el ensayo como lo era a la sazón el de Carlos V manifestarán, en ocasión del centenario, un rejuvenecimiento metodológico (vid. *Carlos V (1500-1558). Homenaje de la Universidad de Granada*, 1958). Por otra parte, la importantísima función receptora y transmisora de las orientaciones de la historiografía francesa del grupo de *Annales*, que Jaime VICENS va a llevar a cabo a partir de 1950, será completada y aún ampliamente desbordada por un hecho de primera magnitud en el proceso de la historiografía española de nuestro tiempo. Me refiero al hecho, decisivo para nuestro modernismo, de que la nueva escuela histórica francesa se definiera en buena parte como tal precisamente a través de su dedicación a temas españoles de los siglos XVI al XVIII. En efecto, los nombres más significativos de aquélla van ligados a sendas obras fundamentales de orientación hispanista; recuérdese que ya en 1911 el patriarca de la escuela mencionada, Lucien FEBVRE, había dedicado su primer gran trabajo a *Philippe II et la Franche-Comté*. La obra de Fernand BRAUDEL sobre *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (primera edición, 1949) hace aparecer un mundo de posibilidades ante los modernistas españoles de los años cincuenta. Las obras también monumentales de CHAUNU, *Séville et l'Atlantique* (12 vols.; 1955-59); de Pierre VILAR, *La Catalogne dans l'Espagne moderne* (3 vols.; 1962); de Noël SALOMON, *Recherches sur le thème paysan dans la comédie espagnole au temps de Lope de Vega* (1965), y de no pocos más atestiguan suficientemente la importancia de esta contribución. En cuanto a su influencia en el trabajo de los historiadores españoles, basta recordar los primeros trabajos de NADAL y GIRALT, de Felipe RUÍZ, de VAZQUEZ DE PRADA, de Alvaro CASTILLO — primeros años sesenta — basta recordar, también, el considerable influjo ejercido por el sector marxista del conjunto de historiadores franceses aludidos — Pierre VILAR, en cabeza — sobre una promoción ulterior de historiadores españoles (14).

En lo que se refiere a la tendencia a dar un tratamiento regional a los grandes temas de la historia española, el camino había sido preparado a fondo por los medievalistas. Con sus ventajas y sus inconvenientes, la "parcelación geográfica" de nuestro conocimiento de la historia medieval es una realidad bien definida (15) y cada área regional tendrá sus propios expertos: PÉREZ DE URBEL, Julio GONZÁLEZ o Luis SUÁREZ para Castilla; LACARRA para Aragón; UBIETO para Navarra; TORRES FONTES para Murcia... En cuanto a Cataluña, grandes figuras como Ramón d'ABADAL, buen conocedor de la Cataluña carolingia, o como Fernando SOLDEVILA — historiador de Jaime I y de Pedro el Grande; autor de una amplia *Historia de España* (Barcelona, 1952-1959; 8 vols.) presentada desde el doble punto de vista de su catalanismo y de su liberalismo —, comparten con el mismo VICENS el cultivo de una historia regional bien definida en sus raíces medievales. Los "Congresos de Historia de la Corona de Aragón", reunidos periódicamente en distintas cabezas de reino de la antigua Corona, han contribuido poderosamente a promover los contactos entre medievalistas catalanes, aragoneses, valencianos, castellanos, italianos y franceses. Pero, volviendo al principio de este párrafo, una cosa es la compartimentación regional inducida al medievalismo español, desde sus orígenes, por la misma disgregación territorial de la España estudiada, y otra distinta la propuesta de un enfoque regional de problemas que, como los de España moderna y contemporánea, habían adolecido hasta entonces de unos planteamientos excesivamente centralistas y, por tanto, demasiado simplistas y lineales. En este sentido, sí que hay que

destacar el carácter renovador y progresivo del impulso de VICENS y de su escuela.

En fin, queda por señalar que la "marcha hacia el siglo XIX" es, en la historiografía española de los años cincuenta, un fenómeno todavía incipiente, pero que anima ya una pluralidad de iniciativas. Hace poco tiempo he intentado analizar este proceso con un poco más de detenimiento, y ello me exime aquí de una referencia más explícita. Recordemos solamente, como jalones significativos: Antonio RAMOS-OLIVEIRA, *Historia de España* (México, 1952; 3 vols.); al año siguiente, 1953, aparecen *Los sucesos de La Granja* de Federico SUAREZ, *Los afrancesados* de Miguel ARTOLA y, en París, la *Histoire contemporaine d'Espagne, 1789-1950* de BRUGUERA; en 1955, la *Historia del constitucionalismo español* de SANCHEZ AGESTA. Cuando aparezcan, en la segunda mitad de la década, las grandes síntesis de VICENS sobre historia contemporánea de España, el panorama quedará enriquecido con nuevos planteamientos y, sobre todo, con la urgencia de un vigoroso salto adelante en lo que se refiere a la metodología.

e) **La expansión de los años sesenta. La primacía de la historia social.** Si la década de los cincuenta había marcado especialmente hacia su mitad una divisoria, la historiografía española se nos manifiesta claramente, en los años sesenta, como instalada en una realidad sociocultural que es ya distinta. Esbozar lo que define, en el sentido últimamente apuntado, estos lustros finales de la llamada "era de Franco", escapa al carácter y sobre todo a las dimensiones de estas páginas; nos interesa, sin embargo, recordar el considerable aumento de la población universitaria, la intensificación de los contactos de todo orden con el resto de Europa, la ampliación en la oferta de libros -ediciones de bolsillo; abundancia de traducciones con predominio de los relativos a las ciencias sociales, el rejuvenecimiento general del país. En cuanto se refiere a la historiografía, creo que cabe subrayar como caracteres distintivos los que siguen. En primer lugar, la renovación y ampliación de los cuadros de la investigación histórica, paralelas al interés creciente del hombre de la calle por unas parcelas del saber cuyas conclusiones le son ofrecidas periódicamente por revistas u otros medios de comunicación social. En segundo lugar, el desarrollo espectacular de los estudios de historia contemporánea que asumen una cierta primacía dentro del panorama historiográfico general; y ello tanto por el gran número de monografías y trabajos que suscitan, como por la posición de vanguardia que ocupan en relación con la búsqueda de esquemas conceptuales, de métodos y de técnicas de trabajo. En tercer lugar, cierta absorbente primacía de la historia social que no sólo se manifiesta en la boga alcanzada por el cultivo de su campo específico (estructuras, dinámica y conflictos sociales), sino quizá en mayor medida por la impregnación que lleva a cabo con respecto a otras parcelas del trabajo histórico. Esta caracterización podrá parecer quizá demasiado general y ambigua; pero sólo a partir de ella cabe situar con cierta precisión otros aspectos más concretos de la historiografía española de nuestro tiempo: la proliferación y afianzamiento de subespecializaciones, algunas de ellas enmarcadas en otras Facultades distintas de la de Filosofía y Letras; la recepción de una metodología marxista; la considerable aportación anglosajona al conocimiento y sobre todo a la presentación sintética de nuestra historia moderna y contemporánea; el viraje del medievalismo hacia nuevos horizontes, tendiendo a superar los moldes de las clásicas crónicas de reinos aisladamente considera-

Pr
oper.
de p
univo
estac
que
la ac
con
de h
anun
pues
com
pres
inter
mod-
grafi
So
mon
espa
biste
que
les,
tradi
relat
a un
clási
vipo
poli
irun
can
cobr
deen
las e
o d
engl
inea
se o
te er
y m
zact
sect
aten
dire
análi
diver
otro
z
esta
mos
de q
inte
"His

impulso de VICENS y de su
cia el siglo XIX" es, en la
fenómeno todavía incipiente,
vas. Hace poco tiempo he
de detenimiento, y ello me
cordemos solamente, como
A, *Historia de España* (Mé-
parecen *Los sucesos de La*
de Miguel ARTOLA y, en
9-1950 de BRUGUERA; en
l de SANCHEZ AGESTA.
cada, las grandes síntesis de
aña, el panorama quedará
todo, con la urgencia de un
tología.

ría de la historia social. Si la
mente hacia su mitad una
sta claramente, en los años
ltural que es ya distinta.
ite apuntado, estos lustros
carácter y sobre todo a las
bargo, recordar el considera-
nsificación de los contactos
cción en la oferta de libros
es con predominio de los
iento general del país. En
e subrayar como caracteres
ovación y ampliación de los
nterés creciente del hombre
nclusiones le son ofrecidas
comunicación social. En
rdios de historia contempo-
l panorama historiográfico
onografías y trabajos que
ocupan en relación con la
y de técnicas de trabajo. En
toria social que no sólo se
de su campo específico
quizá en mayor medida por
otras parcelas del trabajo
demasiado general y ambi-
ta precisión otros aspectos
nuestro tiempo: la prolifera-
mas de ellas enmarcadas en
etras: la recepción de una
anglosajona al conocimien-
nuestra historia moderna y
evos horizontes, tendiendo
os aisladamente considera-

Primero, *renovación y ampliación de cuadros*. Si hacia 1955 se había operado un relevo generacional, es natural que diez años después aquel relevo dé plena fe de vida, cuando los jóvenes de entonces accedan a la docencia universitaria y publiquen libros y monografías que harán saltar no pocos estados de cuestiones; los nombres de algunos de ellos aparecen en las líneas que siguen como significativos de algunas de las tendencias historiográficas de la actualidad. Por lo demás, este proceso de rejuvenecimiento no se detiene con la incorporación de nuevos nombres, plenos ya de madurez, al escalafón de historiadores profesionales; nuevas promociones, nuevas orientaciones se anuncian ya entre las filas de un nutrido "profesorado no numerario" respuesta de urgencia al enorme crecimiento de la población universitaria, así como en las relaciones de tesis de doctorado o de licenciatura recientemente presentadas o todavía en gestación. En estas relaciones, menos coordinadas e intercomunicadas de lo que sería de desear, sería posible detectar, *grosso modo*, algunas de las direcciones que han de ser predominantes en la historiografía española del futuro inmediato.

Segundo, *desarrollo de los estudios de historia contemporánea*. Apresurémonos a observar que el fenómeno no es privativo de la historiografía española; se trata de la versión española de algo que está ocurriendo en la historiografía mundial. Que tal versión presente caracteres específicos, es cosa que, por otra parte, ocurre en cada una de las demás historiografías nacionales, en razón de sus respectivos planteamientos culturales y de sus peculiares tradiciones historiográficas. Apresurémonos a observar, también, que esta relativa predilección por la historia de los siglos XIX y XX no responde tanto a un proceso interno, sobrevenido "dentro" del campo de la historiografía clásica, como a la fecunda invasión de esta última por esquemas conceptuales y por métodos de otras ciencias sociales (la economía, la sociología, la ciencia política, etc.) que, al cobrar conciencia de su esencial historicidad, han irrumpido en el trecho de historia que queda más cerca de su verdadero campo de investigación: lo actual. En fin, el hombre de nuestro tiempo ha cobrado plena conciencia de que la historia no es simplemente "lo pasado", es decir, algo contrapuesto y ajeno, en su definitiva inmovilidad, a la acción y a las opciones del presente; algo a lo que sólo cabe acercarse por vía de evasión o de enriquecimiento humanístico. Sino que es un proceso unitario que engloba pasado, presente y futuro; algo en cuya corriente nos encontramos insertos nosotros mismos, algo que sentimos trepidar bajo nuestros pies y que se ofrece a nosotros como objeto de conocimiento científico, no estrictamente en cuanto *pasado*, sino más exactamente en cuanto *proceso* cuyos factores y motivaciones, cuyas leyes y sentido interesa indagar con miras a la racionalización de la acción humana en el tiempo. Que, a partir de esta perspectiva, el sector de historia que nos queda más próximo atraiga especialmente nuestra atención, es algo que se explica fácilmente: él condiciona, de manera más directa e inmediata, nuestra situación actual; y ofrece, por otra parte, a su análisis científico una riqueza de fuentes, y por tanto unas posibilidades de diversificación metodológica, de que nunca podría disponer el investigador de otros sectores de historia más lejanos en el tiempo.

¿Qué cauces, qué infraestructuras encuentra, en la historiografía española, esta tendencia general hacia el cultivo de la historia contemporánea? Resumamos brevemente señalando, en primer lugar, la importancia que tuvo el hecho de que, en 1965, al programar los departamentos que en lo sucesivo habían de integrar las Facultades de Filosofía y Letras, se diera cabida a uno de "Historia Contemporánea" separado y autónomo con respecto al de "Historia

Moderna": era la primera vez que se rompía formalmente y con carácter general — es decir, válido para todas las Universidades del país— con el clásico emparejamiento ("Historia Moderna y Contemporánea") que, de hecho, había venido haciendo del segundo término — lo contemporáneo— una especie de apéndice del primero en la formación de los cuadros docentes de la Universidad española. Por lo demás, el trabajo en el expresado sector de nuestra historiografía desborda pronto su cauce tradicional: la sección de Historia establecida en la mayor parte de nuestras Facultades de Filosofía y Letras. Al mismo tiempo que avanza y se define el proceso de subespecialización dentro de lo contemporáneo, se hace más y más valioso el concurso que prestan otras Facultades: la de Ciencias Políticas y Económicas (recuérdese el papel de MARAVALL y de DIEZ DEL CORRAL en lo relativo a la historia del pensamiento; de ANES, NADAL, FONTANA y LACOMBA para la historia de la economía; de MARTINEZ CUADRADO para la historia sociopolítica; de Antonio TRUYOL y Roberto MESA para las relaciones internacionales); la de Derecho, con historiadores de la política como Diego SEVILLA, Juan FERRANDO y Joaquín TOMAS VILLARROYA e historiadores del pensamiento como Elías DIAZ; la de Medicina, cuyos historiadores recordemos aquí en especial a LOPEZ PIÑERO y a PESET — están llevando a cabo una aportación sustancial a la historia científica y médico-social del siglo XIX español. Si añadimos a ello el trabajo realizado, en el marco de otras secciones de la misma Facultad de Filosofía y Letras, por historiadores del arte, de la literatura y de la filosofía (16), podremos imaginar fácilmente, aún a través de una relación tan incompleta y fragmentaria como la que antecede, esa otra característica de la historiografía de nuestro tiempo, espectacularmente desarrollada en el campo de la historia contemporánea, que es la *tendencia creciente a la subespecialización*, sobre la base de la aproximación diferenciada a otras tantas ciencias sociales.

Imposible resumir, en el escaso espacio disponible, algo que no se presta al corte ni a la precipitación: el inventario de núcleos de trabajo, de temas preferidos, de orientaciones metodológicas (17). En cuanto a aportaciones historiológicas o metodológicas provenientes del exterior, hay que advertir que no encontramos, en lo relativo a la historia contemporánea, una inducción semejante a la que significa, para la historia moderna, la extraordinaria aportación llevada a cabo por los historiadores franceses del grupo de *Annales*. Si buscamos expertos extranjeros para nuestra historia de los siglos XVI al XVIII haremos bien en buscarlos preferentemente en Francia; si los buscamos para la historia de los siglos XIX y XX deberemos buscarlos, ante todo, en Inglaterra y en los Estados Unidos. Como es sabido, la síntesis de Raymond CARR (*Spain, 1808-1939*. Oxford, 1966) es una de las más serias y solventes de que disponemos para el conjunto de la época estudiada; pero hay que insistir en que no es el siglo XIX, sino el XX lo que ha atraído los esfuerzos de Gerald BRENAN y de Hugh THOMAS, de Stanley G. PAYNE, de Gabriel JACKSON y de Edward MALEFAKIS. En cuanto a los historiadores españoles que han hecho del mismo siglo XX su campo de investigación y estudio, podríamos mencionar en un primer conjunto — historiadores de la política — a Jesús PABON, maestro de casi todos los citados a continuación y autor de una monumental biografía de *Cambó* (Barcelona, 1952-1969; 3 vols.), al hilo de la cual queda expuesta toda una historia política de la España contemporánea; a Vicente PALACIO, a Carlos SECO y a Joaquín ROMERO MAURA; a Vicente CACHO y a M.D. GOMEZ MOLLEDA; a Ricardo DE LA CIERVA, a Javier TUSELL. El autor de estas páginas cree advertir cierta "allure" británi-

112000
 ZARAGOZA
 historia
 siglo 19
 historia
 que se
 academi
 directa
 especial
 de hist
 preocup
 predom
 ción de
 de Pau
 coheren
 tiempo
 método
 modo
 VICEN
 TERMI
 conjunt
 campeñ
 capital
 y José
 estudio
 (1973
 gos soc
 formaci
 sociales
 históric
 históric
 Tercer
 rística
 lustros
 movimie
 de hist
 general
 son obj
 religion
 calibrar
 de nue
 efecto
 principa
 extraña
 su ambi
 nes po
 grupos
 MARI
 literatur
 la dimer
 Iglesia o
 Manuel
 Pero

almente y con carácter
s del país (con el clásico
ca") que, de hecho, ha
poráneo (una especie
cuadros docentes de la
el expresado sector de
adicional: la sección de
acultades de Filosofía y
proceso de subespecializa-
s valioso el concurso que
onómicas (recuérdese el
lo relativo a la historia
y LACOMBA para la
O para la historia socio-
ra las relaciones interna-
fica como Diego SEVI-
RROYA e historiadores
na, cuyos historiadores
PESET están llevando
fica y médico-social del
do, en el marco de otras
as, por historiadores del
maginar fácilmente, aún
a como la que antecede,
o tiempo, espectacular-
temporánea, que es la
base de la aproximación

algo que no se presta al
s de trabajo, de temas
cuanto a aportaciones
erior, hay que advertir
temporánea, una indue-
terna, la extraordinaria
ses del grupo de *Anna-*
ria de los siglos XVI al
Francia; si los buscamos
uscarlos, ante todo, en
la síntesis de Raymond
is más serias y solventes
studiada; pero hay que
atraído los esfuerzos de
G. PAYNE, de Gabriel
os historiadores español
investigación y estudio,
adores de la política (a
ontinuación y autor de
2-1969; 3 vols.), al hilo
la España contemporá-
ROMERO MAURA; a
rdo DE LA CIERVA, a
cierta "allure" britani-

zamos de las épocas, características, figuras de este sector de la
historiografía española relativa al siglo XX, quizá en parte por su tendencia a
situar en niveles de historia política, el centro de gravedad del quehacer
historiográfico, y en parte por el cultivo de un pragmatismo metodológico,
que se atiende, en última instancia, a los buenos principios de la historia
académica. Pero, quizá, sobre todo, por contraste con ese otro sector más
directamente influido por los grandes maestros de la escuela francesa, en
especial por LARROUSSE y por VILAR, más propenso a situar en niveles
de historia social y económica el ámbito de sus investigaciones, y seriamente
preocupado por unos problemas metodológicos que proyecta sobre fuentes
predominantemente cuantitativas. En esta dirección, corresponde una posi-
ción de vanguardia a Manuel TUNON DE LARA, profesor en la Universidad
de Pau (Francia), autor de una obra extensa y meditada, dotada de una gran
coherencia interna, y que es, sin duda, el historiador español de nuestro
tiempo que más fecunda y tenazmente ha abordado el problema de los
métodos en historia social contemporánea. A este sector cabe adscribir, *grasso*
modo, a los historiadores catalanes que prosiguen el surco iniciado por
VICIENS desde FONTANA a JUTGLAR y, entre los *juiores*, BALCELLS y
TERMES; a LACOMBA, David RUIZ y ELORZA y, en general, a todo un
conjunto de jóvenes historiadores del movimiento obrero y de las clases
campesinas en la España del siglo XX, así como a los historiadores del
capitalismo español, en especial a Gabriel TORTELLÁ y a Santiago ROLDAN
y José Luis GARCIA DELGADO, autores estos últimos de un fundamental
estudio sobre *La formación de la sociedad capitalista en España, 1914-1920*,
(1973, 2 vols.) (18). Mención aparte habría que hacer del grupo de antropólo-
gos sociales piense en la obra de Carmelo LISON, TOLOSANA, de
formación predominantemente anglosajona, los cuales, al analizar medios
sociales culturalmente atrasados con respecto a los que dan la pauta del nivel
histórico de nuestro tiempo, nos ofrecen una visión directa de situaciones
histórico-sociales ancladas en otros niveles cronológicos.

Tercero, *absorbente primacia de la historia social*. Al indicar esta caracte-
rística entre las que definen a la historiografía española de los últimos tres
lustros, no entiendo referirme de manera exclusiva a los historiadores del
movimiento obrero a que acabo de aludir, ni siquiera a los dedicados a temas
de historia social en sentido estricto. Como dejé apuntado más arriba, es la
generalización de la tendencia a cimentar en sus bases sociales fenómenos que
son objeto de estudio de historiadores de la política, del pensamiento, de la
religión, de la literatura o de las relaciones internacionales, lo que permite
calibrar la medida en que, en el horizonte historiográfico de nuestra patria y
de nuestro tiempo, parece haberse cobrado conciencia plena de que, en
efecto, "toda historia es historia social". Que tal tendencia se manifieste
principalmente en el campo de la historia contemporánea es cosa que no
extrañará a nadie, y así, mientras los especialistas en historia política amplían
su ámbito de investigación, extendiéndolo, desde las estructuras o "institucio-
nes" políticas o administrativas, a las "conductas políticas" de los distintos
grupos de la sociedad (y no solo de las personalidades o *élites* directoras)
MARTINEZ CUADRADO, TUSELL, los especialistas en historia de la
literatura, del arte o de la ciencia tienden cada vez en mayor medida a cultivar
la dimensión social de su disciplina, e incluso en el campo de la historia de la
Iglesia o de las formas de religiosidad se manifiesta análoga orientación (José
Manuel CUEVA, Alfredo MARTINEZ ALBIACI).

Pero la orientación apuntada no se circunscribe al campo de la historia

contemporánea: impregna, a lo largo y a lo ancho, la casi totalidad de nuestra historiografía actual. Por lo pronto, guarda estrecha relación con la *revitalización del modernismo español*, fenómeno al que vale la pena dedicar unas líneas. En efecto, tal revitalización, muy visible en los últimos años, se debe principalmente a tres impulsos: el enriquecimiento en perspectivas y en métodos aportados por los hispanistas franceses a la historia de los siglos XVI al XVIII especialmente en sus aspectos socioeconómicos; la superación del "complejo imperial" --es decir, la recuperación de unos temas que habían sido desprestigiados por su conversión en tópicos de la historiografía nacionalista--, en buena parte por la estimulante inducción de algunos modernistas británicos que han propuesto nuevamente al interés de los investigadores. limpios de hojarasca apologética o denigratoria, algunos de los grandes temas políticos y político-internacionales de la España de los Austrias; en fin, y sobre todo, el esfuerzo conjunto llevado a cabo por algunos modernistas *seniores* que han continuado profundizando en el estudio de la sociedad española de los siglos XVI al XVIII, y por una reciente promoción de jóvenes modernistas que han asimilado no sólo el magisterio de estos últimos, sino también el de ingleses y franceses. Esbozada más arriba la primera de las tres motivaciones aquí enumeradas, quizá sea oportuno aducir ahora algunos nombres significativos de las otras dos.

La aparición en las vitrinas de las librerías españolas, en 1965, de un libro titulado *La España imperial, 1469-1716* pudo aparecer en algún momento, ante los estudiantes españoles de historia, como un anacronismo, especie de reaparición extemporánea de un género historiográfico definitivamente abandonado por el modernismo español. Sólo que el autor no era un "ideologista" más o menos rezagado, sino un joven y brillante historiador inglés, John H. ELLIOTT, que dos años antes había publicado simultáneamente, en inglés, el original de la obra entonces traducida y una fundamental contribución al estudio de la Cataluña del XVII: *The revolt of the Catalans. A study in the decline of Spain (1598-1640)* (Cambridge, 1963). Poco después aparecía otra síntesis, menos ágil y sugestiva que la de ELLIOTT, si bien más completa y densa; me refiero a la de John LYNCH, *Spain under the Habsburgs* (Oxford, 1965-69, 2 vols.; traduc. esp., 1970-72). El mérito de ambos manuales, pero en especial del último, consistirá en establecer una síntesis entre una temática clásica, y los nuevos aspectos puestos de relieve por la escuela francesa del grupo de *Annales*. Si recordamos que en 1958 un norteamericano, especialmente atraído, en cuanto investigador, por problemas socioeconómicos, Richard HERR, publicará la que todavía hoy es considerada como la mejor síntesis de la historia española de la segunda mitad del XVIII (*The eighteenth-century revolution in Spain*; traduc. esp. 1964), estaremos en condiciones de imaginar el cambio de horizonte que va a operarse entre los universitarios españoles que cursan Historia Moderna de España a partir de los años sesenta. La historiografía francesa había renovado planteamientos en profundidad, a partir de grandes obras de investigación; los historiadores anglosajones --recuérdese que en 1969 aparece la traducción del libro de Raymond CARR-- han acertado, en cambio, a redactar un conjunto de manuales que se hacen eco de la renovación experimentada por la historiografía relativa a la España de los últimos cinco siglos y que van a contribuir en no escasa medida a modelar la enseñanza universitaria de esta última (19).

Pero algo de mucha mayor trascendencia que la recepción de estas visiones organizadoras de sendos conjuntos de conocimientos y problemas relativos a nuestro pasado estaba ocurriendo, en tanto, en el campo de nuestro modernis-

mo
figu
del
Rar
con
dur:
Jose
FEI
rena
do p
prop
inve
actu
OR
cuar
vía
ss:
fuen
expi
llega
meje
mun
polí
socio
Julie
cuat.
socio
mori
men
futu
THE
riales
polít
VAR
En
relati
tiemp
Orien
res de
traba
desde
Zarag
BAR
temát
ATAI
inflex
ro, *La*
orient
la esc
la hist
de Sa
Cienci

la casi totalidad de nuestra ha relación con la revitaliza- : vale la pena dedicar unas n los últimos años, se debe ento en perspectivas y en la historia de los siglos XVI ómicos; la superación del de unos temas que habían de la historiografía naciona- ión de algunos modernistas, terés de los investigadores, lgunos de los grandes temas de los Austrias; en fin, y o por algunos modernistas el estudio de la sociedad iente promoción de jóvenes erio de estos últimos, sino arriba la primera de las tres uno aducir ahora algunos

ñolas, en 1965, de un libro arecer en algún momento, in anacronismo, especie de áfico definitivamente aban- tor no era un "ideologista" historiador inglés, John H. ultáneamente, en inglés, el ndamental contribución al e Catalans. A study in the Poco después aparecía otra T, si bien más completa y ler the Habsburgs (Oxford, de ambos manuales, pero síntesis entre una temática por la escuela francesa del norteamericano, especial- blemas socioeconómicos, onsiderada como la mejor itad del XVIII (The eigh- 4), estaremos en condicio- rarse entre los universita- paña a partir de los años planteamientos en profun- t; los historiadores anglo- ión del libro de Raymond njunto de manuales que se historiografía relativa a la ibuir en no escasa medida 19).

cepción de estas visiones s y problemas relativos a npo de nuestro modernis-

mo. Sin menoscabo de los demás, permítaseme centrar en cuatro grandes figuras --son los *seniores* a que me refería más arriba-- la altura y el decoro del modernismo español durante estos lustros de transición. Me refiero a Ramón CARANDE --cuya obra monumental, *Carlos V y sus banqueros*, que condensa muchos años de estudio dedicados a la vida económica castellana durante la primera mitad del siglo XVI, quedó mencionada más arriba--, a José Antonio MARAVALL, a Antonio DOMINGUEZ ORTIZ, a Manuel FERNANDEZ ALVAREZ. Partiendo de una doble especialización en temas renacentistas y en historia del pensamiento, MARAVALL ha ido incorporando progresivamente a su modo de historiar los puntos de vista y los criterios propios de la historia social, haciendo culminar una fecunda trayectoria de investigador en una de las obras fundamentales de nuestro modernismo actual: *Estado moderno y mentalidad social* (1972; 2 vols.). DOMINGUEZ ORTIZ comenzó haciendo historia social de España, hace un cuarto de siglo, cuando el modernismo español transitaba otros derroteros; actualmente, en vía de publicación su obra sobre *La sociedad española en el siglo XVII* (1963 ss; 2 vols. publs.), ha incrementado su excepcional conocimiento de las fuentes al mismo tiempo que ha madurado su capacidad de síntesis y la fuerza expresiva de sus libros y artículos. En cuanto a FERNANDEZ ALVAREZ ha llegado a ser, tras muchos años de trabajo inteligente y tenaz, uno de los mejores especialistas quizá el mejor con que cuenta la historiografía mundial relativa a Carlos V; su identificación con los métodos de la historia política clásica --de RANKE a BRANDI-- no le ha impedido dedicar a *La sociedad española del Renacimiento* una sugestiva ojeada de conjunto (1970). Julio CARO BAROJA y Juan REGLA deben ser recordados junto a los cuatro grandes modernistas que anteceden, por sus estudios sobre las minorías socioreligiosas de la España moderna: judíos más o menos conversos y moriscos. Pero también no pocos más. Oportuna e ineludible es aquí la mención de los más jóvenes, que permiten vislumbrar ya lo que va a ser en el futuro inmediato este sector de nuestra historiografía: Juan Ignacio GUTIERREZ NIETO, buen conocedor de los movimientos campesinos antifeñoriales de la época renacentista; José ALCALA-ZAMORA, experto en la política septentrional de los Austrias del siglo XVII; Valentina FERNANDEZ VARGAS, especializada en problemas demográficos del XVI...

En casi todos estos representantes de la historiografía española actual relativa a los siglos XVI y XVII se aprecia, pues, la presencia del signo de los tiempos: la atención a los temas de historia económica y de historia social. Orientación análoga se aprecia, sin salir del modernismo, entre los cultivadores de la historia del siglo XVIII; incluso entre los maestros y los núcleos de trabajo que emprendieran, veinticinco años atrás, el estudio del Setecientos desde perspectivas de historia política y diplomática (Sevilla, Valladolid y Zaragoza, con RODRIGUEZ CASADO, PALACIO ATARD y CORONA BARATECH respectivamente) no sería difícil discernir la inflexión hacia una temática más cercana de lo social y lo económico; en el caso de PALACIO ATARD y de su sucesor en la cátedra de Valladolid, Luis Miguel ENCISO, tal inflexión ha quedado plasmada en importantes monografías (vid. del primero, *Los españoles de la Ilustración*, 1964). Pero en las nuevas promociones tal orientación se manifiesta desde luego predominante: basta recordar la obra y la escuela de Gonzalo ANES, o la entusiasta conversión de Antonio EIRAS a la historia cuantitativa; a su iniciativa se debe la celebración, en la Universidad de Santiago de Compostela, de la *I Jornada de Metodología Aplicada de las Ciencias Históricas* (1973), cuya documentación deja ver con bastante clari-

dad las principales líneas de trabajo a que se atienen los investigadores españoles que trabajan sobre historia demográfica, económica y social (20).

Orientación análoga parece informar la *renovación de los estudios de historia medieval y de historia antigua*. En el campo del medievalismo hay que registrar la aparición de una de las más relevantes publicaciones periódicas con que cuenta la historiografía española; me refiero al *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona, 1964 ss.), dirigido por Emilio SAEZ y cuyos nutridos volúmenes dan cuenta de lo más significativo del medievalismo español sin descuidar sus conexiones exteriores. La orientación hacia la historia social y económica se manifiesta, incluso, en cierta inflexión del clásico medievalismo institucionalista, de raíz histórico-jurídica, que tiene en Luis GARCIA DE VALDEAVELLANO uno de sus más prestigiosos representantes (vid. *Orígenes de la burguesía en la España medieval*, 1969); significación análoga tiene, en lo que se refiere a Cataluña, José María FONT RIUS, que viene trabajando desde los años cuarenta en los orígenes medievales del municipio catalán. En tal línea se inserta también Salvador de MOXO, escrupuloso investigador de sólida formación jurídica, que es actualmente el mejor conocedor de nuestro régimen señorial. Pero quizá el cambio más significativo que se está operando actualmente en el campo del medievalismo español consista en la superación de esa concepción de la investigación como "profundización erudita en el mundo de las crónicas" buscando planteamientos más amplios que engranen mejor con la problemática general que ofrece hoy la historiografía. No hay que repetir aquí lo que el medievalismo catalán y aragonés recordemos en este punto, junto al maestro José María LACARRA, a Angel CANELLAS deben al influjo de Jaime VICENS. En lo que se refiere al área castellana, los jóvenes historiadores de la alta Edad Media han situado el viejo tema de "la reconquista" en el contexto que realmente la corresponde: historia rural, historia de población (21); así GARCIA DE CORTAZAR. En cuanto a la baja Edad Media y la transición a los tiempos modernos, los nombres de Eloy BENITO RUANO, Julio VALDEON, José Luis MARTIN RODRIGUEZ y Miguel Angel LADERO inducen a pensar que, en este sector de la historiografía, el relevo generacional a que aludí al comienzo de este capítulo lleva un ritmo especialmente avanzado.

Y algo semejante cabría decir en lo relativo a los estudios de historia antigua; en el momento de la desaparición de Antonio GARCIA Y BELLIDO († 1973), José María BLAZQUEZ se manifiesta como excelente conocedor de la España romana, con una predilección evidente por los temas de historia económica y social. Tal es también la orientación de BARBERO y de VIGIL al estudiar el período de transición entre el mundo antiguo y el medieval en la Península.

Después de incidir tan insistentemente aunque con la superficialidad que exigen las dimensiones y el carácter de este ensayo sobre la general orientación que manifiesta la historiografía española de los últimos lustros hacia temas de historia social, sería necesaria a lo menos una mención de las corrientes historiológicas que subyacen a tal orientación; entre ellas, *el marxismo*. Que para el historiador en general, y muy en especial para el historiador afecto directa o indirectamente a temas y problemas de historia social, constituye el marxismo uno de los principales desafíos intelectuales de nuestro tiempo, es algo tan cierto como que el positivismo lo constituyó igualmente cien años atrás. Es evidente, pues, que un panorama de las corrientes historiográficas de la España contemporánea, abordado en forma rigurosa, debería tener en cuenta esta realidad, por más que no sea fácil

todav
const
en q
histo
gran
cabe
mani
la re
mosl
ment
utiliz
probl
sin c
marx
encor
cont
mism
d)
han
cont
porqu
al tr
suple
Comi
quede
págin
vacío
de lo
llama
incli
la his
En
grafi
enten
excep
cuent
se int
nuest
histo
lengu
sin et
comp
tradu
la así
los de
acere
Ce
prese
probl
super
tivas
relaci

e atienden los investigadores
económica y social (20).

evolución de los estudios de
po del medievalismo hay que
publicaciones periódicas con
ero al *Anuario de Estudios*
nilio SAEZ y cuyos nutridos
del medievalismo español sin
ión hacia la historia social y
ión del clásico medievalismo
tiene en Luis GARCÍA DE
s representantes (vid. *Oríge-*
); significación análoga tiene,
RIUS, que viene trabajando
es del municipio catalán. En
escrupuloso investigador de
mejor conocedor de nuestro
icativo que se está operando
iol consista en la superación
rofundización erudita en el
s más amplios que engranen
oy la historiografía. No hay
y aragonés recordemos en
RA, a Angel CANELLAS
refiere al área castellana, los
situado el viejo tema de "la
corresponde: historia rural,
TAZAR. En cuanto a la baja
rnos, los nombres de Eloy
MARTIN RODRIGUEZ y
este sector de la historiogra-
zo de este capítulo lleva un

o a los estudios de historia
tonio GARCIA Y BELLIDO
mo excelente conocedor de
e por los temas de historia
de BARBERO y de VIGIL
o antiguo y el medieval en la

te con la superficialidad que
o sobre la general orienta-
le los últimos lustros hacia
nenos una mención de las
ntación; entre ellas, *el mar-*
en especial para el historia-
problemas de historia social.
s desafíos intelectuales de
l positivismo lo constituyó
que un panorama de las
oránea, abordado en forma
por más que no sea fácil

todavía discernir influjos ni adscripciones. Bueno será, sin embargo, dejar
constancia de dos aspectos de esta influencia. En primer lugar, en la medida
en que ha habido una recepción de la metodología marxista por parte de la
historiografía española, aquélla se ha operado preferentemente a través de
grandes monografías francesas que *aplican* unos métodos. En segundo lugar
cabe observar que, como antaño ocurriera con el positivismo, el marxismo se
manifiesta en la historiografía española de nuestro tiempo (especialmente en
la relativa a problemas sociales contemporáneos) en distintos niveles, digá-
moslo así, de ortodoxia: hay una historiografía marxista directa y consciente-
mente incardinada en su propia ideología, el materialismo dialéctico; hay la
utilización, más o menos rigurosa o circunstancial, más o menos adaptada a
problemas concretos, del utillaje conceptual y metodológico del marxismo,
sin que ello comporte necesariamente una aceptación de la concepción
marxista de la historia. Pero lo que es evidente, en todo caso, es que nos
encontramos ante un capítulo de la historia de la historiografía española
contemporánea que algún día será preciso trazar con la perspectiva y al
mismo tiempo con la preparación historiográfica que el tema exige.

d) **Conclusión.** El historiador sabe, quizá mejor que nadie, que, cuando se
han intentado exponer las líneas generales de un proceso estrictamente
contemporáneo, es decir, actual, no caben "conclusiones", precisamente
porque el proceso continúa hoy mismo, en el quehacer que sirve de contexto
al trabajo mismo del autor. No es momento de incurrir en esos juicios
supletorios de los del valle de Josafat contra los que se levantara, en sus
Combats pour l'Histoire, la mordaz ironía de Lucien FEBVRE. Pero quizá
quede dentro de la tarea que me ha sido encomendada al proponerme unas
páginas sobre el tema que figura en la cabecera de este ensayo, el indicar unos
vacíos sobre los cuales es muy probable que haya de verterse parte del trabajo
de los historiadores españoles en un futuro inmediato. Será algo así como
llamar la atención del lector sobre unas formas de historiar que no he podido
incluir como características es decir, como suficientemente cultivadas de
la historiografía española de nuestro tiempo.

En primer lugar hay que señalar la extrema indigencia de nuestra historio-
grafía en planteamientos que desborden el área peninsular. Ello debe ser
entendido en todos los niveles: quiero decir que, ni hemos cultivado salvo
excepcionalmente temas de historia no española (22), ni solemos tener en
cuenta de veras y tras el correspondiente estudio que la historia peninsular
se integra en unas coordenadas europeas y universales a que es preciso referir
nuestros planteamientos histórico-nacionales, ni cultivamos suficientemente la
historia comparada, ni exigimos a nuestros universitarios el manejo de unas
lenguas extranjeras - al menos, en calidad de meros instrumentos de trabajo -
sin cuya facilidad de utilización es muy difícil romper la cáscara de nuestro
complejo de insularidad. Es cierto que, felizmente, estamos en una era de
traducciones abundantes y baratas; pero cabe preguntarse si practicamos con
la asiduidad necesaria el ejercicio intelectual de contrastar lo que nos cuentan
los demás de su propia historia o de la historia que nos es común, con lo que
acerca de la que nos es peculiar investigamos nosotros.

Como un aspecto concreto de la observación general que antecede, se nos
presenta el escaso cultivo que tienen, en nuestra historiografía actual, los
problemas de relaciones internacionales y de política exterior de España. La
superación de la clásica "historia diplomática"; el enriquecimiento en perspec-
tivas y en recursos metodológicos que ofrece actualmente la historia de las
relaciones internacionales, parece haber afectado en medida todavía muy

incipiente a los cuadros de nuestra historiografía. Tanto más interesante resulta la tarea de quienes, como los americanistas de Sevilla y de Madrid CALDERON QUIJANO, CESPEDES DEL CASTILLO, MORALES PADRON, HERNANDEZ SANCHEZ-BARBA, entre no pocos más mantienen abierta esta claraboya de la historiografía española; o de quien, como Roberto MESA, ha integrado en esta última, con entusiasmo y pleno rigor científico, ese gran tema de nuestro tiempo que es el advenimiento del "tercer mundo" a un protagonismo histórico. En cuanto a la renovación del viejo tema de la política exterior de España, queda en manos de una nueva promoción; en ella figuran los nombres de José Urbano MARTINEZ CARRERAS y de María Victoria LOPEZ-CORDON.

Finalmente, no quiero dejar de aludir a cierto posible déficit en que la historiografía española tan fecundamente orientada, en nuestros días, a la reconstrucción científica de las estructuras del pasado pudiera incurrir, si es que no está incurriendo. Me refiero a ese anegamiento del hombre y de la condición humana en medio de grandes determinaciones cuantitativas cuya necesidad, por otra parte, nadie discute. Tal enmascaramiento de la más honda realidad de la historia comienza a ser denunciada, en nuestros días, desde las posiciones historiológicas más dispares. Precisar el utillaje conceptual, heurístico y metodológico necesario para hacer frente, con el pleno rigor científico exigible, a esta profunda dimensión del trabajo historiográfico, es algo que ciertamente no se presta a la improvisación. Pero tampoco es lícito esbozar un panorama de la historiografía española contemporánea sin aludir a este vacío, apenas vislumbrado en nuestro días por algunos historiadores de la filosofía, del pensamiento, de la literatura o de la sociedad. Por lo demás, cabe observar que esta vez sí que estamos ante un fenómeno, no específicamente español, sino general en la historiografía de nuestro tiempo.

Madrid, febrero 1975

Notas

1. Por más que los historiadores españoles acostumbremos a dar por indicados los siglos XIX y XX siempre que aludimos a "la España contemporánea", parece que, en el caso presente, lo de "contemporáneo" debe entenderse de acuerdo con la significación que el lenguaje corriente suele dar a tal vocablo. Es decir, "existente al mismo tiempo" que el que escribe o que el que lee; lo relativo a nuestro tiempo.

2. En efecto, en su introducción al tomo I de la mencionada obra, había anunciado SANCHEZ ALONSO su propósito de proseguir "este ensayo hasta el término del siglo XVIII. La producción posterior, que no se distingue ya sustancialmente de la que hoy se realiza, la estimo sin interés en una obra de este tipo" (*Historia de la historiografía...*, I, Madrid, 1941; p. VIII).

3. La "falta de perspectiva histórica", el carácter frecuentemente polémico de las numerosísimas fuentes impresas existentes, la escasez y dificultad de manejo de "fuentes manuscritas de primera mano" figuran entre las motivaciones expresas de esa minusvaloración. A ello se añadirá, en los años de posguerra, el conjunto de motivaciones ideológicas propias de tal situación a que aludo más adelante.

4. En *El siglo XIX en España: doce estudios*, conjunto dirigido por José María JOVER ZAMORA (Barcelona, 1974), pp. 9-151.

5. Vid. Rafael ALTAMIRA, *Direcciones fundamentales de la Historia de España en el siglo XIX*, en "Boletín de la Institución Libre de Enseñanza", t. XLVII (Madrid, 1923), pp. 178-185, 218-222, 247-256, 282-286.

6.
el
19
19
de
de
7.
S'
pa
8.
Hi
9.
hi
lle
DI
10
/I
11
12
Ca
In
19
13
de
14
lo
te
de
re
M:
S'
15
Es
16
se
Ca
17
cy
18
pa
19
se
Es
po
OB
las
sig
te
20
Th
21
ble
22
Al
las
his

ña. Tanto más interesante
tas de Sevilla y de Madrid
ASTILLO, MORALES PA-
no pocos más mantienen
o de quien, como Roberto
no y pleno rigor científico.
miento del "tercer mundo" a
zación del viejo tema de la
ra nueva promoción; en ella
¿ CARRERAS y de María

o posible déficit en que la
tada, en nuestros días, a la
sado pudiera incurrir, si es
niento del hombre y de la
naciones cuantitativas cuya
mascaramiento de la más
nunciada, en nuestros días,
ecisar el utillaje conceptual,
frente, con el pleno rigor
l trabajo historiográfico, es
ión. Pero tampoco es lícito
contemporánea sin aludir a
algunos historiadores de la
la sociedad. Por lo demás,
n fenómeno, no especifica
nuestro tiempo.

Madrid, febrero 1975

os a dar por indicados los siglos
ranea", parece que, en el caso
erdo con la significación que el
fente al mismo tiempo" que el

ionada obra, había anunciado
sayo hasta el término del siglo
instancialmente de la que hoy se
Historia de la historiografía..., I,

ecuentemente polémico de las
ifcultad de manejo de "fuentes
iones expresas de esa minusva
el conjunto de motivaciones
ite.

dirigido por José María JOVER

de la *Historia de España en el
nza*", t. XLVII (Madrid, 1923),

6. Un excelente panorama de la historiografía europea del Ochocientos, en la obra clásica de G.P. GOOCH, *Historia e historiadores en el siglo XIX*; traduc. esp.: México, 1942. Véase también R.G. COLLINGWOOD, *Idea de la Historia*; traduc. esp.: México, 1965, espec. partes tercera y cuarta. Sobre el positivismo en España, está en prensa la documentada tesis doctoral de Diego NUÑEZ sobre *La mentalidad positiva en la España del siglo XIX*.

7. Vid. SANCHEZ ALONSO, *Historia de la historiografía...*, t. III. Véase también SARRAILLI, *L'Espagne éclairée de la seconde moitié du XVIIIe siècle*, (París, 1954), 2.ª parte, cap. VIII, espec. pp. 393 ss.

8. *Sumarios y extractos de las tesis doctorales leídas desde 1944 a 1947 en la Sección de Historia*. Universidad de Madrid, Facultad de Filosofía y Letras (Madrid, 1955).

9. Una sistematización de tales esquemas, de acuerdo con su proyección sobre la historiografía española de los años cuarenta, se encontrará en la selección de textos llevada a cabo por Jorge VIGON y publicada en forma de manual: Marcelino MENENDEZ Y PELAYO, *Historia de España* (Madrid, 1933; 4.ª edic.: Madrid, 1941).

10. Vid. mi artículo *El siglo XIX en la historiografía española contemporánea (1939-1972)*, cit. supra.

11. ALTAMIRA, *Direcciones fundamentales...*, p. 178.

12. Los datos indicativos de tal mutación han sido seleccionados certeramente por Carlos SECO SERRANO, en el capítulo que dedica a "La España actual", en la *Introducción a la Historia de España* de UBIETO, REGLA, JOVER y SECO (Barcelona, 1974, 10.ª ed., pp. 977 ss).

13. Recuérdese el estímulo significado en tal dirección por el libro de VICENS, *Noticia de Cataluña* (Barcelona, 1954).

14. Para que nuestra imagen de la influencia francesa sobre la historiografía española de los años indicados sea completa, conviene tener en cuenta que no se circunscribe a la temática aludida en el texto. Piénsese en la traducción de LEVI-PROVENÇAL con destino a los tomos IV y V de la *Historia de España* dirigida por MENENDEZ PIDAL (relativos a *España musulmana. Hasta la caída del Califato de Córdoba (711-1031)*, Madrid, 1950-57), así como en la aparición, en París y en 1954, del libro de Jean SARRAILLI sobre *L'Espagne éclairée de la seconde moitié du XVIIIe siècle*.

15. Véase J.A. GARCÍA DE CORTAZAR, *La época medieval* (t. II de la "Historia de España Alfaguara"), Madrid, 1973, pp. 503 ss.

16. Sin olvidar la sección de Historia de América, paradójicamente separada de la sección de Historia, en tanto esta última continúa dando cabida a los estudios de Geografía.

17. Me remito al estudio mencionado más arriba sobre *El siglo XIX en la historiografía española contemporánea (1939-1972)*, especialmente pp. 56 ss.

18. Vid. Manuel TUÑÓN DE LARA, *¿Una escuela histórica española?*, en "Cuadernos para el Diálogo", núm. extraord. XLII (Madrid, agosto 1974), pp. 262-266.

19. En cuanto a la serie de manuales y obras de conjunto españolas que desempeñan simultáneamente análoga función, debe ser mencionada la *Introducción a la Historia de España* de UBIETO, REGLA, JOVER y SECO (1.ª edic.: Barcelona, 1963), así como la posterior y más extensa *Historia de España Alfaguara* dirigida por Miguel ARTOLA (Barcelona, 1973 ss.; 7 vols.). En cuanto se refiere a la historia contemporánea de España las síntesis de Manuel TUÑÓN DE LARA (*La España del siglo XIX*, 1961; *La España del siglo XX*, 1966) desempeñarán un papel análogo, en especial la primera, más ampliamente difundida.

20. Vid. María Rosa SAURIN DE LA IGLESIA, *A proposito di alcuni studi sulla 'Istrucción'* (en "Rivista Storica Italiana", LXXXV-VI Nápoles, 1973, pp. 1044-1074).

21. Vid. también al respecto: Claudio SANCHEZ-ALBORNOZ, *Despoblación y repoblación del valle del Duero* (Buenos Aires, 1966).

22. Los profesores Jesús PABÓN, Luis DIEZ DEL CORRAL y Juan José CARRERAS ARES son tal vez, junto con Roberto MESA al que se alude más adelante en el texto, las excepciones más brillantes que presenta esta casi general marginación de los temas de historia extranjera.